

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Luka R. Mijatović

**EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO
PREDIKTOR REAKTIVNOSTI I REGULACIJE
EMOCIJA U SITUACIJI KOJA PROVOCIRA
UZNEMIRENOST**

doktorska disertacija

Beograd, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Luka R. Mijatović

**EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PREDICTOR
OF REACTIVITY AND EMOTION REGULATION
IN EMOTIONALLY DISTURBING SITUATIONS**

doctoral thesis

Belgrade, 2018

Doktorska disertacija:

Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost

Kandidat:

Luka Mijatović

Mentor:

dr Ana Altaras Dimitrijević, vanredni profesor
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Odeljenje za psihologiju

Članovi komisije:

dr Žarko Trebješanin, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

dr Zorana Jolić Marjanović, docent
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Odeljenje za psihologiju

dr Aleksandar Dimitrijević, docent
Internacionalni psihoanalitički univerzitet u Berlinu
International Psychoanalytic University, Berlin

Naučna oblast: Psihologija
Uža naučna oblast: Opšta psihologija
UDK: 159.942::159.955:159.9.019.4(043.3)

Datum odbrane: _____

IZJAVA ZAHVALNOSTI

Zahvaljujem se dragom mentoru, dr Ani Altaras Dimitrijević, na pruženoj podršci i strpljenju u svim fazama izrade rada – od značajnih usmerenja tokom procesa izbora teme, do dragocenih sugestija za interpretaciju rezultata. Naravno, to nije sve. Pružanje emocionalne, povrh profesionalne podrške, čini mog mentora *pravim* mentorom.

Najlepše hvala dr Zorani Jolić Marjanović na važnim kako konceptualnim, tako i metodološkim sugestijama i ohrabrivanju da ovaj rad što pre dobije svoju konačnu formu.

Dragom profesoru dr Žarku Trebješaninu se zahvaljujem na iskrenoj podršci u izboru teme i prilici da profesionalna interesovanja razvijam krajnje nesputano.

Zahvaljujem se kolegama sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju na pruženoj pomoći u tehničkoj pripremi i organizaciji istraživanja.

Posebno se zahvaljujem prijateljima i porodici bez čije podrške bi čitav proces izrade disertacije bio znatno teži.

Na kraju, najveću zahvalnost dugujem mojim studentima, učesnicima u istraživanju.

Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost

Rezime

Brojna istraživanja u oblasti psihologije emocija opravdavaju upotrebu koncepta emocionalne inteligencije (EI), operacionalizovane i kao sposobnosti i kao crte ličnosti. Oba konstrukta su dobila potvrdu o prediktivnoj valjanosti u različitim psihološkim domenima. Ispitivanjem povezanosti različitih operacionalizacija EI sa emocionalnim doživljavanjem i reagovanjem u realnim kontekstima bi se dodatno doprinelo njihovoj bihevioralnoj validaciji. Konkretnije, postavlja se pitanje mogućnosti EI kao sposobnosti i kao crte da predvidi emocionalnu reaktivnost u situaciji indukovano afekta, kao i povezanosti ovih varijabli sa korišćenjem adaptivnih i maladaptivnih strategija regulacije emocija.

Sprovedene su dve studije: prvom je bilo obuhvaćeno 306, a drugom 190 ispitanika pretežno ženskog pola. U obe studije su ispitanici bili podeljeni u dve grupe. Prva grupa je bila izložena stimulusima dizajniranim tako da izazovu osećanje uznemirenosti za sebe, u vidu strepnje za sopstveno zdravlje, dok je kod ispitanika iz druge grupe nastojano da se izazove osećanje uznemirenosti za druge, poput saosećanja sa zdravstvenim stanjem drugih. Razlika između prve i druge studije se ogledala u formatu stimulusa: u prvoj studiji su korišćeni video-klipovi, dok su okviru druge ispitanici čitali novinske članke. Emocionalna reaktivnost je operacionalizovana dvojako: 1) u vidu razlike u intenzitetu negativnog afekta pre i posle izlaganja stimulusa, i 2) putem obrazaca reaktivnosti kojima su obuhvaćena i pozitivna i negativna osećanja, a koji su izdvojeni klaster analizom. Prikupljeni su podaci o crtama ličnosti, emocionalnoj inteligenciji kao crti i kao sposobnosti, kao i o širokom spektru pretežno kognitivnih strategija regulacija emocije.

Rezultati istraživanja ukazuju da: 1) EI generalno (zanemarujući način operacionalizacije) može da predvidi odstupanja od uobičajenog afekta tokom

obe uznemirujuće situacije; 2) EI pozitivno korelira sa reaktivnošću bez obzira na kvalitet indukovanog negativnog afekta; 3) iako se zapažaju izvesne nedoslednosti između prve i druge studije u pogledu inkrementalne valjanosti crte EI, generalno bi se moglo zaključiti da ona ima snagu da povrh neuroticizma predvidi emocionalnu reaktivnost; 4) crta EI generalno bolje predviđa reaktivnost na stimulse koji provociraju empatijsku uznemirenost, dok neuroticizam sa više uspeha predviđa promenu negativnog afekta u situaciji uznemirenosti; 5) sposobnost EI nema nikakvu prediktivnu moć u pogledu emocionalne reaktivnosti, za razliku od crte EI; 6) postoje pozitivne korelacije crte EI sa adaptivnim, a negativne sa maladaptivnim strategijama regulacije emocija.

Osim diskusije navedenih istraživačkih nalaza, u radu su ponuđene praktične implikacije rezultata za oblasti psihoterapije i zdravlja, kao i ograničenja aktuelnog i smernice za buduća istraživanja.

Ključne reči: crta EI, sposobnost EI, emocionalna reaktivnost, strategije regulacije emocija, negativan afekat

Emotional Intelligence as a Predictor of Reactivity and Emotion Regulation in Emotionally Disturbing Situations

Abstract

The concept of emotional intelligence (EI), defined both as an ability and as a personality trait, has been supported as meaningful by numerous studies in the field of psychology of emotions. Both ability and trait EI have demonstrated predictive validity regarding criteria from different psychological domains. Still, investigating the effect of the two EIs on ongoing (vs. retrospectively reported) emotional experience and reactions would additionally contribute to their behavioral validation. Specifically, the question may be raised whether ability and trait EI predict emotional reactivity in emotionally disturbing situations, and how they relate to the use of adaptive and maladaptive emotion regulation strategies.

Two studies have been conducted: the first included 306 and the second 190 predominantly female participants. In both studies participants were divided into two groups. The first group was exposed to stimuli designed to provoke negative emotions in view of the pervasive threat of skin cancer (i.e., self-related distress), whereas the second was presented stimuli which induce negative emotions as a result of learning about somebody else's suffering from the illness (i.e., empathy-driven distress). The two studies differed in the format of the stimuli: the first used video clips, and the second employed newspaper articles. Emotional reactivity was operationalized in two ways: 1) as the difference in the intensity of negative affect before and after stimuli exposure; and 2) as the pattern of change in both positive and negative affect, identified by cluster analysis. Data on ability and trait EI, the basic personality traits, as well as a wide range of (mostly cognitive) emotion regulation strategies were also collected.

The results of the two studies can be summed up as follows: 1) Trait EI predicted the deviation from base-line negative affect in both types of emotionally disturbing situations; 2) Regardless of the quality of the induced

negative affect, EI was positively related to emotional reactivity; 3) Although there were certain inconsistencies between Study 1 and Study 2, trait EI consistently demonstrated incremental power in predicting emotional reactivity, over the basic trait of Neuroticism; 4) In general, trait EI was better able to predict empathy-driven emotional reactivity, while Neuroticism was a better predictor of emotional reactivity in situations causing self-related emotional disturbance; 5) Unlike trait EI, ability EI was not a robust predictor of emotional reactivity; 6) Trait EI was positively related to adaptive strategies of emotion regulation and negatively related to maladaptive ones.

Apart from discussing the above findings, this research paper considers their practical implications in the domain of psychotherapy and healthcare, and provides guidelines for future research.

Key words: trait EI, ability EI, emotional reactivity, emotion regulation strategies, negative affect

Sadržaj

1. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA	1
1.1. ISTORIJSKI KORENI I NASTANAK POJMA EI	1
1.2. MODELI EI	3
1.3. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO SPOSOBNOST	6
1.3.1. <i>Određenje</i>	6
1.3.2. <i>Merenje</i>	8
1.3.3. <i>Odnos sposobnosti EI sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima i predikcija relevantnih kriterijuma</i>	11
1.3.4. <i>Kritike upućene sposobnosti EI i njenim operacionalizacijama</i>	18
1.3.5. <i>Sposobnost EI u modelu dualnih procesa obrade</i>	23
1.3.6. <i>Zaključni osvrt na sposobnost EI</i>	25
1.4. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO CRTA	26
1.4.1. <i>Određenje</i>	26
1.4.2. <i>Merenje</i>	31
1.4.3. <i>Crta EI i predikcija relevantnih kriterijuma</i>	34
1.4.4. <i>Kritike upućene crti EI</i>	38
1.4.5. <i>Zaključni osvrt na crtu EI</i>	39
2. REGULACIJA EMOCIJA I EMOCIONALNA REAKTIVNOST	40
2.1. TERMINOLOŠKA ODREĐENJA	40
2.2. KONCEPCIJE EMOCIONALNE REGULACIJE	44
2.2.1. <i>Strategije regulacije emocija</i>	48
2.2.2. <i>Operacionalizacija konstrukta</i>	54
2.2.3. <i>Odnos strategija regulacije emocija sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima</i>	55
2.3. EMOCIONALNA REAKTIVNOST	57
2.3.1. <i>Operacionalizacija konstrukta</i>	58
2.3.2. <i>Eksperimentalna istraživanja emocionalne reaktivnosti</i>	60
2.3.2. <i>Odnos emocionalne reaktivnosti sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima</i>	62
2.4. ZAKLJUČNI OSVRT NA KONCEPTE REGULACIJE EMOCIJA I EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI	65
3. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA, EMOCIONALNA REAKTIVNOST I STRATEGIJE REGULACIJE EMOCIJA	67
3.1. ISTRAŽIVANJA CRTE EI I EMOCIONALNOG DOŽIVLJAVANJA/REAGOVANJA.....	68
3.2. CRTA EI I STRATEGIJE REGULACIJE EMOCIJA	71
3.3. ISTRAŽIVANJA SPOSOBNOSTI EI I EMOCIONALNOG DOŽIVLJAVANJA/REAGOVANJA.....	78
3.4. SPOSOBNOST EI I STRATEGIJE REGULACIJE EMOCIJA.....	79
3.5. ZAKLJUČNI OSVRT NA POVEZANOST EI SA EMOCIONALNOM REAKTIVNOŠĆU I STRATEGIJAMA REGULACIJE EMOCIJA	82
4. PROBLEM, ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	83
5. METOD	90
5.1. ISPITANICI I PROCEDURA	90
5.1.1. <i>Procedura</i>	91
5.2. MERE I MATERIJALI.....	93
5.2.1. <i>Opis stimulusa za indukciju negativnih emocija</i>	93
5.2.2. <i>Emocionalna reaktivnost</i>	97
5.2.3. <i>Sposobnost EI</i>	98
5.2.4. <i>Crta EI</i>	100

5.2.5.	<i>Bazične crte ličnosti</i>	100
5.2.6.	<i>Strategije regulacije emocija</i>	101
5.3.	OBRADA PODATAKA	102
6.	REZULTATI	104
6.1.	DESKRIPTIVNE ANALIZE	104
6.1.1.	<i>Kratak osvrt na parametre normalnosti raspodele prikazane u istraživanju</i>	123
6.2.	PROVERA MEĐUGRUPNIH I UNUTARGRUPNIH RAZLIKA NA INVENTARU ZA PROCENU POZITIVNOG I NEGATIVNOG AFEKTA I VALIDACIJA STIMULUSA	124
6.3.	KA OPŠTIJEM OBRASCU EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI – REZULTATI ANALIZE KLASTERA	130
6.4.	MERE POVEZANOSTI VARIJABLI	136
6.5.	PREDVIĐANJE EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI PUTEM MERA CRTE EI	145
6.6.	PREDVIĐANJE EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI PUTEM MERA SPOSOBNOSTI EI	146
6.7.	PREDVIĐANJE EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI PUTEM VELIKIH PET	148
6.8.	PREDVIĐANJE EMOCIONALNE REAKTIVNOSTI PUTEM STRATEGIJA REGULACIJE EMOCIJA	149
6.9.	HIJERARHIJSKI REGRESIONI MODELI – PROVERA INKREMENTALNE VALJANOSTI CRTE EI	151
6.10.	KAKO SE OBRASCI REAKTIVNOSTI RAZLIKUJU U POGLEDU VARIJABLI LIČNOSTI, CRTE I SPOSOBNOSTI EI? – REZULTATI KANONIČKE DISKRIMINATIVNE ANALIZE	156
6.11.	KAKO SE OBRASCI REAKTIVNOSTI RAZLIKUJU U POGLEDU STRATEGIJA REGULACIJE EMOCIJA? – REZULTATI KANONIČKE DISKRIMINATIVNE ANALIZE	160
6.12.	ANALIZA PUTA: PROVERA POVEZANOSTI CRTE EI I NEUROTICIZMA SA EMOCIONALNOM REAKTIVNOŠĆU PREKO STRATEGIJA REGULACIJE EMOCIJA	165
7.	DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	169
8.	LITERATURA	199
PRILOG 1	224
PRILOG 2	225
PRILOG 3	231
PRILOG 4	237
PRILOG 5	239
PRILOG 6	241
PRILOG 7	242

1. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA

1.1. Istorijski koreni i nastanak pojma EI

Utemeljenje emocionalne inteligencije (EI) kao teorijski i empirijski validnog psihološkog konstrukta je prošlo kroz razne faze od početka 90-ih godina prošlog veka, kada je ovaj termin ušao u širu upotrebu, i to prvenstveno u popularnoj, a zatim i u stručnoj i naučnoj literaturi. Za to vreme, o konceptu EI mogli su se čuti različiti stavovi – od neosnovanih idealizacija, poput one da se radi o najboljem prediktoru uspeha u životu (Goleman, 1995; prema Fiori, 2009), do snažnih osporavanja smislenosti tog konstrukta, jer emocije ne mogu biti elementi procesa rezonovanja (Locke, 2005). Potonji stav svakako ima dužu istoriju: do pre tridesetak godina, izraz „emocionalna inteligencija“ bio bi smatran za oksimoron, a domeni kognicije i emocija kao međusobno suprotni ili čak sukobljeni. Tek nedavno se sa dominantno dualističke paradigme prešlo na shvatanja o sadejstvu kognitivnih i emocionalnih procesa (Damasio, 1994; Bechara, Damasio, & Damasio, 2000; Phelps, 2005; prema Fiori, 2009). Do ovakvog prelaza svakako nije došlo preko noći, već zahvaljujući akumulaciji empirijske građe koja je postepeno potvrđivala ovo „koegzistiranje“ nekada međusobno isključujućih elemenata. Po savremenim shvatanjima, konstrukt EI leži na spoju tri psihološka domena: kognicije, emocija i socijalne kognicije (Fiori, 2009).

Po jednoj od ranih definicija, emocionalna inteligencija predstavlja oblik socijalne inteligencije i odnosi se na sposobnost praćenja sopstvenih i tuđih osećanja, njihovog razlikovanja, kao i korišćenja emocionalnih informacija tokom mišljenja i ponašanja (Salovey & Mayer, 1990). Isti autori, nešto određenije (pri čemu se svrstavanje EI u domen socijalne inteligencije polako zamagljuje) EI tumače kao sposobnost opažanja i izražavanja emocija, razumevanja i rezonovanja sa emocijama i regulacije osećanja kod sebe i drugih (Mayer, Salovey, & Caruso, 2000). Druga definicija predstavlja znatno kompletnije i uobličnije viđenje EI. U jednom članku novijeg datuma, Majer, Karuzo i Salovej

još odlučnije tvrde da je reč o konstrukt koji pripada klasi „širokih“ sposobnosti, te da se bitno razlikuje od tzv. personalne i socijalne inteligencije (Mayer, Caruso, & Salovey, 2016).

Po zapažanjima uticajnih autora u ovoj oblasti (na primer Petridesa, Majera i Saloveja i dr.) koreni emocionalne inteligencije se mogu unazad pratiti do Torndajkovog rada, tj. njegovog mapiranja tri široke grupe sposobnosti: apstraktnih, mehaničkih i socijalnih. Koncept socijalne inteligencije datira još iz 1920. godine, a Torndajkova upotreba ovog termina se generalno odnosila na sposobnost razumevanja ljudi, kao i mudrog postupanja u međuljudskim odnosima. Konkretnije, Majer i Salovej kažu da je „Torndajk definisao socijalnu inteligenciju kao sposobnost opažanja sopstvenih i tuđih unutrašnjih stanja, motiva i ponašanja i postupanja u skladu sa opaženim informacijama“ (Mayer & Salovey, 1993, str. 435). Na ove korene pojma EI pozivaju se i Derksen i saradnici navodeći da je „još 1920. godine Torndajk predložio model inteligencije koji uključuje ne samo tradicionalne intelektualne faktore, već i ono što on naziva socijalnom inteligencijom. Njegova definicija socijalne inteligencije sadrži kognitivne i bihejvioralne elemente i implicira nekoliko stvari. Prvo, sposobnost razumevanja ljudi i upravljanja njima predstavlja intelektualni kapacitet. Drugo, ovaj kapacitet se razlikuje od apstraktno-verbalnog i konkretno-mehaničkog aspekta inteligencije“ (Derksen, Kramer, & Katzko, 2002, str. 37–38).

Istorijski bliže korene koncepta EI možemo potražiti u radu Hauarda Gardnera, budući da se ovaj autor u svom modelu viševrstnih inteligencija bavio konceptima intrapersonalne i interpersonalne inteligencije, čime na neki način pokriva razumevanje sopstvenih i tuđih namera, motivacije, kapaciteta i želja, kao i njihovo regulisanje kako na ličnom, tako i na planu drugih ljudi (Petrides, 2011).

Pored toga što je u samim začecima izazvao veliko interesovanje laika i ljubitelja popularne psihologije, koncept EI privukao je znatnu pažnju stručnjaka iz sveta biznisa, koji su među prvima shvatili njegov veliki potencijal. Paradoksalno, EI je prvo postala zanimljiva poslovnom svetu, pa je tek naknadno

priznat njen značaj za oblast zdravlja i kliničke psihologije. Moguće je da je odgovaranjem na pitanje zašto osobe sa visokim skorovima na skalama inteligencije i odličnim organizacionim veštinama i umecima nisu uvek dobri rukovodioci, oblast EI postala važna ne samo za proces selekcije, već i za oblast edukacije i usavršavanja zaposlenih (Mikolajczak et al., 2012).

Sa razvojem teorijskih postavki o EI, javila se i potreba da se pronade način za procenu ovog kvaliteta. U nekim slučajevima se operacionalizacija bazirala na samoproceni ispitanika (npr. Shutte et al., 1998), dok su neki autori smatrali da treba osmisliti zadatke ili ajteme čija se tačnost može objektivno oceniti (Mayer et al., 1999). Različiti pristupi su svakako pravili razlike u nalazima, čak i kada su modelima postulirane iste komponente, pa iz tog razloga Petrides i Furnam ističu da je neophodno podvući razliku između mera tipičnog i maksimalnog učinka (Petrides & Furnham, 2000; Petrides i Furnham, 2001). Kasnija istraživanja su potvrdila da ove dve vrste mera EI (tipična i maksimalna) ne konvergiraju ka jedinstvenom konstrukt (Van Rooy, Viswesvaran, & Pluta, 2005; Warwick & Nettelbeck, 2004; prema Petrides, 2011). U nastavku rada će detaljnije biti razmotreni različiti modeli EI i operacionalizacije ovog pojma.

1.2. Modeli EI

Porastom interesovanja za individualne razlike koje se tiču obrade emocija, javila se i potreba za razgraničavanjem različitih značenja koja su pripisivana sintagmi „emocionalna inteligencija“. Istovremeno, bilo je potrebno i pomiriti oprečna stanovišta, omogućavajući njihovu koegzistenciju pod okriljem istog naziva. Po nekim shvatanjima, ovo je omogućeno sagledavanjem EI kao složenog konstrukta koga čine tri instance. Prva instanca se odnosi na kompleksnost i širinu konceptualno-deklarativnog znanja o emocijama, druga na sposobnosti koje se tiču obrade emocija, dok se treća odnosi na dispozicije koje su u vezi sa emocionalnim reagovanjem, tj. crte ličnosti (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015). Između ovih aspekata EI nije moguće staviti znak jednakosti: znanje o emocijama ne ukazuje na sposobnosti u ovom domenu, a

sposobnosti se ne realizuju u potpunosti u praksi, tj. emocionalno funkcionisanje pojedinca nije nužno rezultat isključivo njegovih emocionalnih kapaciteta. Ove tri instance međusobno ostvaruju skromne mere povezanosti, što potvrđuje potrebu za njihovom distinkcijom (Lumley, Gustavson, Partridge, & Labouvie-Vief, 2005; prema Mikolajczak et al., 2009).

Ipak, u literaturi se gotovo dosledno sreću dve konceptualizacije EI koje se prevashodno razlikuju u pogledu širine shvatanja samog konstrukta. Prvu grupu teorijskih pristupa ovom fenomenu možemo nazvati modelima EI kao sposobnosti (ability models), budući da EI definišu usko, u skladu sa klasičnim pristupima proučavanju inteligencije. Trenutno najznačajniji i najuticajniji model sposobnosti EI je model Majera i Saloveja, u okviru koga se ovaj konstrukt generalno odnosi na individualne razlike u pogledu stepena da se uoče, kognitivno obrade i iskoriste emocionalno obojene informacije, kako interpersonalne, tako i intrapersonalne prirode (Mayer & Salovey, 1997). Drugi način konceptualizacije EI predstavljen je u okviru takozvanih mešovitih modela (mixed models), tj. koncepcija koje oblast EI definišu znatno šire, te smatraju da se ovaj konstrukt prostire kroz različite psihološke domene, uključujući intelektualne i ličnosne (Bar-On, 1997; Goleman; 1995; prema Petrides & Furnham, 2003). Osim autora poput Barona i Golmena, čiji su pristupi toliko inkluzivni da se sa pravom nazivaju mešovitim, u okviru ovog modela postoje i zastupnici shvatanja da koncept EI treba svesti prvenstveno na domen ličnosti, pa tako Petrides i Furnam smatraju da je EI ništa drugo do još jedna komponenta ovog domena (Petrides & Furnham, 2000).

Kada je reč o operacionalizaciji konstrukta EI, dominantna su dva načina: putem testova maksimalnog postignuća i putem mera samoprocene. U okviru modela sposobnosti se, poput uobičajenih načina procene inteligencije, EI najčešće procenjuje putem zadataka koji mere maksimalni učinak ispitanika. Najpoznatiji testovi za procenu sposobnosti EI putem mera postignuća su MEIS (*Multifactor Emotional Intelligence Scale*) i njegov naslednik MSCEIT (*Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test*), i u narednom odeljku će biti detaljnije

predstavljani. Međutim, postoje operacionalizacije sposobnosti EI u vidu samoprocene, pri čemu se se dobija mera uobičajenog umesto maksimalnog učinka (tipični instrumenti za procenu EI na ovaj način su Self-Rated Emotional Intelligence Scale – SREIS, Brackett, Rivers, Shiffman, Lerner, & Salovey, 2006; i Self-report Emotional Intelligence Test – SREIT, Schutte et al., 1998). Kod mešovitih modela je jedini način procene samoizveštavanje, pri čemu se nastoji da se zahvati širok spektar „nekognitivnih“ faktora koji, prema ovom tipu konceptualizacija, spadaju u domen EI, poput socijalnih veština, samopoštovanja, optimizma i dimenzija ličnosti. U ovom slučaju najčešće govorimo o pristupu EI kao crti ličnosti, a trenutno najpoznatiji i najbolje validiran instrument za procenu crte EI je Petridesov TEIQue (*Trait Emotional Intelligence Questionnaire*, detaljno će biti opisan u odeljku 1.4.2). Ukratko, ako sagledamo konceptualne razlike i razlike u načinima procene, možemo izdvojiti tri pravca: 1) sposobnost EI procenjena merama maksimalnog postignuća; 2) samoprocenjena sposobnost EI, i 3) samoprocenjena EI u okviru mešovitog modela, tj. crta EI.

Nešto uređeniju podelu su predložili Petrides i Furnam, pre svega imajući u vidu dva najčešća načina operacionalizacije konstrukta EI, te činjenicu da različiti načini procene u ovom slučaju govore o sasvim različitim konstruktima – mere maksimalnog učinka o sposobnosti, a mere tipičnog učinka o ličnosti u užem smislu. Shodno tome, ovi autori uvode jednostavnu i doslednu podelu u kojoj shvatanje EI kao sposobnosti (*ability emotional intelligence*), odnosno kao crte ličnosti (*trait emotional intelligence*) ide ruku pod ruku sa odgovarajućom operacionalizacijom (testovi spram samoprocene). Kako bi se dodatno pojasnila priroda koncepta crte EI, ovi autori predlažu primereniji naziv za ovako koncipiran konstrukt – “emocionalna samoefikasnost”, budući da se ovde suštinski ne govori o inteligenciji, iako je termin “emocionalna inteligencija” u upotrebi bez obzira na operacionalizaciju (Pérez, Petrides, & Furnham, 2005).

1.3. Emocionalna inteligencija kao sposobnost

1.3.1. Određenje

Prvu koherentnu teoriju EI razvili su Majer i Salovej, u okviru koje se EI definiše kao sposobnost obrade informacija koje se tiču emocija, kako sopstvenih, tako i tuđih, pa u skladu sa tim postoje individualne razlike u kapacitetu da se emocije opaze, ispravno tumače, kao i da se njima na određeni način upravlja (Mayer & Salovey, 1993; Mayer & Salovey, 1997). Autori modela smatraju da sposobnost EI ispunjava nužne kriterijume da bi se postulirala kao zaseban psihološki konstrukt: 1) predstavlja psihološku dispoziciju iz domena sposobnosti, 2) odnosi se na intelektualnu sposobnost, i 3) budući da se tiče obrade informacija emocionalne prirode i generalno, smeštanjem u specifičan domen funkcionisanja, može se razlučiti od ostalih intelektualnih sposobnosti, tj. ovde se prepoznaje njeno ključno diskontinuirano obeležje. U ovom modelu EI je konceptualizovana u vidu četiri hijerarhijski organizovane grane:

1. opažanje emocija, koje predstavlja sposobnost identifikacije i diferencijacije sopstvenih i tuđih emocija, kao i onih emocija koje se mogu prepoznati u umetničkim delima i sl. Osim toga, ova sposobnost se odnosi i na ispravnu ekspresiju emocija, kao i uspešno prepoznavanje neautentičnog emocionalnog izražavanja.

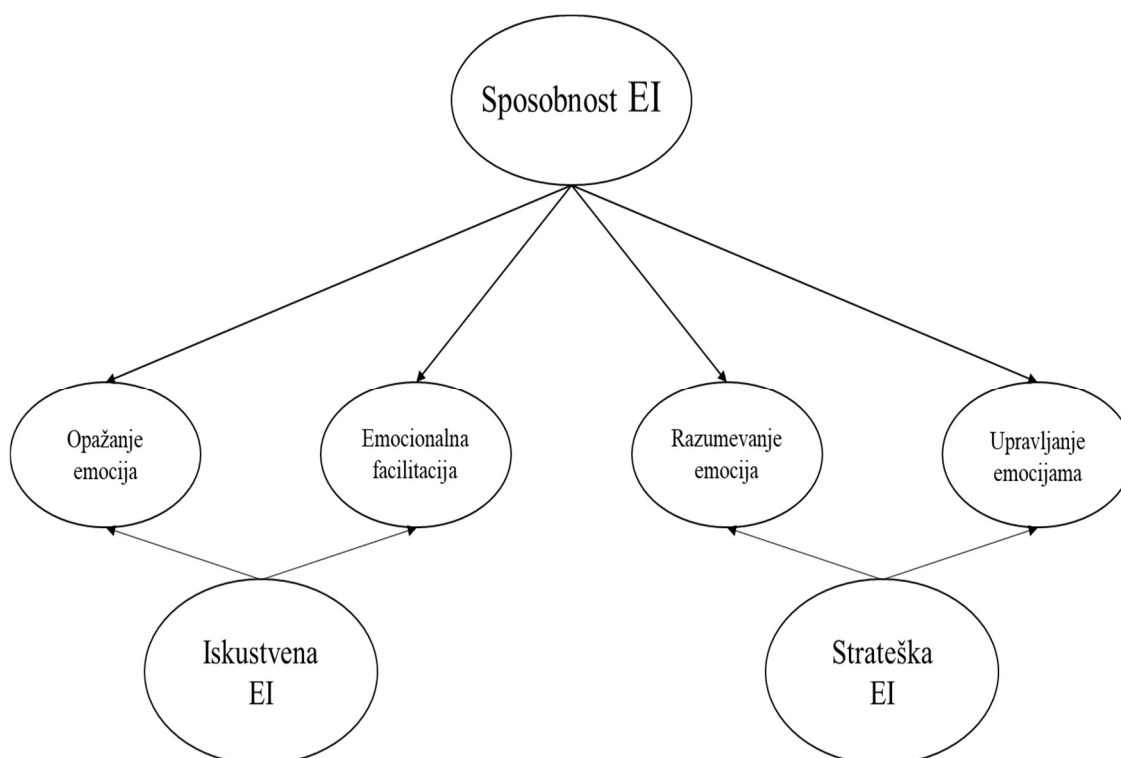
Prepoznavanje osećanja drugih ljudi uglavnom se odvija putem percepcije neverbalnih znakova, poput izraza lica i govora tela. Neki ljudi mogu biti poprilično neosetljivi kako na signale koji predstavljaju indikatore njihovih unutrašnjih emocionalnih stanja, tako i na emocionalne znakove koje emituju drugi ljudi.

2. emocionalna facilitacija, kao druga grana, predstavlja kompleksniju sposobnost od opažanja emocija – odnosi se na korišćenje emocija radi poboljšanja i podsticanja kognitivnih procesa, poput donošenja odluka, rešavanja problema i sl. Ova sposobnost igra bitnu ulogu tokom donošenja odluka putem anticipacije osećanja u određenim situacijama ili prilikom obraćanja pažnje na osećanja koja se javljaju tokom procesa

odlučivanja. Ljudi pokazuju izvesne razlike u pogledu toga koliko su sposobni da iskoriste emocionalne informacije i iskustva da bi dostigli određene ciljeve.

3. razumevanje emocija, koje predstavlja poznavanje značenja određenih emocija, kao i mogućnost prepoznavanja sličnosti i razlika između njih, kao i drugih odnosa (npr.uzročno-posledičnih). Ova sposobnost uključuje i razumevanje toga kako se emocije mogu kombinovati, kako se razvijaju i menjaju u određenom kontekstu, kao i kakve su posledice određenog emocionalnog iskustva. Ova grana je povezana sa širinom emocionalnog vokabulara, pa tako neke osobe prepoznaju emocije samo u okviru opštijih kategorija, kao prijatne ili neprijatne, dok druge opažaju niz nijansi u sopstvenom i tuđem emocionalnom iskustvu. Osobe za koje se kaže da su emocionalno inteligentne (bar u domenu razumevanja emocija) biće u stanju da shvate kako njihovo ponašanje utiče na emocije drugih ljudi, odnosno da razumeju neko ponašanje na osnovu njegovih emocionalnih uzorka. Ova grana obuhvata i empatiju, kao sposobnost da se dožive (i prožive) tuđa osećanja.
4. upravljanje emocijama je poslednja, četvrta grana i predstavlja nakompleksniji aspekt EI. Moglo bi se reći da, na neki način, opažanje emocija, emocionalna facilitacija i razumevanje emocija predstavljaju temelje sposobnosti upravljanja emocijama. Zasniva se na svesnosti o emocionalnoj reakciji kao i na regulaciji sopstvenih i tuđih emocija, pa se odnosi na kapacitet da se regulišu sopstvena i tuđa emocionalna stanja, odnosno da se umanje, pojačaju i modifikuju emocionalni odgovori kako bi bili odgovarajući za kontekst, tj. situaciju u kojoj se određena emocija javlja. Pojedinci mogu biti manje ili više uspešni u poboljšanju raspoloženja koje im ne prija ili prilagođavanju sopstvenog (ali i tuđeg) emocionalnog statusa nekoj specifičnoj situaciji (Mayer, Salovey, & Caruso; 2000; Mayer, Salovey, & Caruso, 2004; Mayer, Salovey, & Caruso, 2008).

Prve dve grane (opažanje emocija i emocionalna facilitacija) se mogu sagledati kao oblast ili polje “iskustvene EI”, dok treća i četvrta grana (razumevanje emocija i upravljanje emocijama) zajedno čine polje “strateške EI”. Struktura sposobnosti EI po Majeru i Saloveju je prikazana na Slici 1.

Slika 1. Struktura sposobnosti EI u okviru modela Majera i Saloveja

1.3.2. Merenje

Za procenu EI kao sposobnosti se najčešće koristi *MSCEIT*, tj. *Test emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test)* koji procenjuje četiri pomenute grane EI i predstavlja unapređenu verziju prve skale za procenu ovako konceptualizovane EI – *MEIS*¹ (*Multifactor Emotional Intelligence Scale - Mayer, Caruso, & Salovey, 1999*). Oba

¹ Kao prva operacionalizacija sposobnosti EI Majera i saradnika, MEIS u potpunosti prati model sposobnosti EI. Ukupno 12 zadataka je organizovano u 4 celine, tj. 4 grane EI. Na osnovu uočenih manjkavosti ovog testa, prvenstveno u vidu slabijih psihometrijskih karakteristika pojedinih skala, ali ne zanemarujući i obim instrumenta i vreme predviđeno za njegovo rešavanje, autori su MEIS zamenili naprednijim MSCEIT-om.

instrumenta predstavljaju višedimenzionalne (kompozitne) mere sposobnosti EI. MSCEIT se sastoji od 8 celina (ukupno 141 zadatak) koje se grupišu u 4 grane EI. Prikaz zadataka obuhvaćenih ovim instrumentom nalazi se u Tabeli 1.

Tabela 1. Zadaci na MSCEIT-u organizovani po granama EI (Altaras Dimitrijević & Jolić Marjanović, 2010)

Grane EI	Zadaci	Šta je zadatak ispitanika?
Opažanje emocija	Lica	Prepoznati prisustvo bazičnih emocija na licima sa fotografija
	Slike	Prepoznati prisustvo bazičnih emocija na apstraktnim slikama i pejzažima
Emocionalna facilitacija	Facilitacija	Proceniti stepen korisnosti određenog raspoloženja za izvršavanje kognitivnih procesa
	Oseti	Proceniti stepen podudarnosti određenih oseta sa određenim osećanjima
Razumevanje emocija	Promene	Proceniti šta je najverovatniji uzročnik neke emocije, ili, pak najverovatniji emocionalni ishod nekog događaja
	Složaji	Složene emocije razložiti na prostije ili utvrditi rezultat mešanja dveju ili više emocija
Regulacija emocija	Upravljanje emocijama	Proceniti efikasnost predloženih akcija u postizanju određenog emocionalnog ishoda (na intrapersonalnom planu)
	Emocionalni odnosi	Proceniti efikasnost predloženih akcija u postizanju željene emocionalne reakcije (na interpersonalnom planu)

Ocenjivanje zadataka se može obavljati na dva načina. Prvi način podrazumeva utvrđivanje grupnog (može se reći i populacijskog) konsenzusa, tj. mapiranje najfrekventnijih odgovora – tačan odgovor je onaj koji se najčešće sreće. Drugi način ocenjivanja se zasniva na ocenama eksperata – tačan odgovor utvrđuju stručnjaci iz domena psihologije emocija. Pokazalo se da je korelacija između skorova dobijenih na ova dva načina visoka ($r > 0,90$) (Mayer et al., 2002; Mayer, Salovey, Caruso, & Sitarenios, 2003; prema Altaras Dimitrijević & Jolić

Marjanović, 2010). Test se odlikuje visokom pouzdanošću ($r > 0,90$). Do sada su potvrđivane značajne rodne razlike na granama EI (procenjenoj putem MSCEIT-), i to očekivano u korist žena (Mayer et al., 2002; Joseph & Newman, 2010). Brojne studije su se bavile proverom konvergentne i diskriminativne validnosti ovog instrumenta i biće predstavljene u odeljku 1.3.3.

Pojedini nalazi ukazuju na izvesne probleme strukturne valjanosti Testa emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza. Naime, rezultati strukturne analize ovog instrumenta, kao i njegovog prethodnika (MEIS), ne podržavaju ideju o uključivanju grane emocionalna facilitacija u operacionalizaciju modela (Fan, Jackson, Yang, Tang, & Zhang, 2010; prema Mestre et al., 2016), već sugerišu da rešenje koje uključuje tri grane EI daje "čistije" nalaze. Osim toga, primećuju se teškoće u proceni grane Opažanje emocija, budući da ova grana vrlo često sa drugačijim merama percepcije emocija ima vrlo niske, često beznačajne, a ponekad čak i negativne korelacije. Mestre i saradnici ističu i kritike upućene pojavnosti i ekološkoj validnosti supstestova za procenu razumevanja emocija i upravljanja emocijama (Matthews et al., 2003; prema Mestre et al., 2016).

Osim MSCEIT-a (i MEIS-a, kao instrumenta koji se smatra prevaziđenim), u upotrebi su i jednodimenzionalne mere EI. Pojedini instrumenti procenjuju samo najnižu granu EI, na primer: *Indeks prepoznavanja emocija (Emotion Recognition Index - ERI; Scherer & Scherer, 2011)* i *Ženeva test prepoznavanja emocija (Geneva Emotion Recognition Test - GERT, Schlegel, Grandjean, & Scherer, 2014)*. Pored navedenih, postoje i instrumenti (takođe jednodimenzionalni) za procenu hijerarhijski viših, a samim tim i značajnijih grana EI koje pripadaju polju tzv. „strateške EI“ - razumevanje emocija i upravljanje emocijama (za detaljniji pregled jednodimenzionalnih mera EI videti Jolić Marjanović, 2014).

Situacioni test razumevanja emocija (STEU - Situational Test of Emotional Understanding) je konceptualno proistekao iz Rouzmanove evaluacione teorije emocija koja definiše način na koji se generiše 17 različitih osećanja putem specifičnog kombinovanja 7 dimenzija procene: 1) situacija (željena vs. neželjena); 2) motivacija (averzivna vs. pobuđujuća); 3) uzročnost (lična vs.

interpersonalna vs. situaciona); 4) očekivanost ishoda (očekivan vs. neočekivan); 5) sigurnost (siguran vs. nesiguran); 6) mogućnost kontrole (visoka vs. niska) i 7) tip problema (instrumentalan vs. intrinzički) (Roseman, 2001; prema McCann & Roberts, 2008). Ovaj instrument se sastoji od 42 pitanja sa višestrukim izborom, koja čine tri celine – dekontekstualizovanu, ličnu i poslovnu, a ocenjivanje se vrši u skladu sa Rouzmanovom teorijom, sa unapred datim tačnim i netačnim odgovorima.

Konceptualna utemeljenja za *Situacioni test upravljanja emocijama (STEM - Situational Test of Emotion Management)* proističu iz paradigme situacione procene (Situational Judgment Test - SJT). Zadaci pokrivaju osećanja tuge, besa i straha, kroz različite kontekste. Ocenjivanje odgovora u 44 problemske situacije se može vršiti dvojako: u odnosu na ocene eksperata (u tom slučaju se radi o zadacima sa višestrukim izborom) ili putem procene udaljenosti pojedinačnih odgovora od ekspertskih ocena (u ovom slučaju se rešava u formi skale Likertovog tipa). Međutim, Mekenova i Roberts iznose nalaze koji pokazuju da ocenjivanje putem mera udaljenosti pojedinačnih procena od ocena eksperata za STEM nije dalo očekivane rezultate² (McCann & Roberts, 2008).

1.3.3. Odnos sposobnosti EI sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima i predikcija relevantnih kriterijuma

Sposobnost EI i mere inteligencije. U istraživanjima koja su se bavila proverom konvergentno-diskriminativne validnosti EI operacionalizovane putem MSCEIT-a, gotovo dosledno se potvrđuju njene niske do umerene pozitivne veze sa konvencionalnim merama inteligencije (MacCann, Roberts, Matthews, & Zeidner, 2004; O'Connor & Little, 2003; Roberts, Zeidner, & Matthews, 2001; Schulte, Ree, & Caretta, 2004; Zeidner, Shani-Zinovich, Matthews, & Roberts, 2005; Farrelly & Austin, 2007). Majer, Salovej i Karuzo

² Ovako izvedena mera sposobnosti upravljanja emocijama nije ostvarila nijednu očekivanu korelaciju u istraživanju ovih autora.

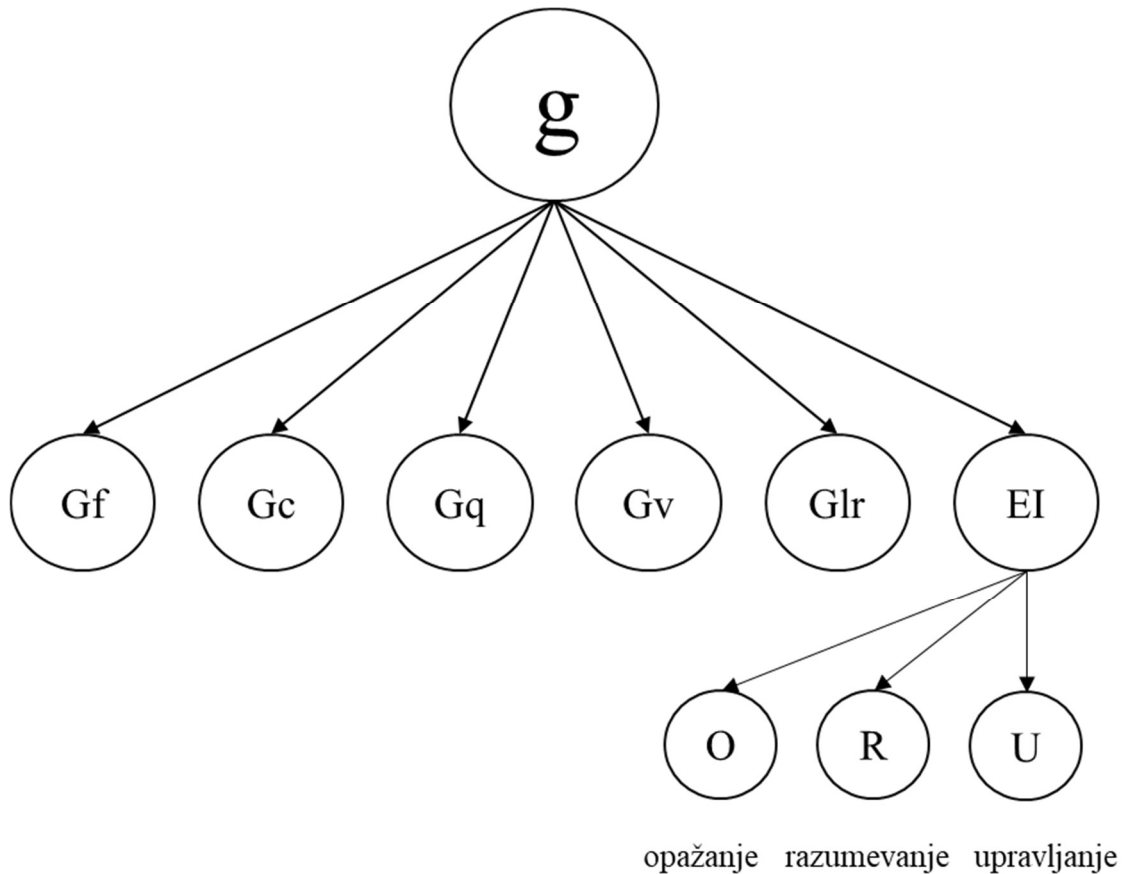
navode da su korelacije globalne mere EI sa inteligencijom niske do umerene i kreću se od $r=0,10$ do $r=0,20$ sa neverbalnom i $r=0,36$ sa verbalnom inteligencijom, ali ima i drugačijih nalaza. Na primer, Kong dobija slabije veze ukupnog skora na MSCEIT-u i verbalne inteligencije nego autori testa (konkretno, $r=0,26$), a neočekivano jače sa neverbalnom inteligencijom ($r=0,27$) (Kong, 2014). Na domaćem uzorku se dobija još snažnija mera povezanosti inteligencije i ovog konstrukta – do $r=0,43$ sa verbalnom inteligencijom (Altaras-Dimitrijević i Jolić-Marjanović, 2010). Primećuje se da sposobnost EI ostvaruje čvršću povezanost sa merama kristalizovane nego sa merama fluidne inteligencije – pojedina istraživanja pokazuju da sposobnost EI ne korelira sa inteligencijom procenjenom putem Ravenovih progresivnih matrica (Ciarrochi, Chan, & Caputi, 2000; Mayer, Caruso, & Salovey, 1999; Roberts, Zeidner, & Matthews, 2001; Livingstone & Day, 2005; Farrelly & Austin, 2007) mada ima i nalaza koji potvrđuju vezu između G_f i EI (Fiori & Antonakis, 2012).

Kada su u pitanju druge mere sposobnosti EI, mogu se uočiti nalazi da postignuća na testovima STEU i STEM ostvaruju mahom umerene korelacije sa kognitivnim sposobnostima – mere povezanosti sa pokazateljima verbalne i opšte inteligencije uglavnom ne prelaze $r=0,35$, mada ima i istraživanja u kojima sa merama verbalne inteligencije ova dva oblika EI koreliraju između 0,40 i 0,50, pri čemu je veza sa STEU nešto snažnija (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011).

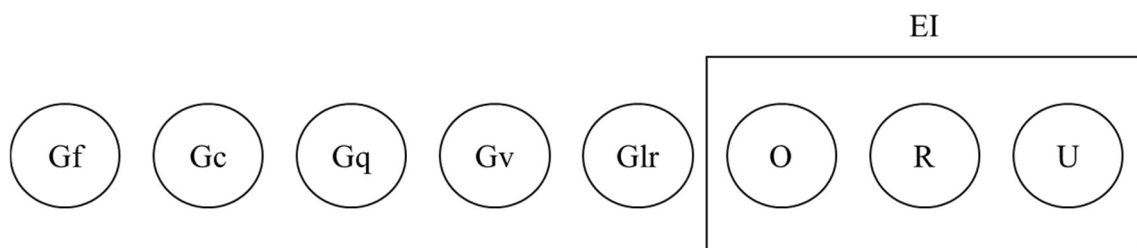
Na osnovu metaanalitičkih nalaza se može nedvosmisleno zaključiti da postignuća sa testova sposobnosti EI pozitivno koreliraju sa skorovima dobijenim na drugim testovima inteligencije, tj. da sposobnost EI svakako predstavlja vid inteligencije (Joseph & Newman, 2010; MacCann, 2010). Međutim, tvrdnja da se testovima maksimalnog postignuća EI zahvata novi i distinktivni oblik inteligencije, odvojen od ostalih poznatih sposobnosti, nije u potpunosti prihvaćena. Jedan od načina provere modela sposobnosti koji uključuje EI, zasniva se na pokušaju integrisanja ovog konstrukta u okrilje čvrsto utemeljenih modela sposobnosti. Po nekim shvatanjima, Katel-Horn-Kerolov (CHC) model inteligencije predstavlja najobuhvatniju i najbolje empirijski

podržanu psihometrijsku teoriju strukture kognitivnih sposobnosti (Flanagan & Dixon, 2013, Roberts & Lipnevich, 2011; prema Mestre et al., 2016). U okviru ovog modela, inteligencija se sastoji od većeg broja širokih sposobnosti poput fluidne i kristalizovane inteligencije (Gf i Gc), vizuelne obrade (Gv), auditivne obrade (Ga) i višestrukih faktora koji reprezentuju memoriju i mentalnu brzinu. Svaka od ovih širokih sposobnosti drugog reda sadrži nekoliko užih primarnih mentalnih sposobnosti.

Po pretpostavci Majera i Saloveja iz 1997, grane EI bi predstavljale šire sposobnosti od kojih bi svaka mogla da se razloži na nekoliko primarnih mentalnih sposobnosti. Na primer, grana razumevanje emocija uključuje nekoliko užih sposobnosti: 1) imenovanje emocija, 2) interpretiranje emocionalnih značenja situacija, 3) razumevanje kompleksnijih složajeva emocija i 4) razumevanje prelaza između emocija, tj. njihovu promenu (Mayer & Salovey, 1997). Nešto drugačiju pretpostavku testirali su Mekenova i saradnici, po kojoj se EI integriše u CHC model inteligencije i to kao sposobnost drugog reda, rame uz rame sa fluidnom i kristalizovanom inteligencijom i ostalim sposobnostima drugog reda (npr. Gq, Gv, Glr). Primarne mentalne sposobnosti EI su sa pretpostavljene 4 svedene na 3, budući da su brojni nalazi pokazali manjkavost grane emocionalna facilitacija, pri čemu postoje sugestije da se ta grana ili izbaci, ili eventualno podvede pod užu sposobnost grane upravljanje emocijama. Pokazalo se da ovakav hijerarhijski model (Slika 2) ima dovoljnu empirijsku potvrdu, tj. da podržava ideju o EI kao grupnom faktoru inteligencije unutar CHC modela (MacCann et al., 2014). Osim ovog, potvrdu je dobio i nehijerarhijski model od 8 sposobnosti: 5 „tradicionalnih“ kognitivnih (Gf, Gc, Gq, Gv i Glr) i 3 grane EI (opažanje, razumevanje i upravljanje), pri čemu se koeficijenti korelacija između ovih faktora kreću od 0,31 do 0,87 (Slika 3).

Slika 2. EI unutar CHC modela inteligencije – hijerarhijski model (MacCann et al., 2014) (Gf – fluidna inteligencija; Gc – kristalizovana inteligencija; Gq – kvantitativno znanje; Gv – vizuelna obrada; Glr – dugoročno pamćenje i izvlačenje)

Slika 3. Nehijerarhijski “5+3” model - (MacCann et al., 2014) (Gf – fluidna inteligencija; Gc – kristalizovana inteligencija; Gq – kvantitativno znanje; Gv – vizuelna obrada; Glr – dugoročno pamćenje i izvlačenje; O – opažanje emocija; R – razumevanje emocija; U – upravljanje emocijama)

Postoje nalazi koji ukazuju na mogućnost da EI čini znanje pre nego rezonovanje ili obrada informacija, što se može pretpostaviti na osnovu jačih veza globalne mere EI sa kristalizovanom nego sa fluidnom inteligencijom, pri čemu su ove veze posebno izražene za granu razumevanje emocija (MacCann, 2010). Primećeno je da EI i Gc srodno koreliraju sa Velikih pet crta ličnosti – tačnije oba konstrukta ostvaruju umerenu pozitivnu vezu sa otvorenošću ($r=0,27$ za Gc, $r=0,32$ za EI) (MacCann, 2010). Potonji nalaz dodatno učvršćuje shvatanje o EI kao vidu kristalizovanih sposobnosti, budući da se crta otvorenost karakteriše snažnijim vezama sa ovim sposobnostima u odnosu na fluidne (Ashton et al., 2000).

Ono što ostaje na neki način nedovoljno razjašnjeno jeste struktura primarnih mentalnih sposobnosti unutar šireg EI faktora sposobnosti. Ovakav poduhvat bi zahtevao primenu većeg broja instrumenata za procenu sposobnosti EI, pored najčešće primenjivanog MSCEIT-a, i to iz dva razloga: 1) MSCEIT ima po dva testa za procenu svake grane, a tri marker testa su najmanji broj za izdvajanje faktora, i 2) raznovrsnija procena bi dala nalaze sa većom mogućnošću za generalizaciju (u odnosu na jednolične vidove procenjivanja) (Mestre et al., 2016).

Sposobnosti EI i bazične crte ličnosti. Brojne studije su dosledno ukazivale na neznačajne ili niske korelacije između skorova na MSCEIT-u i bazičnih crta ličnosti, dodatno potvrđujući diskriminativnu validnost sposobnosti EI (Joseph & Newman, 2010; O'Connor & Little, 2003; Lopes, Salovey, & Straus, 2003; Roberts, Zeidner, & Matthews, 2001). Sa neuroticizmom se sporadično javlja negativna niska do umerena veza (ispod $-0,30$), mada je slično i sa ostalim crtama. Na domaćem uzorku se najsnažnija veza ostvaruje sa otvorenošću i iznosi $r=0,24$, dok je sa ostalim crtama još slabija (Altaras-Dimitrijević i Jolić-Marjanović, 2010). Postignuća na testovima STEU i STEM najčešće ostvaruju povezanost samo sa saradljivošću (do $r=0,24$), dok sa ostalim crtama iz modela Velikih pet ove mere sposobnosti EI uglavnom ne koreliraju (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011).

Sposobnost EI i predikcija relevantnih kriterijuma

Brojne studije praktične važnosti ukazale su na značajnu prediktivnu moć sposobnosti EI u različitim psihološkim domenima. Na primer, utvrđeno je da sposobnost EI ima bitnu ulogu u predikciji akademskog postignuća (Parker et al., 2004; Parker, Duffy, Wood, Bond, & Hogan, 2005; prema Farrelly & Austin, 2007). Osim toga, ovaj konstrukt je od značaja i za organizacioni kontekst: sposobnost EI je u pozitivnoj korelaciji sa poželjnim ishodima na radnom mestu – sa snažnijom otpornošću na stres, visokim ocenama od strane kolega i supervizora, i povećanjem zarade kao indikatorom radnog učinka (Lopes et al., 2006). Visoki skorovi na MSCEIT-u su, u jednoj portugalskoj studiji novijeg datuma, negativno povezani sa stresom doživljenim unutar organizacije, a pozitivno sa stepenom zadovoljstva poslom (França, & Monico, 2017). Ipak, od posebne važnosti za ovaj rad je uloga sposobnosti EI u predikciji različitih koncepata iz oblasti mentalnog zdravlja, te će nalazi koji se tiču ovog domena biti podrobnije predstavljani.

Sposobnost EI i mentalno zdravlje. U dosadašnjim istraživanjima koja su EI posmatrala u vidu sposobnosti pokazalo se da ovaj koncept predstavlja značajan prediktor subjektivnog doživljaja dobrobiti i mentalnog zdravlja. Na primer, postoje nalazi da se osobe sa visokim skorovima na testovima EI uspešnije fokusiraju na pozitivne emocije, što im omogućava da tolerišu anksioznost i distres tokom negativnih emocionalnih iskustava (Tugade & Fredrickson, 2002; prema Karim & Weisz, 2010). Ove osobe češće koriste adaptivne strategije prevladavanja³, poput traženja socijalne podrške umesto maladaptivnih kao što je ruminacija (Matthews et al., 2006). Salovej i saradnici tvrde da osobe sa izraženijom EI znatno lakše prevladavaju stres, zahvaljujući boljem znanju o emocijama i uspešnijoj regulaciji emocija (Salovey et al., 1999). Visoko izražena sposobnost EI je u pozitivnoj vezi sa većim socijalnim kompetencijama i bogatijom socijalnom mrežom (Salovey, Bedell, Detweiler, & Mayer, 2000; prema Karim & Weisz, 2010), a Zajdner i Metjuz potvrđuju ranije nalaze o povezanosti

³ Povezanost strategija prevladavanja i regulacije emocija sa sposobnošću EI biće podrobnije razmatrana u poglavlju 3.4.

sposobnosti EI procenjene MSCEIT-om sa opaženom socijalnom podrškom i distresom (negativno), kao i pretpostavku o moderatorskoj ulozi socijalne podrške u odnosu sposobnost EI – doživljaj distresa (Zeidner & Matthews, 2016). Osim toga, osobe za koje kažemo da su emocionalno inteligentne će se brže i uspješnije prisećati prijatnih događaja tokom indukovanja raspoloženja i to u cilju regulacije raspoloženja (Ciarrochi et al., 2000). U dvema studijama koje potpisuje Brackett sa saradnicima, sposobnost EI ostvaruje pozitivnu vezu sa dobrobiti i zadovoljstvom životom (Brackett et al., 2006), kao i, doduše relativno nisku, sa socijalnom prilagođenošću (koeficijenti korelacija ne prelaze vrednost 0,30) (Brackett & Mayer, 2003).

Jedna meta-analička studija kojom je obuhvaćeno 25 različitih istraživanja je čvrsto dokumentovala vezu između koncepta EI i subjektivnog doživljaja dobrobiti, pri čemu je ova veza bila najsnažnija kada su korišćene mere samoprocene „mešovite“ EI ($r=0,38$), nešto niže sa samoprocenjenom sposobnošću EI ($r=0,32$) i, očekivano, najslabije sa merama sposobnosti EI dobijenih na testovima maksimalnog postignuća ($r=0,22$) (Sánchez-Álvarez, Extremera, & Fernández-Berrocal, 2016). Posmatrajući nalaze o mahom slabim do umerenim vezama između dobrobiti i sposobnosti EI, autori naglašavaju da je EI ipak snažnije povezana sa kognitivnim aspektom dobrobiti (zadovoljstvo životom), nego sa afektivnim (doživljaj sreće). Merama maksimalnog postignuća se dobijaju pokazatelji stabilnih kognitivnih sposobnosti, pa ne iznenađuje što je snažnija povezanost sposobnosti EI sa vremenski invarijantijim kognitivnim aspektom dobrobiti, nego sa afektivnim stanjima koja su najčešće situaciono specifična i kratkotrajna. Osim toga, sposobnost regulacije emocija (kao grana sposobnosti EI) objašnjava veći procenat varijanse doživljaja dobrobiti kod muškaraca nego kod žena, što implicira da i drugi psihosocijalni faktori kod žena značajno doprinose intenzitetu ovog doživljaja (Extremera & Rey, 2015).

U jednoj preglednoj studiji su potvrđene pozitivne veze sposobnosti EI sa dobrobiti, kao i dosledno negativna povezanost ovog konstrukta sa depresivnošću, pri čemu se naglašava da odnosi između ovih varijabli ne moraju

biti linearni, već mogu biti posredovani pojedinim faktorima. Na primer, pol i samoprocenjena sposobnost EI mogu biti moderatori veze između depresije i sposobnosti EI, jer se pokazalo da su niži nivoi sposobnosti EI povezani sa depresivnim simptomima kod muškaraca, ali ne i žena (Salguero, Extremera, & Fernández-Berrocal, 2012; prema Fernández-Berrocal, & Extremera, 2016), kao i da visoki skorovi na MSCEIT-u negativno koreliraju sa depresijom isključivo kod žena sa visokim skorovima na samoprocenjenoj sposobnosti EI (Salguero, Extremera, Cabello, & Fernandez-Berrocal, 2015; prema Fernández-Berrocal, & Extremera, 2016). Depresivnost i anksioznost su negativno povezane i sa EI operacionalizovanom putem postignuća na testovima STEU i STEM, pri čemu su korelacije niskog do umerenog intenziteta ($r < -0,30$) (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011).

1.3.4. Kritike upućene sposobnosti EI i njenim operacionalizacijama

Iako se EI kao konstrukt vremenom razvijao, pri čemu su pronalazeni brojni dokazi o njegovoj omeđenosti od ostalih psiholoških konstrukata, svakako nije ostao imun na kritike i pokušaje diskreditovanja. Na primer, postoje shvatanja da je neosnovano traganje za korenima sposobnosti EI u Torndajkovom radu. Naime, smatra se da ovaj autor nikada nije konceptualno razložio inteligenciju na tri široke klase, te da je pojmove „apstraktne, mehaničke i socijalne inteligencije“ pre trebalo razumeti metaforički. Lendi (2005) ističe da se Torndajkova upotreba ovih termina pre svega odnosila na pristupe procenjivanju inteligencije, tj. da se zalagao za testovni diverzitet, a odgovarao istraživače od upotrebe samo jednog testa inteligencije. Iz svega toga sledi zaključak da je shvatanje da teorijska uporišta koncepta EI leže u Torndajkovom radu ništa drugo do svojevrsni pokušaj revizionizma u nauci (Landy, 2005). Lendi nije jedini autor čija su zapažanja imala za cilj da “raskrinkaju” pogrešna tumačenja savremenih autora u pokušajima da konceptu EI pripišu izvesnu istoričnost i valjane naučne korene. Pored njega, Lok (2005) iznosi 4 vrlo oštra zaključka o ovom fenomenu:

- 1) definicija koncepta EI trpi stalne promene;
- 2) najveći broj definicija je previše inkluzivan što sam koncept čini nejasnim;
- 3) jedna od definicija (rezonovanje o emocijama) uključuje kontradikciju;
- 4) ne postoji nešto što se zove emocionalna inteligencija, mada inteligencija može biti primenjena na domen emocija kao i na ostale domene (Locke, 2005).

Lok ipak naglašava da bi EI konceptualizovana kao crta ličnosti mogla da se prihvati, ali pod uslovom da postoje čvrsti dokazi o njenim distinktivnim svojstvima u odnosu na već utemeljene koncepte ličnosti.⁴

Pojedini autori smatraju operacionalizaciju sposobnosti EI problematičnom iz prostog razloga što subjektivnost emocionalnog iskustva predstavlja prepreku u kreiranju zadataka ili ajtema koji bi se ocenjivali po krajnje objektivnim i univerzalnim kriterijumima, a koji bi pokrivali domen EI u potpunosti (Petrides, 2011). Primena principa alternativnih načina ocenjivanja, poput ekspetskih ocena i ocenjivanja putem konsenzusa, često mogu dovesti do problema u interpretaciji dobijenih mera. Petrides sumira nekoliko mogućih tipova grešaka koje nastaju ocenjivanjem zadataka sa testova za procenu sposobnosti EI na alternativni način, tj. mogućnosti da dobijena mera interferiše sa: širinom vokabulara ispitanika, usaglašenošću sa društvenim normama, teorijskim znanjima o emocijama, stereotipnim sudovima, ili se, pak, radi o interakciji nekih ili svih navedenih faktora.

Petrides bezrezervno ističe probleme koje proističu iz ignorisanja inherentno subjektivne prirode emocija i naglašava da se emocionalno iskustvo ne može veštački učiniti univerzalnim i objektivnim, kako bi se postigla spremnost za procenu u stilu testiranja ostalih "inteligencija" (Petrides, 2011). Po njegovom mišljenju, instrument kakav je MSCEIT ne procenjuje nikakvu inteligenciju, pa ni emocionalnu, niti daje meru ma koje smislene psihološke

⁴ Osim toga, Lok (2005) predlaže da se EI kao klimav koncept eventualno zameni konceptom „introspektivnih veština“. Introspekcija, po ovom autoru, jeste adekvatan način praćenja i kontrole sopstvenih osećanja, emocionalnih reakcija, kao i njihovih uzroka i posledica.

dimenzije. Na osnovu ovakvih zamerki, pojedini autori smatraju da rezultate dobijene primenom takvog testa nije moguće smisljeno interpretirati (Barchard & Russell, 2006; Brody, 2004; Keele & Bell, 2009; O' Sullivan & Ekman, 2004; prema Petrides, 2011).

Međutim, Majer, Karuzo i Salovej imaju donekle spreman odgovor. Oni i dalje smatraju da se EI najbolje može proceniti kao sposobnost – zadavanjem reprezentativnog uzroka zadatka/problema koje je potrebno rešiti, pri čemu odluku o tome koji su odgovori tačni donosi autoritet za oblast koja se ispituje ili, se pak, kao kontroverzniji način, traži opšti konsenzus među osobama koje rešavaju test. Ljudi su generalno neuspešni u proceni sopstvenog nivoa inteligencije, bilo da se radi o opštoj ili o emocionalnoj inteligenciji (Brackett, Rivers, Shiffman, Lerner, & Salovey, 2006; Paulhus, Lysy, & Yik, 1998; prema Mayer, Caruso, & Salovay, 2016). Budući da im nedostaju znanja o tome šta uspešno rešavanje problema zapravo zahteva, oni procenjuju svoje sposobnosti na osnovu drugih pokazatelja koji uključuju i samopouzdanje, samopoštovanje, pogreške koje se odnose na elemente procesa rešavanja problema, kao i očekivanja u pogledu sopstvenih sposobnosti. Svi ovi vanintelektualni činioci dodaju samoprocenjenim sposobnostima varijansu koja je irelevantna za ispitivani konstrukt (Joint Committee, 2014; prema Mayer, Caruso, & Salovay, 2016).

Tokom protekle decenije su se polako razvijali alternativni vidovi procene sposobnosti EI, kao reakcija na niz kritika upućenih na rad Majera, Saloveja i Karuza (Amelang & Steinmayr, 2006; MacCann & Roberts, 2008; Warwick, Nettelbeck, & Ward, 2010; prema Petrides, 2011), ali kritičari modela sposobnosti i dalje smatraju da svaki novi vid procene mora zadovoljiti dva uslova: 1) da je način ocenjivanja zasnovan na kriterijumima istinitosti, i 2) da je ajtemima/zadacima pokriven čitav opseg konstrukta. Zagovornici crte EI navode da različite dosadašnje operacionalizacije sposobnosti EI nisu međusobno povezane kao što bi trebalo da budu, mada se ovakva tvrdnja ne može prihvatiti u potpunosti. Na primer, postignuća na MSCEIT-u ostvaruju

visoke korelacije sa rezultatima koje pruža MEIS (budući da su obe mere kompozitne), niske do umerene sa merama strateške EI (npr. u vidu skorova sa testova STEU i STEM), a najslabije i često neznačajne sa jednodimenzionalnim merama sposobnosti opažanja emocija (detaljniji prikaz potražiti u Jolić Marjanović, 2014).

Studija Fiori i Antonakisa je potvrdila ranije sporadične tvrdnje o potencijalno niskoj diskriminativnoj validnosti sposobnosti EI. Naime, ovi autori ističu da Velikih pet crta ličnosti i Katelov g-faktor zajedno predviđaju znatan procenat varijanse EI⁵, tj. da se ovaj konstrukt značajno preklapa sa strukturom ličnosti i opštom inteligencijom (Fiori & Antonakis, 2011). Osim toga, primena globalne mere sposobnosti EI maskira povezanost pojedinačnih prediktorskih varijabli sa granama EI⁶. Autori predlažu tretiranje sposobnosti EI kao većeg broja jednodimenzionalnih mera, tj. da se umesto ukupnog MSCEIT skora primenjuju skorovi na granama EI i to ne samo zbog neujednačenih veza sa varijablama ličnosti i sl., već i na osnovu rezultata konfirmatorne faktorske analize koji pokazuju da su grane, odnosno faktori EI u velikoj meri diskontinuirani (Fiori & Antonakis, 2011). Zaključci navedene studije dodatno potvrđuju ranije nalaze koji ukazuju na ograničenja u istraživanjima sa EI operacionalizovanom preko testova maksimalnog učinka (Antonakis & Dietz, 2010; Amelang & Steinmayr, 2006; Føllesdal & Hagtvet, 2009; Keele & Bell, 2008; Palmer et al., 2005; Rode et al., 2008; Rossen et al. 2008; Schulte et al., 2004; prema Fiori & Antonakis, 2011). Druge operacionalizacije sposobnosti EI poput situacionih testova razumevanja emocija i upravljanja emocijama (STEU i STEM) su relativno novijeg datuma i zahtevaju bolju i potpuniju validaciju (Austin, 2010; MacCann, 2010). Osim toga, zadaci na ovim testovima su po formatu slični onima iz MSCEIT-a (iz delova koji pokrivaju grane Razumevanje emocija i Upravljanje

⁵ Čak i kada se bazične crte ličnosti i inteligencija procene drugačijim testovima, nalazi ostaju slični (Schulte et al., 2004).

⁶ Na primer, u njihovom istraživanju je Ekstraverzija u negativnoj vezi sa Razumevanjem emocija, u pozitivnoj sa Upravljanjem emocijama, sa ukupnom skorom na MSCEIT-u je korelacija ravna nuli.

emocijama), tako da postoje shvatanja da oni zapravo i ne predstavljaju u potpunosti alternativni vid procene (Fiori & Antonakis, 2011). Jedan od načina prevazilaženja ovih teškoća bi mogao da se potraži u unapređivanju supskala MSCEIT-a kako bi se dobila homogenija mera sposobnosti za svaku granu EI. Druga oblast na koju bi se trebalo značajno usmeriti jeste način ocenjivanja ovog testa. Pokazalo se u mnogim studijama da je korelacija između ekspertskih ocena i konsenzualnog procenjivanja izuzetno visoka, po Majeru i saradnicima, dostiže vrednost čak i do 0,99 (Mayer et al., 2002). Fiori i Antonakis smatraju da tako visoka korelacija između dva načina procene zapravo znači da ne postoji razlika između onoga što eksperti⁷ i većina ispitanika ocene kao tačno na testu sposobnosti EI, iz čega sledi zaključak da test nije dovoljno diskriminativan. Kada bismo putem konsenzualne procene ocenjivali standardne testove inteligencije, bili bismo u problemu prilikom detektovanja darovitih osoba. Dakle, sa jedne strane se postavlja pitanje ekspertize za oblast emocija i emocionalnog funkcionisanja, dok se sa druge strane suočavamo sa tendencijom uprosečavanja i maskiranja razlika između ispitanika. Jedan od predloga za prenebravanje ovakvog problema autori vide u formulaciji zadataka pri čijem rešavanju bi se primetila veća diskrepanca između odgovora eksperata i „laičkog“ konsenzusa⁸, odnosno u osmišljavanju zadataka (dovoljno reprezentativnih za oblast koja se ispituje), koje većina ljudi rešava manje uspešno u odnosu na eksperte.

Na osnovu istraživanja u oblasti sposobnosti prepoznavanja emocija (emotion recognition ability – ERA), izdvojile su se tvrdnje da se kapaciteti za

⁷ Zapravo, ovi autori se pitaju ko su tačno „eksperti za emocije“ i da li takva vrsta ekspertize uopšte postoji. Ako bismo tvrdili da eksperti za emocije postoje, pitanje bi se moglo produbiti: da li su psiholozi eksperti za emocije? Svi psiholozi ili neki psiholozi? Da li shvatanje da su psiholozi eksperti za emocije implicira da oni ujedno i bolje funkcionišu na emocionalnom planu od većine ljudi? Tu ulazimo u zamku stereotipa o psiholozima. Ako ekspertizu smestimo u domen deklarativnog znanja o emocijama, vraćamo se na početak, jer sposobnost EI ne bi trebalo da se bazira samo na znanjima o emocijama. Ako nisu nužno samo psiholozi, možemo postaviti pitanje da li su eksperti za emocije pojedinci koji su u pogledu EI daroviti? Poslednje pitanje zahteva i potpitanje koje se tiče načina procene nečije darovitosti u domenu emocija, čime se ulazi u začarani krug, a jasan odgovor se ne nazire.

⁸ Ovakav predlog bi mogao da dovede do kreiranja zadataka za čije rešavanje bi bilo potrebno šire deklarativno znanje o emocijama, što bi dodatno dovelo u pitanje validnost dobijene mere.

obradu emocionalno obojenih informacija mogu razlikovati za različita osećanja. Mekenena i saradnici su nastojali da utvrde da li od kvaliteta emocija zavise i procesi njihovog razumevanja i upravljanja njima. Primenom Situacionog testa upravljanja osećanjima i modifikovane verzije Situacionog testa razumevanja osećanja⁹, omogućeno je direktno poređenje nalaza za osećanja straha, tuge i besa. Nalazi su ukazali na prednost trofaktorskog modela zasnovanog na procesima i razumevanja i upravljanja specifičnih emocijama – straha, tuge i besa. Na ovaj način se pomalja emocionalno-specifičan pogled na EI, tj. ideja da od kvaliteta emocije mogu zavisiti procesi razumevanja i upravljanja (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011). Navedeni zaključak ukazuje na potrebu da se detaljnije objasne procesi obrade emocionalnih informacija, a novije tendencije u konceptualizaciji sposobnosti EI polako idu u tom pravcu.

1.3.5. Sposobnost EI u modelu dualnih procesa obrade

Budućnost istraživanja sposobnosti EI pojedini autori vide u otkrivanju proceduralnog, a ne deklarativnog znanja o emocijama, pre svega u realnim kontekstima i u situacijama u kojima se emocije mogu izazvati. Pristup usmeren na procese koji mogu biti odgovorni za načine na koji osobe regulišu emocije (Fiori, 2009; Farrelly & Austin 2007), kao i primena laboratorijskih zadataka koji uključuju merenje vremena reakcije i brzine obrada informacija emocionalnog karaktera mogu biti indikator regulacije emocija u svakodnevnom životu. Jedan od predloga da se osvetli procesna putanja između stimulusa koji izaziva emocije i ponašanja koje se smatra emocionalno inteligentnim, prikazala je Fiori (2009). Ona individualne razlike u emocionalnoj inteligenciji nastoji da prikaže kroz prizmu dualnih procesa.

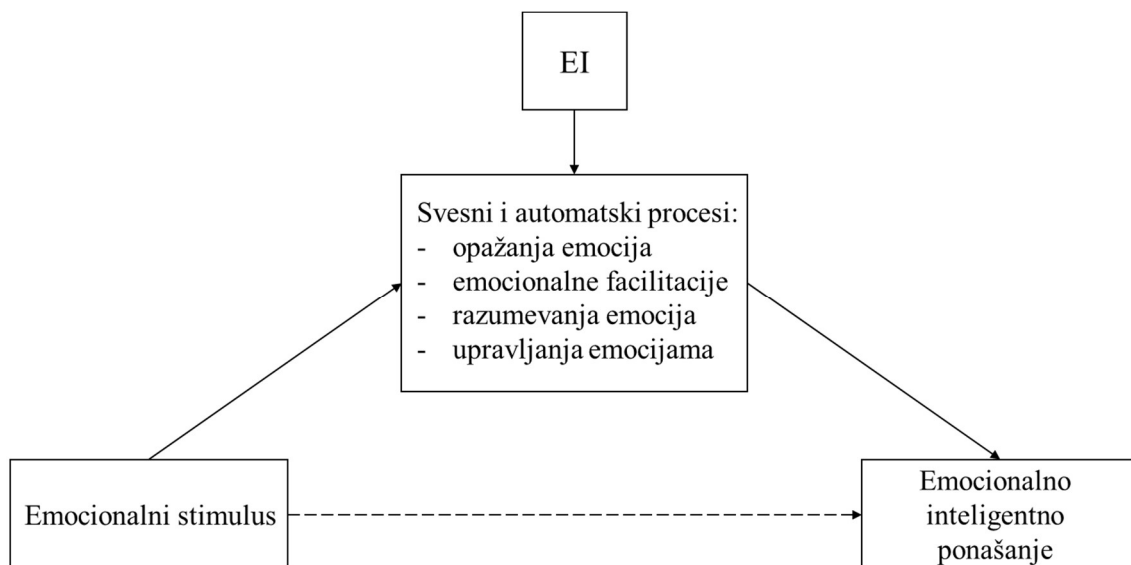
Postoje shvatanja da je pogled na EI kao set sposobnosti da se barata emocijama putem reflektivnih mehanizama previše restriktivan. Afektivne reakcije se često obrađuju trenutno, pa mogu imati uticaja na ponašanje bez

⁹ Standardna verzija STEU-a procenjuje čak 14 različitih osećanja, što komplikuje poređenje sa STEM-om.

učešća svesnog razmišljanja. EI i mehanizmi emocionalne obrade mogu se posmatrati kao faktor koji interveniše između percepcije i ponašanja kada je stimulus opažen kao emocionalan ili ima hedonističku valencu. Pretpostavka je da opažanje emocionalnih podsticaja ne dovodi do istog ponašanja kod svih ljudi: kod nekih osoba se bolje integrišu emocije i misli, pa reaguju efikasnije, u skladu sa kontekstom. Ovo bi bile osobe za koje bismo rekli da su visoko emocionalno inteligentne. Po Majeru, ovakvi pojedinci ulažu manje kognitivnog napora kako bi rešili emocionalne probleme (Mayer, 2007).

Smatra se da bi model Majera i Saloveja mogao da se adekvatno uklopi u ovakav koncept EI. Grane EI se mogu posmatrati kao šire kategorije procesa emocionalne obrade, osobe se mogu razlikovati u nivou angažovanja tih procesa: u pogledu osetljivosti na stimulse emocionalne prirode, sposobnosti da razlikuju osećanja i kasnije ih integrišu, kao i u sposobnosti da regulišu pobuđene emocionalne reakcije. Fiori smatra da svi koraci procesa emocionalne obrade mogu biti izvršeni i svesno i automatski, te da se osobe međusobno mogu razlikovati u pogledu toga koji od ova dva načina češće angažuju (Fiori, 2009). Ovakvo shvatanje nastoji da sposobnost EI pažljivo podvede pod okrilje (u psihološkoj nauci sve uticajnije) teorije dualnih procesa¹⁰ ili modela dualne obrade u okviru kojih se informacije mogu obrađivati brzo, automatski i intuitivno na jednom, tj. sporije, svesno i analitično na drugom nivou obrade (Slika 4).

¹⁰ Tačnije, pre bi se moglo govoriti o *teorijama* dualnih procesa, budući da se radi o širem teorijskom okviru, a ne o specifičnoj teoriji.

Slika 4. Prikaz kombinacije aktuelnog modela sposobnosti EI sa teorijom dualnih procesa (Fiori, 2009).

Po shvatanju Fiori, automatskom obradom (tj. njenim ishodom) bi mogla da se predvide spontana EI ponašanja koja nisu pod potpunom kontrolom svesnih procesa, dok bi svesna obrada predviđala namerna ponašanja izvedena pod „prismotrom“ resursa pažnje. Ova autorka pretpostavlja mogućnost da automatski i svesni EI procesi u interakciji dovode do emocionalno inteligentnih ponašanja. Budući ovi procesi zavise od struktura znanja, pretpostavlja se da bi se osobe sa visokom i niskom EI mogle razlikovati u pogledu znanja o emocijama (Fiori, 2009).

1.3.6. Zaključni osvrt na sposobnost EI

Uprkos brojnim kritikama, sposobnost EI se kao konstrukt održao i razvijao. Stiče se utisak da je model Majera i Saloveja, čak i u redukovanom obliku (bez često kritikovane grane Emocionalna facilitacija) i dalje relevantan za istraživanja u ovoj oblasti. Studije novijeg datuma su dodatno rasvetlile mesto ovako koncipiranoj EI u CHC modelu sposobnosti, tj. istakle njen ravnopravan položaj sa ostalim sposobnostima drugog reda, što predstavlja izuzetno važnu empirijsku potvrdu distinktivnosti ove sposobnosti u odnosu na ostale kognitivne sposobnosti, kao i snažan odgovor na kritike da je u suštini EI svodiv na „g-faktor“. Sa druge strane, niske korelacije, a često i odsustvo bilo kakve

povezanosti sa crtama ličnosti jasno ukazuju na zaključak da EI ne pripada ovom domenu. Nalazi o prediktivnoj moći sposobnosti EI nisu zanemarljivi: ovaj konstrukt se pokazao kao važan u predikciji relevantnih kriterijuma u domenima obrazovanja, psihologije rada i organizacije, ali pre svega u oblasti mentalnog zdravlja. Nalazi o povezanosti sposobnosti EI sa subjektivnim blagostanjem i dobrobiti, kao i o njenim negativnim vezama sa pojedinim manifestacijama psihopatologije su potvrđivani u većem broju studija.

MSCEIT, kao najčešće korišćen instrument za procenu sposobnosti EI, je u velikom broju studija demonstrirao odlične metrijske karakteristike. Ključne zamerke ovom instrumentu se odnose na probleme u vezi sa načinom ocenjivanja o kojima je već diskutovano. Teškoće u primeni ekspertske i konsenzualne ocenjivanja su donekle nastojale da prevaziđu novije operacionalizacije sposobnosti EI. Na primer, način ocenjivanja rezultata na testu STEU proističe iz teorije na kojoj se instrument zasniva, a ne na osnovu grupnih normi eksperata ili laika. STEU i STEM, za razliku od MSCEIT-a, procenjuju pojedinačne manifestacije sposobnosti EI (tj. domene razumevanja i upravljanja emocijama), ali ako se zadaju u paru predstavljaju pokazatelj „strateške EI“. Ovi instrumenti svakako zahtevaju dodatnu validaciju, naročito u realnim emocionalnim kontekstima.

Savremeni predlozi o sagledavanju sposobnosti EI kroz prizmu dualnih procesa predstavljaju ne samo veliki izazov u pogledu operacionalizacije i procene ovog konstrukta, već i važnu potvrdu o njegovoj teorijskoj i istraživačkoj relevantnosti.

1.4. Emocionalna inteligencija kao crta

1.4.1. Određenje

Za razliku od EI kao sposobnosti, koja je smeštena u domen pretpostavljenih kapaciteta za obradu informacija emocionalne prirode (i njihovu kasniju upotrebu), crta EI definisana je kao konstelacija emocionalnih samopercepcija i dispozicija, koje se procenjuju merama samoizveštavanja

(Petrides & Furnham, 2000; Petrides & Furnham 2001; Petrides & Furnham, 2003). Drugim rečima, crta EI ne pripada domenu kognitivnih sposobnosti, već domenu ličnosti, locirana na nižim nivoima hijerarhije crta (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007).

Potcrtavanje razlike između crte i sposobnosti EI je znatno pomoglo organizaciji akumuliranih znanja u ovoj oblasti, kao i njenom daljem razvoju. Korelacije između ove dve grupe mera po pravilu su niske, što podržava ideju o eksplicitnoj razlici između njih (Brackett & Mayer, 2003; Brannick, Vahi, Arce, & Johnson, 2009; Livingstone & Day, 2005; O'Connor & Little, 2003).

Prihvatanjem da su ovo različiti konstrukti, koji se na različite načine operacionalizuju, omogućeno je da se ova dva modela EI razvijaju nezavisno, kako u teorijskom, tako i u empirijskom pogledu. Dve ključne perspektive EI se pre smatraju komplementarnim nego suprotstavljenim: prva obuhvata ono za šta je osoba sposobna, dok druga pokušava da sazna koliko se znanja/kompetencija prenosi u praksu (Mikolajczak et al. 2008).

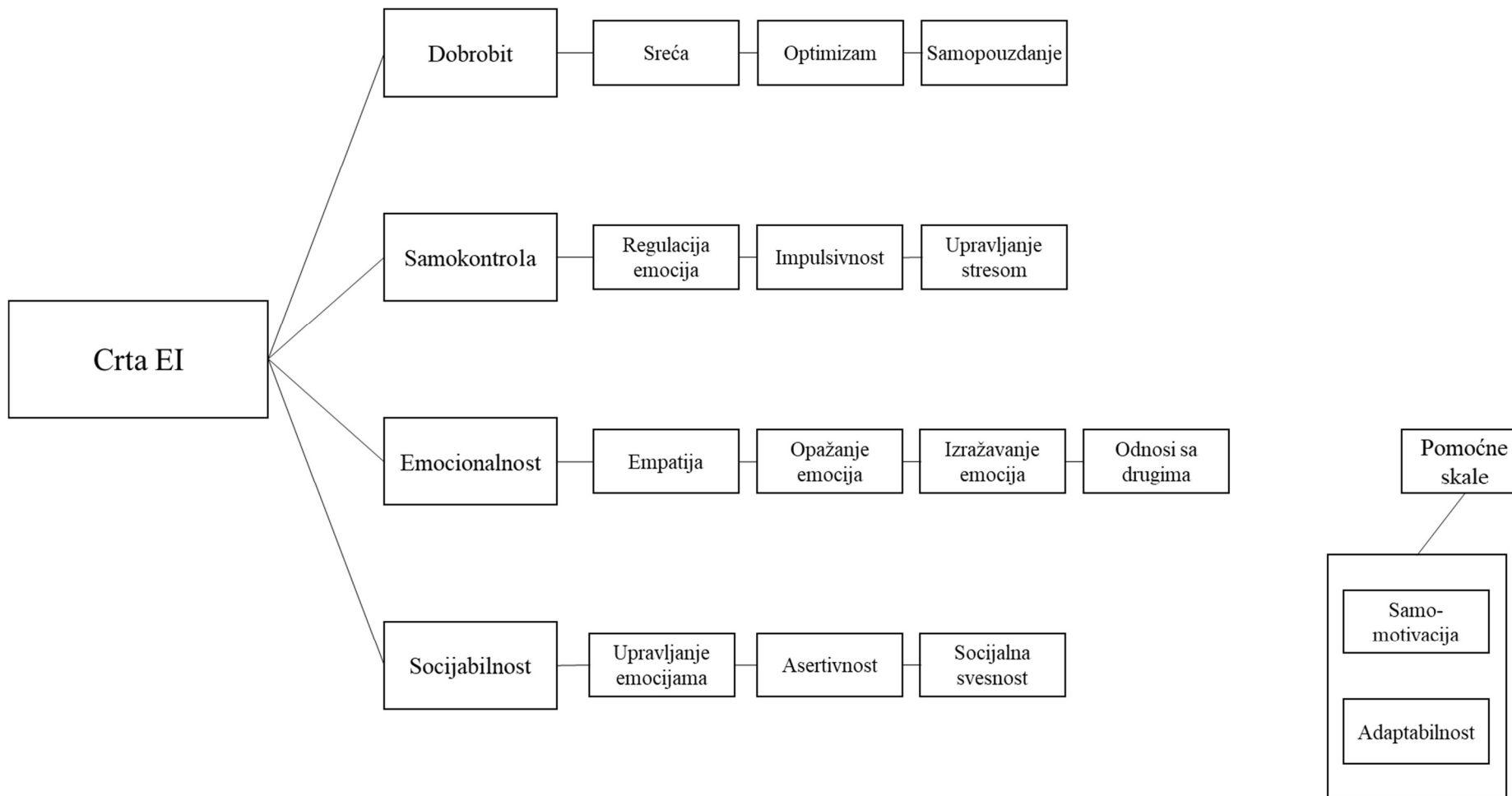
Model crte EI koji je poslednjih godina dobio veliku empirijsku potvrdu svoje validnosti ponudio je Petrides. Ovaj autor smatra da crtu EI čini 15 faceta (samopoštovanje, izražavanje emocija, samo-motivacija, regulacija emocija, sreća, empatija, socijalna svesnost, impulsivnost, opažanje emocija, upravljanje stresom, upravljanje emocijama, optimizam, odnosi sa drugima, adaptabilnost i asertivnost) koje su grupisane u četiri faktora: dobrobit, emocionalnost, socijabilnost i samokontrola (Petrides, 2009). Direktna operacionalizacija ovog modela je Petridesov Upitnik o emocionalnoj inteligenciji kao crti (TEIQue), koji je detaljno predstavljen u narednom poglavlju. Prikaz strukture crte EI prikazan je na Slici 5.

Crta EI unutar domena ličnosti. U radu Petridesa, Pite i Kokinakija se demonstriraju određene osobine crte EI koje ukazuju na izvesnu omeđenost u odnosu na crte ličnosti iz domena Velikih pet i Ajzenkove teorije ličnosti. Naime, budući da se može izolovati u prostoru ličnosti, crta EI je diskontinuirana. Autori zaključuju da je složena, jer je delimično određuje nekoliko dimenzija ličnosti

(prvenstveno neuroticizam i ekstraverzija). U odnosu na Ajzenkove crte i Velikih pet nije pozicionirana ortogonalno, već koso, što ukazuje da ovaj konstrukt leži na nižim nivoima hijerarhije ličnosti. Ovakvi nalaze govore o konceptualnim snagama teorije crte EI jer integrišu ovaj konstrukt sa vodećim modelima ličnosti (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007). Proučavanjem odnosa crte EI sa Velikih 5, Velika 2 (alfa i beta, tj. faktori „stabilnost“ i „plasticitet“) i generalnim faktorom ličnosti (tzv. „Big 1“) u studiji Perez-Gonzalez i Sančez-Ruiz se dolazi do zaključaka koji jasno govore u prilog konvergentno-diskriminativnoj valjanosti koncepta emocionalne samoefikasnosti (Pérez-González & Sanchez-Ruiz, 2014).

Nedavna istraživanja su utvrdila da je fenotipske korelacije između crte EI i Velikih pet dimenzija ličnosti moguće prvenstveno pripisati povezanim genetskim faktorima, kao i povezanim nedeljenim sredinskim faktorima (Vernon, Villani, Schermer, & Petrides, 2008). Autori zaključuju da je vrlo verovatno da oni geni koji su zaslužni za razvoj individualnih razlika na dimenzijama Velikih pet, najverovatnije utiču i na razvoj individualnih razlika na crti EI. Pretpostavlja se da je nasleđeni procenat crte EI oko 40%, te sagledani skupa, ovakvi rezultati pružaju solidnu podršku konceptualizaciji EI kao crti ličnosti (Johnson, Vernon, & Feiler, 2008; prema Petrides, 2011; Petrides, 2016).

Teorija crte EI, poput ostalih teorija ličnosti, ne nudi opšti, dekontekstualizovani, idealni profil ispitanika – složaj osobina koje zahvata

Slika 5. Struktura crte EI po Petridesovom modelu

domen EI se može razmatrati i tumačiti isključivo u odnosu na određene karakteristike pojedinca i kontekst koji je za njega relevantan. Kao takav, ovaj pristup pruža operacionalizaciju koja dozvoljava i uvažava inherentnu subjektivnost emocionalnog iskustva. Međutim, treba imati na umu da visoki skorovi na skalama EI ne moraju uvek biti adaptivnog karaktera, kao i obrnuto. Izuzetno visoki skorovi često mogu biti indikator prikazivanja u boljem svetlu i davanja socijalno poželjnih odgovora.

Veze između crte EI i Velikih pet dimenzija ličnosti se dosledno potvrđuju u brojnim istraživanjima. Generalno, crta EI korelira dosledno visoko (negativno) sa neuroticizmom (Jolić-Marjanović & Altaras-Dimitrijević, 2014; Petrides et al., 2010), umereno sa ekstraverzijom (Dawda & Hart, 2000; Davies, Stankov, & Roberts, 1998; Van der Zee et al., 2002) i savesnošću (Dawda & Hart, 2000; Jolić-Marjanović & Altaras-Dimitrijević, 2014; Petrides & Furnham, 2001; Saklofske et al., 2003), a znatno niže sa saradljivošću i otvorenošću (Jolić-Marjanović & Altaras-Dimitrijević, 2014). Na holandskom uzorku se pokazalo da EI ostvaruje najsnažniju (negativnu) povezanost sa neuroticizmom ($r=-0,66$), nešto slabiju sa ekstraverzijom ($r=0,54$), zatim sa savesnošću ($r=0,48$) i saradljivošću ($r=0,36$) i najslabiju sa otvorenošću ($r=0,24$) (Petrides et al., 2010). Na uzorku ispitanika iz Srbije se nalazi ne razlikuju puno od prethodnih: crta EI je i u ovom slučaju najsnažnije povezana sa neuroticizmom ($r=-0,77$), zatim sa ekstraverzijom ($r=0,63$), savesnošću ($r=0,62$), a znatno slabije sa otvorenošću ($r=0,32$) i saradljivošću ($r=0,27$) (Jolić Marjanović & Altaras Dimitrijević, 2014)¹¹. Slični rezultati dobijeni su i u drugim studijama (Siegling, Furnham, & Petrides, 2015; Vernon et al., 2008), pri čemu se potvrđuje da model Velikih pet i EI operacionalizovan putem Petridesovog Upitnika o emocionalnoj inteligenciji kao crti (TEIQue) dele preko 50% varijanse (do 65% u nekim istraživanjima) (Jolić Marjanović & Altaras Dimitrijević, 2014; Petrides, 2011; Petrides et al., 2016).

¹¹ U studiji Petridesa i saradnika je korićena kratka verzija instrumenta TEIQue, dok Jolić Marjanović i Altaras Dimitrijević prikazuju korelacije Velikih pet sa globalnom merom EI i faktorima izvedenim na osnovu integralne verzije instrumenta (TEIQue). U obe studije su podaci o crtama ličnosti dobijeni putem kratke operacionalizacije modela Velikih pet (NEO-FFI).

1.4.2. Merenje

Postoji veći broj instrumenata za procenu EI kao crte, među kojima su najpoznatiji *Šatova skala za samoprocenu EI (Schutte EI Scale¹² – Schutte, Malouff, Hall, Haggerty, Cooper, Golden, & Dornheim, 1998)*, *Trait Meta-Mood skala (TMMS – Salovey, Mayer, Goldman, Turvey, & Palfai, 1995)*. (Salovey et al., 1995; prema Salovey et al., 2002), kao i *Bar-On-ov Inventar za procenu kvocijenta EI (EQ - Emotional Quotient Inventory)* (Bar-On, 1997; prema Salovey, Woolery, & Mayer, 2001).

Ovi instrumenti su se među prvima pojavili tokom druge polovine 90-ih godina XX veka, ali je tokom poslednje decenije ipak u najširoj upotrebi Petridesov TEIQue (Trait Emotional Intelligence Questionnaire), koji osim globalne mere pruža i podatke o četiri ključna faktora EI (dobrobit, samokontrola, emocionalnost i socijalnost) (Pérez, Petrides, & Furnham, 2005).

Upitnik o emocionalnoj inteligenciji kao crti (Trait Emotional Intelligence Questionnaire, Petrides, 2009) se najčešće primenjuje za procenu crte EI, a autor ga preporučuje iz bar tri razloga: 1) direktno proističe iz teorije o crti EI; 2) brojem i sklopom skala u potpunosti pokriva ceo domen crte EI, i 3) ima visoku prediktivnu validnost (Petrides, 2011). Sastoji se od 153 tvrdnje koje čine 15 faceta/skala. Skale je moguće grupisati u 4 faktora, a dobija se i globalni skor na crti EI. Instrument je preveden na preko 25 svetskih jezika, a izrađene su i posebne forme (npr. za decu, adolescente, kratka forma).

¹² Ova skala je konceptualno zasnovana na modelu EI Saloveja i Mareja, ali se u pogledu operacionalizacije uklapa u model crte.

Tabela 2. Opis skala i faktora EI – Upitnik o emocionalnoj inteligenciji kao crti (TEIQue)

TEIQue	Niski skorovi	Visoki skorovi
<i>Skale</i>		
samopoštovanje	Nisko samovrednovanje; nezadovoljstvo sobom; ukazuju na probleme u jednoj ili više oblasti koje TEIQue procenjuje	Pozitivna samoevaluacija; samouverenost; zadovoljstvo većim brojem životnih aspekata
izražavanje emocija	Teškoće u komunikaciji emocionalnog sadržaja, čak i u situacijama kada je to neophodno; otežavanje drugima da spoznaju njihova osećanja; mogu biti indikator problema u domenu samopouzdanja i asertivnosti	Precizno i nedvosmisleno izražavanje osećanja; poznavanje termina za adekvatan opis emocionalnog doživljanja
samo-motivacija	Konstantna potreba za podrškom i spoljašnjim podsticajima u radu; zavisnost od nagrade; nizak nivo upornosti i “drajva”	Manifestovanje odlučnosti i istrajnosti u radu; unutrašnja motivacija da se dela što kvalitetnije
regulacija emocija	Teškoće u nošenju sa sopstvenim osećanjima; česte promene raspoloženja, javljanje emocionalnih ispada i perioda produžene anksioznosti, pa čak i depresije	Dobra kontrola emocija; mogućnost promene neprijatnih ili produžetak trajanja prijatnih osećanja; ukazuju na psihološku stabilnost
sreća	Aktuelno nezadovoljstvo životom; povišen negativan afekat; negativitet	Pozitivne emocije; zadovoljstvo usmereno na sadašnjost; indikator dobrog opšteg psihološkog stanja
empatija	Teškoće u prihvatanju tuđe perspektive; usmerenost na sebe; krutost i nerazumevanje nečije pozicije	Pokazivanje razumevanja tuđe tačke gledišta; uspeh u komunikaciji sa drugima; prihvatanje
socijalna svesnost	Uverenje o neadekvatnim socijalnim veštinama; anksioznost u nepoznatom okruženju usled nesigurnosti u pogledu ispravnosti emitovanog ponašanja; teškoće u izražavanju; manja socijalna mreža	Uspešnost u pregovaranju i ubeđivanju drugih; uverenje o odličnim ličnim socijalnim veštinama i dobroj socijalnoj adaptiranosti; emocionalna kontrola im omogućava samouveren nastup u socijalnim kontekstima
Impulsivnost (niska)	Niska samokontrola; potreba za neposrednom gratifikacijom; plahovitost; česta promena mišljenja	Dobro odmeravanje svih informacija pre donošenja odluke (bez preterane opreznosti)
opažanje emocija	Teškoće u prepoznavanju osećanja i interpersonalne i intrapersonalne prirode; neobraćanje pažnje na emocionalne poruke koje šalju drugi	Jasnoća u pogledu sopstvenih osećanja i mogućnost dešifrovanja tuđe emocionalne ekspresivnosti

upravljanje stresom	Često izbegavanje potencijalno stresnih situacija i događaja; neadekvatne strategije prevladavanja; preosetljivost na stres	Razvijeni uspešni mehanizmi prevladavanja; lakše i efikasnije podnošenje psiholoških pritisaka
upravljanje emocijama	Slaba mogućnost uticanja na tuđa osećanja; preplavljenost pri tuđim emocionalnim izlivima; izbegavanje socijalnog umrežavanja	Uspešno regulisanje tuđih emocija; prepoznavanje odgovarajućeg trenutka i načina da smire, uteše ili motivišu druge
optimizam	Skлонost pesimizmu i posmatranju događaja iz negativne perspektive; teškoće u prepoznavanju i prihvatanju novih životnih prilika	Usmerenost na pozitivne aspekte situacija i očekivanja pozitivnih ishoda
odnosi sa drugima	Teškoće u ostvarivanju veza sa drugima; skлонost potcenjivanju postojećih veza; manifestovanje ponašanja koja povređuju bliske osobe	Postojanje ispunjujućih odnosa sa drugima; ispoljavanje rezonanzivnosti u odnosima
adaptabilnost	Otpornost na promene; teškoće u prihvatanju promena bilo kog tipa; generalna suženost u idejama i pogledima	Fleksibilnost u pristupu poslu i životu generalno; postojanje volje za prilagođavanjem na nova okruženja i uslove; postojanje užitka u promenama
asertivnost	Skлонost povlačenju čak i kada su u pravu; teškoće da se suprotstave i kažu „ne; lakše prihvataju da budu deo tima nego da ga predvode	Lako i neposredno izražavanje; prodornost; skлонost konfrontaciji ukoliko je neophodno; prihvatanje i davanje komplimenata; liderske osobine; zauzimanje za sebe
Faktori		
dobrobit	Nisko samopoštovanje; trenutno nezadovoljstvo životom	Doživljaj zadovoljstva, ispunjenosti; pozitivne emocije
samokontrola	Skлонost impulsivnosti; slabi kapaciteti za regulaciju stresa; nefleksibilnost	Zdravi oblici kontrole nad potrebama i željama koje nisu ni suzbijene niti preterano izražene
emocionalnost	Teškoće u prepoznavanju sopstvenih emocionalnih stanja i izražavanju emocija pred drugima; nezadovoljstvo u odnosima	Uverenje o posedovanju širokog ranga veština koje se tiču emocija; dobro opažanje i izražavanje emocija i njihova upotreba u uspostavljanju i održavanju bliskih odnosa
socijalnost	Uverenje o nemoći da se utiče na tuđa emocionalna stanja; nesnalaženje u socijalnim situacijama; osećanje neadekvatnosti; ostavljanje utiska stidljivosti i rezervisanosti	Uspeh u socijalnim interakcijama; uverenje o posedovanju dobrih veština komunikacije; lako i samouvereno stupanje u odnose sa osobama iz različitih socijalnih miljea

Osim navedenih, moguće je izdvojiti još nekoliko instrumenata koji imaju znatno ređu primenu u istraživanjima crte EI, poput *Skale svesnosti raspoloženja* (MAS – *Mood Awareness Scale*, Giuliano & Swinkels, 1992; prema Salovay, Woolery, & Mayer, 2001), *Inventara emocionalnih kompetenci* (*Emotional Competence Inventory – ECI*, Boyatzis, Goleman, & Rhee, 2000; prema Conte, 2005), *EI skale Teta i saradnika* (Tett, Wang, Thomas, Gribler, & Martinez, 1997; prema Salovay, Woolery, & Mayer, 2001), kao instrumenata novijeg datuma, npr. *Profil emocionalnih kompetenci* (*Profile of Emotional Competences – PEC*, Mikolajczak, Brasseur, & Fantini-Hauwel, 2014) i *Skala upravljanja tuđim emocijama* (*Managing the Emotions of Others Scale – MEOS*, Austin & O’Donnel, 2013).

1.4.3. Crta EI i predikcija relevantnih kriterijuma

Samoprocenjena EI se pokazala kao bitan prediktor širokog spektra različitih psiholoških konstrukata i fenomena. Na primer, u domenu obrazovanja se pokazalo da crta EI pozitivno predviđa akademsko postignuće (Parker et al., 2004), a negativno školski apsentizmom i ispoljavanje devijantnih oblika ponašanja (Petrides, Frederickson, & Furnham, 2004). Zatim, brojna istraživanja su ukazala na značaj crte EI u oblasti organizacije i rada, pa se mogu primetiti pozitivne veze ovog konstrukta sa veštinama upravljanja ljudskim resursima (Furnham, McClelland, & Mansi, 2012; Mikolajczak et al., 2012; Zampetakis & Moustakis, 2010), doživljajem kontrole na radnom mestu i zadovoljstvom poslom (Petrides & Furnham, 2006), kao i sa preduzetničkim veštinama (Ahmetoglu, Leutner, & Chamorro-Premuzic, 2011; Zampetakis, Beldekos, & Moustakis, 2009). Crta EI se pokazala i kao važna za doživljaj intenziteta sagorevanja na poslu, pa se u radu Mikolajčakove i saradnika pokazalo da osobe sa izraženom crtom EI imaju manje simptoma sagorevanja na radnom mestu i znatno manje se žale na somatske zdravstvene teškoće od pojedinaca koje ova crta slabije karakteriše (Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007). Slične nalaze beleže i drugi autori (Platsidou, 2010; Swami, Mathur, & Pushp, 2013). Potonji nalazi, iako zapaženi u oblasti rada, ukazuju na značaj crte EI za domene zdravlja i patologije.

Moć crte EI da predvidi različite kriterijume unutar ovih domena će biti pažljivije razmotrena.

Crta EI i mentalno zdravlje/psihopatologija. Veliki broj istraživanja crte EI je sproveden u oblasti kliničke psihologije, a pokazalo se da je ova varijabla važan prediktor brojnih konstrukata koji se tiču psihopatologije i mentalnog zdravlja.

Petrides, Perez-Gonzales i Furnam izdvajaju nekoliko ključnih nalaza tiču crte EI: 1) ona je značajan prediktor opšteg zadovoljstva životom; 2) pozitivno predviđa adaptivne, a negativno maladaptivne mehanizme prevladavanja; 3) snažan je (negativan) prediktor depresivnosti; 4) takođe negativno predviđa bes, hostilnost i sklonost fizičkoj agresivnosti; i 5) utvrđeno je da postoji povezanost između veoma niskih nivoa crte EI i različitih poremećaja ličnosti (Petrides, Pérez-González, & Furnham, 2007).

Vežu crte EI sa psihopatološkim tendencijama su potvrdili Malterer, Glas i Njumen (Malterer, Glass, & Newman, 2008). Naime, ova grupa autora je identifikujući afektivno-interpersonalni i impulsivno-antisocijalni faktor psihopatije pokazala da je crta EI¹³ povezana sa njima na različite načine: sa prvim negativnu vezu ostvaruje faceta Usmerenost na emocije, dok je sa drugim takođe negativno povezana faceta Popravljanje raspoloženja (nakon negativnog emocionalnog iskustva). U oba slučaja su korelacije niske (do $r=-0,20$) (Malterer et al., 2008).

Samoprocenjena EI sa merama afekta uglavnom dostiže koeficijente korelacije između 0,20 i 0,60 (Zeidner et al., 2006; prema Matthews et al., 2006). Vezu sa depresivnošću i jačinom afekta potvrđuju i Dauda i Hart (Dawda & Hart, 2000), dok u longitudinalnoj studiji Vilijamsa i saradnika crta EI negativno korelira sa anksioznošću i besom (Williams et al., 2010). Mavrovelijeva i saradnici na uzorku adolescenata potvrđuju nalaze prethodnika: crta EI je visoko korelirala sa depresivnošću ($r=-0,60$), umereno sa somatskim teškoćama ($r=-0,39$). U jednom novijem istraživanju je utvrđeno da je na uzorku pacijenata na

¹³ U ovom istraživanju je primenjen Salovejev TMMS (Trait Meta Mood Scale)

vanbolničkom lečenju crta EI snažniji prediktor psihopatologije nego sklonost iracionalnim uverenjima i "majndfulness" zajedno (Petrides, Gómez, & Pérez-González, 2017).

Đuljandolo i saradnici su ukazali na veze crte EI i njenih faktora sa internalizujućim i eksternalizujućim poremećajima kod adolescenata. Utvrđeno je da, bez obzira na pol, globalna mera crte EI negativno korelira sa oba tipa poremećaja. Na nivou faktora EI, i kod mladića i kod devojaka su internalizujući poremećaji u vezi sa Dobrobiti (do $r=-0,30$), dok su eksternalizujući poremećaji u snažnijoj vezi sa faktorom Samokontrola $r=-0,27$ za muški, i $r=-0,42$ za ženski pol) (Gugliandolo et al., 2015).

Vežu između crte EI i sklonosti ka samopovređivanju ispitali su Mikolajčakova, Petrides i Hari na uzorku od skoro 500 adolescenata. Rezultati su pokazali da su ova dva konstrukta u negativnoj umerenoj korelaciji ($r=-0,30$) i to posredovanoj mehanizmima prevladavanja. Naime, jedan od nalaza ukazuje na zaključak da samopovređivanje kod osoba sa slabo izraženom crtom EI može biti način redukovanja negativnih emocija pogoršanih primenom neadaptivnih mehanizama prevladavanja, poput ruminiranja, samookrivljavanja i sl. I u ovom istraživanju se potvrđuje pozitivna veza crte EI sa adaptivnim mehanizmima prevladavanja, a negativna sa depresivnošću i maladaptivnim načinima izlaženja na kraj sa stresom (Mikolajczak, Petrides, and Hurry, 2009). Negativnu povezanost sa nepoželjnim strategijama prevladavanja kao što su izbegavajući i depresivan stil prevladavanja beleže i drugi autori (Mavrloveli et al., 2007).

U brojnim studijama su primećene veze crte EI sa raznim oblicima adiktivnih ponašanja i štetnih navika. Recimo, crta EI je u negativnoj korelaciji sa učestalošću konzumiranja alkohola (Austin, Saklofske, & Egan, 2005), štetnim efektima upotrebe ekstazija na raspoloženje (Craig et al., 2010) i adiktivnim ponašanjima poput zavisnosti od interneta, kockanja i igranja video-igara (Parker et al., 2008).

Osim navedenih nalaza koji se tiču oblasti psihopatologije, važno je izdvojiti i one koji crtu EI povezuju sa različitim korelatima mentalnog zdravlja,

budući da se u više navrata pokazalo da su osobe sa izraženom crtom EI manje sklone mentalnim oboljenjima (Petrides et al., 2007; Schutte, Malouff, Thorsteinsson, Bhullar, & Rooke, 2007; Petrides, 2011), kao i da se ovaj konstrukt pokazao kao važan prediktor psihičke dobrobiti (Platsidou, 2010; Saklofske, Austin, & Minski, 2003).

U istraživanju Ostinove i saradnika, crta EI je u pozitivnoj korelaciji sa kvantitetom i kvalitetom socijalne mreže ispitanika (Austin, Saklofske, & Egan, 2005), a na važnost crte EI za oblast socijalnih odnosa ukazuju i drugi autori (Mikolajczak, Luminet, Leroy, & Roy, 2007). Takođe, nalazi iz oblasti neuronauka potvrđuju prethodne tvrdnje. Naime, Mikolajčakova i saradnici su pokazali da su osobe sa visokim skorovima na crti EI imale značajno manju aktivaciju leve frontalne regije, što se uklapa u nalaze da je leva frontalna asimetrija pozitivno povezana sa socijalnim kompetencama, a negativno sa stidljivošću. Preciznije, EEG aktivnost levog frontalnog korteksa su najbolje predviđali faktori Socijalnost i Samokontrola (Mikolajczak et al., 2010). Postoje i pokazatelji većeg zadovoljstva bračnim odnosima kod ispitanika sa izraženijom crtom EI (Schutte et al., 2001), a kod ovih ispitanika se sreće i veći stepen opšteg zadovoljstva životom (Martinez-Pons, 1997, prema Petrides & Furnham, 2003; Austin, Saklofske, & Egan, 2005).

Mnoge studije su ukazale na protektivni značaj crte EI u stresnim situacijama. Na primer, Mikolajčakova i saradnici su pokazali da osobe sa visoko izraženom crtom EI češće doživljavaju stresne događaje kao izazove (a ne kao pretnje) i sa više samopouzdanja se nose sa takvim situacijama, u odnosu na osobe kod kojih je crta EI slabije izražena (Mikolajczak et al., 2007). Kod ovih osoba se češće mogu prepoznati adaptivni mehanizmi prevladavanja, poput konfrontiranja i traženja socijalne podrške (korelacije crte EI sa ovim strategijama su pozitivne i umerenog intenziteta – do $r=0,44$) (Mavrloveli et al., 2007).

Pojedina istraživanja u ovoj oblasti su važna jer ističu i inkrementalnu valjanost crte EI. Na primer, u istraživanju Jolić Marjanović i Altaras Dimitrijević (2014) crta EI predviđa dodatni deo varijanse, povrh Velikih pet, kada je u pitanju

psihološka dobrobit, a u studiji Mikolajčakekove i saradnika crta EI na isti način predviđa kortizolski odgovor na stres (Mikolajczak et al., 2007). Najveće snage efekata u proverama dodatnih doprinosa crte EI imaju faktori Dobrobit i Samokontrola (Andrei, Siegling, Aloe, Baldaro, & Petrides, 2016).

Crta EI i zdravlje. Osim povezanosti sa različitim aspektima mentalnog zdravlja, crta EI se dovodi u vezu i sa somatskim funkcionisanjem. Slične nalaze u vezi zdravlja u crte EI dobili su i Cauzis i Nikolau. U istraživanju koje su sproveli Cauzis i Nikolau crta EI se generalno izdvaja kao prediktor opšteg psihičkog i somatskog zdravlja, dok se na nivou aspekata ovog konstrukta¹⁴ izdvaja Kontrola emocija kao najsnažniji prediktor (Tsaousis & Nikolau, 2005).

Kada su u pitanju konkretne navike koje se direktno tiču fizičkog zdravlja, brojne studije su pokazale da su visoki skorovi na instrumentima za procenu crte EI u pozitivnoj korelaciji (mada niskoj – do $r=0,20$) sa izvođenjem fizičkih vežbi, primenom dijetalnog režima ishrane i posetama lekarima (Saklofske, Austin, Rohr, & Andrews, 2007; Saklofske, Austin, Galloway, & Davidson, 2007), fizičkim aktivnostima i pozitivnim stavom prema njima (Laborde, Dosseville, & Allen, 2015), niskom konzumacijom alkohola, zdravijom ishranom (prvenstveno češćim unosom povrća i voća) i češćom upotrebom zaštite u seksualnim odnosima (Lana et al., 2015).

1.4.4. Kritike upućene crti EI

Jednu od krupnijih zamerki EI konceptualizovanoj kao crti ličnosti, Metjuz i saradnici pronalaze u tome što je ona vrlo često snažno povezana sa petofaktorskim modelom ličnosti (po nekim nalazima se koeficijenti korelacije kreću do $|0,77|$) i to sa neuroticizmom, ekstraverzijom i savesnošću (Matthews et al., 2006). Osim toga, ovi autori sumnjaju u inkrementalnu validnost EI procenjene putem mera samoizveštavanja u odnosu na postojeće mere crta ličnosti u predikciji dobrobiti, mehanizama prevladavanja i odgovora na stres. Iz

¹⁴ Crta EI je ovde operacionalizovana putem Cauzisovog instrumenta TEIQ koji teorijski prati model EI Majera i Saloveja, s tim što se njime dobijaju mere samoprocene.

navedenih razloga zastupaju stanovište da je EI najpogodnije proceniti kao sposobnost: korelacije sposobnosti EI sa Velikih pet crta ličnosti ne prelaze 0,30, a slična povezanost se sreće i sa ostalim relevantnim konstruktima (Lopes, Salovey, & Straus, 2003; Roberts, Zeidner, & Matthews, 2001).

1.4.5. Zaključni osvrt na crtu EI

Primećuje se da su ključne kritike upućene crti EI usmerene ka njenim snažnim vezama sa bazičnim crtama ličnosti, čime se implicira sumnja u distinktivnost ovog konstrukta u odnosu na utemeljenije koncepte ličnosti. Međutim, višegodišnja primena (prvenstveno) upitnika TEIQue u različitim oblastima istraživanja je dovela do prikupljanja velikog broja nalaza koji, po nekim autorima, vrlo jasno i dosledno ukazuju na odvojenost crte EI od ostalih konstrukata ličnosti (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007, Pérez-González & Sanchez-Ruiz, 2014). Jedna nedavno objavljena meta-studija nedvosmisleno utvrđuje opravdanost operacionalizacije EI kao crte ličnosti i dokazuje njenu inkrementalnu valjanost, koja je takođe bila predmet ranijih sumnji (Andrei et al., 2016). Iako je u opticaju veći broj operacionalizacija ovog konstrukta, neke su previše restriktivne, te zahvataju vrlo sužene aspekte domena EI, dok su neke previše „mešovite“ i uključuju suviše različitih koncepata iz domena karakteristika ličnosti, kompetencija, sposobnosti i sl. Petridesova operacionalizacija crte EI se u velikom broju istraživanja pokazala kao vrlo korisna i, reklo bi se, većim delom svedena na one elemente ličnosti koji ovom konstruktu obezbeđuju određenu dozu distinktivnosti. TEIQue se pokazao kao proveren instrument, dobrih metrijskih karakteristika, a prilagođen je i za upotrebe na različitim starosnim uzorcima (forma za decu, adolescente, odrasle) i u različitim kulturama (preveden je na veliki broj jezika). Eventualna slabost ovog, kao i većine upitnika ličnosti, odnosi se na mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora. Samoprocena EI, kao popularnog i pozitivno konotiranog pojma, nosi sa sobom rizik od pojave tendencije da se visoko vrednuju osobine poput empatije, samopouzdanja, optimizma i sl. Bez obzira na sve, može se reći

da je crta EI na način na koji je Petrides vidi uspela da zaseni sve prethodne konceptualizacije, budući da se raniji testovi (poput TMMS-a, EQ-a i sl.) sve ređe sreću u studijama novijeg datuma. Osim toga, broj nalaza koji potvrđuju konvergentno-diskriminativnu i inkrementalnu validnost ovog konstrukta je u stalnom porastu.

Iako su brojna istraživanja potvrdila da su sposobnost EI i crta EI utemeljeni i smisleni konstrukti, neophodno je osvrnuti se na njihovu moć predikcije emocionalne efikasnosti u realnim situacijama, tj. kako ljudi zaista reaguju i koliko uspešno regulišu svoje emocionalne reakcije. S tim u vezi, potrebno je pojasniti pojmove regulacije emocija i emocionalne reaktivnosti, kako bi se detaljnije razmotrio njihov odnos sa EI.

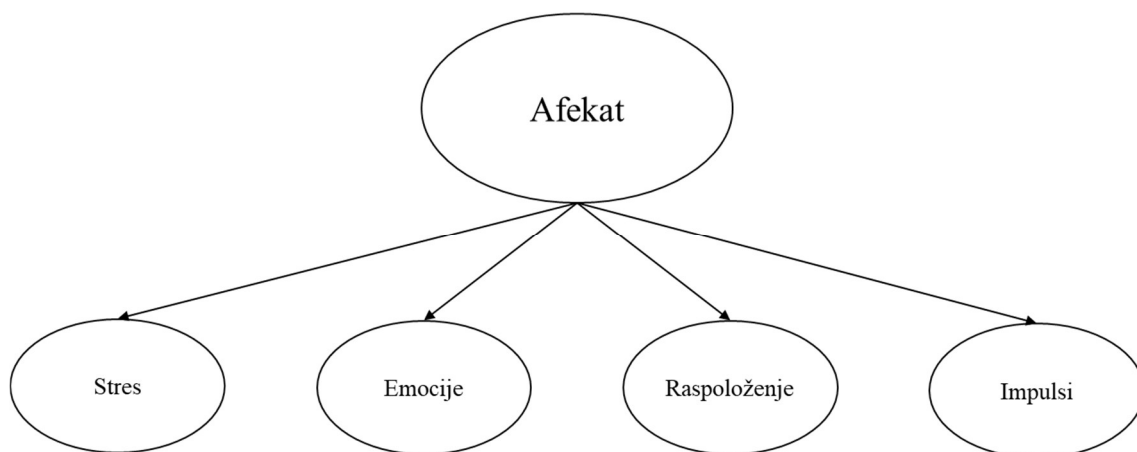
2. REGULACIJA EMOCIJA I EMOCIONALNA REAKTIVNOST

2.1. Terminološka određenja

U literaturi koja pokriva domen emocija i emocionalnog funkcionisanja u optičaju je mnoštvo termina, pri čemu se različiti nazivi često koriste kao sinonimi, a jedan te isti izraz može poprimiti različita značenja, što znatno otežava komunikaciju među stručnjacima. Gros i Tompson, u nastojanju da uvedu izvesna značenjska razgraničenja, koriste izraz afekat kao nadređenu kategoriju za nekoliko termina koji se tiču ljudske emocionalnosti, poput: 1) stresa i stresnih odgovora na zahteve sredine, 2) emocija, kao što su bes i tuga, 3) raspoloženja, u vidu depresivnih ili euforičnih stanja, i 4) pokretačkih impulsa, poput onih povezanih sa hranom, bolom, agresijom ili seksom (Slika 6). Ovi autori ne negiraju da između navedenih termina postoji izvestan stepen preklapanja, ali uspevaju donekle da ih razdvoje. Na primer, po nekim

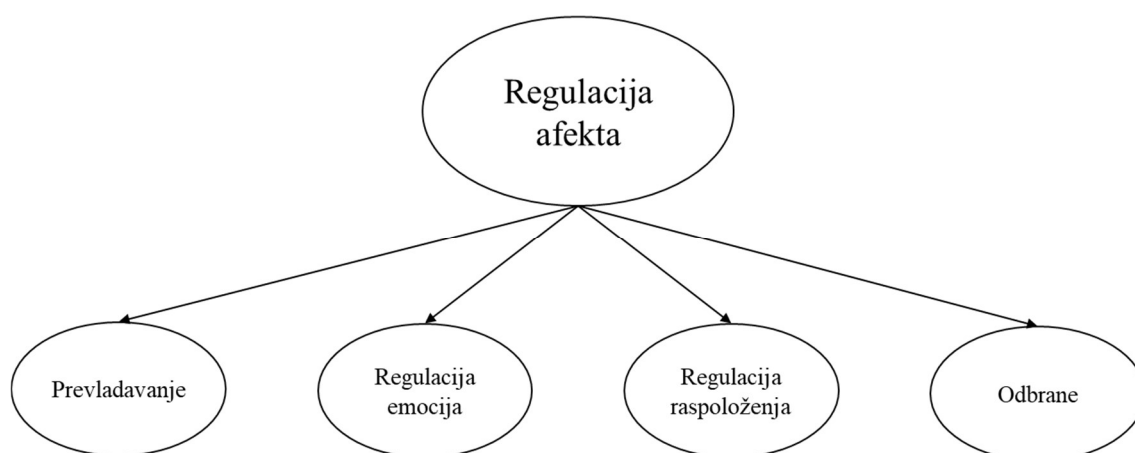
shvatanjima stres se uglavnom odnosi na negativne afektivne odgovore, dok se emocije vide i kao pozitivna i kao negativna afektivna stanja (Lazarus, 1993; prema Gross & Thompson, 2007). Emocije se, pak, od raspoloženja mogu razlikovati ne samo po tome što traju kraće, već i što su specifičnije i diferenciranije. Raspoloženjima se, kao dugotrajnijim afektivnim epizodama, pripisuje difuznost kao jedna od ključnih odlika, a osim toga, smatra se da ona više ometaju kognitivne procese nego što utiču na akcije, tj. bihevioralne tendencije. Pokretačke impulse i emocije je takođe moguće razgraničiti: emocijama se pripisuje znatno veća fleksibilnost, kao i obimniji spektar potencijalnih okidača koji ih mogu izazvati. Iako ovakva kategorizacija termina podrazumeva da termin "afekat" može adekvatno pokriti sva značenja hijerarhijski nižih termina, nije neobično da se, recimo, „afekat“ koristi kao sinonim za emocije, i obrnuto. Sa druge strane, ima autora koji ističu da afekat referiše na iskustvenu ili bihevioralnu komponentu emocija (Buck, 1993; Kaplan & Sadock, 1991; MacLean, 1990; prema Gross & Thompson, 2007). Ponekad je u upotrebi i izraz „afektivna valenca“, kada se naglašava prijatno ili neprijatno, tj. pozitivno ili negativno afektivno isk

ustvo (Yik et al., 2011).

Slika 6. Emocije i srodni afektivni procesi (Gross & Thompson, 2007).

I u okviru oblasti regulacije i regulatornih procesa postoji određeni stepen nerazumevanja među autorima. Termin „regulacija afekta“ pokriva širok spektar procesa koji se mogu implementirati sa ciljem modifikacije i kontrole afekta (Mikolajczak et al., 2009; prema Pavani et al., 2016), mada se veoma često na isti način definišu i srodni procesi (poput regulacije emocija). Gros i Tompson predlažu upotrebu ovog termina kao krovnog za četiri donekle preklapajuća konstrukta: 1) prevladavanje, 2) regulacija emocija, 3) regulacija raspoloženja, i 4) psihološke odbrane. Ovi autori smatraju da je prevladavanje prvenstveno fokusirano na umanjenje negativnog afekta, kao i da traje tokom dužeg vremenskog perioda, čime se razlikuje od procesa regulacije emocija, budući da je ono kratkotrajnije i podrazumeva ne samo umanjenje negativnih, već i povećanje intenziteta pozitivnih emocija. Regulacija raspoloženja, budući da mahom ne uključuje specifične „objekte“, je za razliku od regulacije emocija usmerena na promenu emocionalnog doživljaja, a ne i ponašanja (Larsen, 2000; prema Gross & Thompson, 2007). Odbrane, kao automatski, nesvesni i relativno stabilni procesi se lakše mogu razlikovati od ostalih navedenih oblika regulacije (Slika 7.)

Slika 7. Regulacija emocija i srodni procesi (Gross & Thompson, 2007).

Za emocije se uglavnom kaže da su maladaptivne onda kada je tip izazvane emocije loš ili neadekvatan za kontekst u kome se javlja, kada javljanje emocija nije uvremenjeno ili u situacijama kada je nivo emocionalnog intenziteta pogrešan. U svim ovim situacijama uglavnom nastojimo da regulišemo svoja osećanja (Gross, 1998).

Iako je u fokusu većine istraživanja umanjene negativnih emocija (down-regulation), regulacijom se takođe smatra i njihovo pojačavanje emocija (up-regulation). Ova dva oblika regulacije se mogu primetiti i u domenu pozitivnih emocija. U nekim situacijama pojačavanje negativnih emocija predstavlja adaptivan i željeni strateški potez, svrsishodan kontekstu u kome se pojedinac nalazi. Na primer, osećanje besa se može pojačati u situaciji koja zahteva konfrontiranje, briga i strah prilikom anticipacije pretnje i sl. (Tamir et al., 2007; Tamir et al., 2008; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Shodno teškoćama da se definišu bazičniji pojmovi (poput emocija i afekta sa jedne, kao i procesa njihovog regulisanja, sa druge strane), primetno je da ne postoji potpuna usaglašenost oko shvatanja koji mehanizmi stoje u osnovi procesa regulacije. Iako se često stavlja znak jednakosti između strategija regulacije emocija i npr. strategija ili mehanizama prevladavanja, ima osnova da se istaknu izvesne razlike između ovih grupa konstrukata. Na primer, Gros ističe da prevladavanje predstavlja širu kategoriju načina da se izađe na kraj sa stresnim događajem, što uključuje i emocionalne i neemocionalne napore da se dođe do razrešenja. Sa druge strane, koncept regulacije emocija se odnosi (između ostalog) na modulaciju emocionalnih odgovora i na stresne i „nestresne“ događaje (Gross, 1998). Ključna tačka spajanja ovih koncepata se ogleda u tome što oba uključuju svesne napore da se dođe do regulacije (Compas et al., 2014; prema Zelkowitz & Cole, 2016). U mnogim istraživanjima se primećuje da se navedene terminološke razlike zamagljuju, te se ovi konstrukti koriste u izvesnoj meri kao sinonimi. Nalaz do koga su došli Zelkovic i Kol ukazuje na mogućnost da su mehanizmi koji se primenjuju tokom prevladavanja stresnih događaja istovetni strategijama koje se primenjuju u procesu regulacije emocija, tj. da je

jasnu razliku između ovih konstrukata nemoguće, a verovatno i nepotrebno povući (Zelkowitz & Cole, 2016).

Shvatanja emocionalne reaktivnosti kao odstupanja od uobičajenog afektiviteta su takođe raznovrsna. Generalno, može se napraviti razlika između tipične, tj. uobičajene i situacione ili trenutne reaktivnosti. U istraživanjima se ovaj pojam često označava i kao „promena afekta“ (affect change).

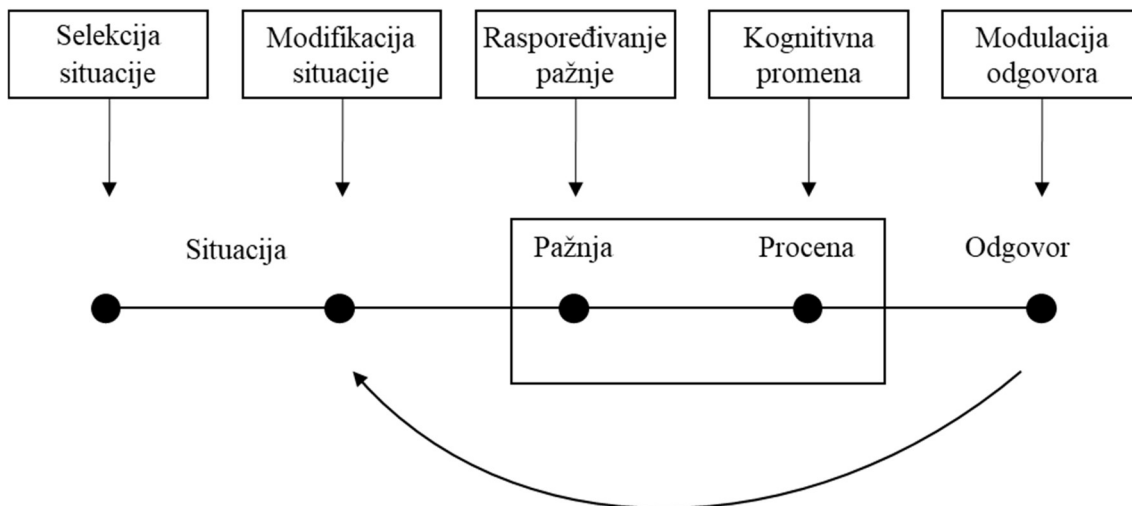
U narednim poglavljima će detaljnije biti prikazani koncepti od posebnog značaja za ovaj rad: regulacija emocija, sa naglaskom na strategijama regulacije (2.2.) i emocionalna reaktivnost (2.3.).

2.2. Konceptije emocionalne regulacije

Da bi se opisale strategije regulacije emocija, neophodno je staviti ih u širi okvir, tj. objasniti ključne modele regulacije. U nastavku će biti prikazano nekoliko konceptualizacija regulacije emocija, pri čemu centralno mesto zauzima Grosov model.

Grosov model regulacije emocija. U relevantnoj literaturi se tokom protekle dve decenije najviše pisalo o Grosovom modalnom modelu regulacije emocija. Ovaj autor smatra da regulacija emocija rezultira promenama dinamike, trajanja i brzine emocionalnih doživljaja (Gross & Thompson, 2007). U okviru modela, do pojave emocionalnog odgovora dolazi usled koordinisanih promena na ponašajnom, subjektivnom i fiziološkom planu (Gross & John, 2003; John & Gross, 2004). Gros smatra da se regulacija emocija odnosi na redukovanje, jačanje ili održavanje iskustva i pozitivnih i negativnih emocija u zavisnosti od trenutnih ciljeva osobe. U okviru njegovog modela, regulacija emocija je opisana kao fenomen koji se odvija na pet različitih nivoa u zavisnosti od dinamike emocionalnog procesa. Prvi nivo emocionalno-generativnog procesa je selekcija situacije. Odnosi se na prilaženje određenim ljudima, mestima ili objektima, odnosno njihovo izbegavanje u cilju regulacije emocije. Drugi nivo je modifikacija situacije. U ovoj fazi je situaciju moguće oblikovati tako da menja (pojačava ili umanjuje) potencionalni emocionalni uticaj. Na primer, ako se neka

osoba nađe u situaciji koja može pobuditi neželjene emocije, ona može pokušati da utiče na situaciju tako da ova postane manje neprijatna. Treći nivo je raspoređivanje pažnje. Koristi se za selekciju aspekata situacije na koje će se osoba fokusirati. Npr. neko se može fokusirati na pozitivnije aspekte situacije ili se može fokusirati na pozitivna sećanja ili planove u cilju distrakcije. Sledeći nivo, kognitivna promena, odnosi se na menjanje interpretacija situacije. Menjanje načina na koji razmišljamo o situaciji koja pobuđuje emociju ili mogućnosti da sa njom izađemo na kraj, može izmeniti emocionalno značenje situacije. Kognitivna promena može biti iskorišćena u svrhu umanjivanja emocionalnog odgovora, ali i njegovog pojačavanja, kao i menjanja same emocije (Gross, 2002; Gross & John, 2003; Gross, 2008; John & Gross, 2004). Konačno, modulacija odgovora se odnosi na pokušaje menjanja načina na koji se emocija izražava, kada je već pobuđena. Za prva četiri nivoa Gros kaže da su fokusirani na ono što prethodi pojavi emocionalnog odgovora jer se koriste pre nego što se tendencije javljanja reakcije u potpunosti pokrenu, tj. primenjuju se tokom evaluacije potencijalnih emocionalnih situacija. Poslednja strategija je „fokusirana na odgovor“ jer se koristi pošto se generišu tendencije davanja odgovora, sa ciljem njihovog prilagođavanja, tj. moduliranja (Gross, 1998). Smatra se da modulacija odgovora, u kakvom god obliku se javila, ima povratni efekat na samu situaciju, čime je iznova može modifikovati i izazvati potrebu za novim procesom regulacije (Slika 8). Detaljniji opis regulatornih faza i strategija koje se u toku njih mogu angažovati je prikazan u poglavlju 2.2.1.

Slika 8. Procesni model regulacije emocija - pet nivoa procesa regulacije (Gross & Thompson, 2007)

Unitarni model regulacije emocija. Kampos i saradnici (Campos, Frankel, & Camras, 2004) predlažu unitarni model emocija i njihove regulacije, pri čemu naglašavaju da su manifestovanje i regulisanje emocija neraskidivo isprepleteni procesi koji se ne odvijaju sekvencijalno. Ovi autori takođe tvrde da se regulacija emocija može aktivirati i pre nego što se emocija generiše, tako da to u startu utiče na njen intenzitet, a da su procesi poput procene situacije ili samoprocene kapaciteta odgovorni i za aktivaciju i za regulaciju emocija. S druge strane, veliki broj istraživača tvrdi da su pojava i regulacija emocija dva zasebna fenomena i tada je istraživački fokus obično na ispitivanju specifičnih strategija emocionalne regulacije.

Model Graca i Remera. Nešto drugačiju koncepciju regulacije emocija ponudili su Grac i Remer. Ovaj model, na neki način konkurentan Grosvom, fokusiran je na emocionalne kompetencije (prvenstveno sa aspekta njihovih nedostataka) i odnosi se na a) svesnost o emocijama i njihovo razumevanje, b) prihvatanje emocija, c) sposobnost kontrole impulsivnih ponašanja i delanje u skladu sa željenim ciljevima tokom doživljavanja negativnih emocija, i d) sposobnost korišćenja situaciono prikladnih strategija regulacije emocija sa ciljem modulacije emocionalnih odgovora kako bi se zadovoljili i lični ciljevi i zahtevi sredine (Gratz & Roemer, 2004).

Dualni procesi regulacije. Iako je regulacija emocija široko konceptualizovana kao proces koji je dostupan svesti i voljnog je karaktera (Gross, 1998), poslednjih godina se sve češće govori i o automatskoj, nesvesnoj ili implicitnoj regulaciji emocija, a znatan je broj empirijskih studija koje potvrđuju da se ona odvija i tako (Aldao, 2013; Gyurak, Gross, & Etkin, 2011; Mauss, Cook, & Gross, 2007). U svetlu teorija dualnih procesa, regulacija emocija može se posmatrati u vidu širokih kategorija automatskih/implicitnih i voljnih/eksplicitnih procesa, pri čemu se smatra da su i jedni i drugi podjednako korisni (Gyurak, Gross & Etkin, 2011). Međutim, za ovakvu konceptualizaciju ne možemo u potpunosti reći da je nova i originalna. Savremeni autori svakako priznaju da se začeci proučavanja regulacije emocija mogu pronaći u Frojdivim radovima, tj. da je u fokusu rane psihoanalize bila regulacija anksioznosti kao cilj mehanizama odbrane. U početku je naglasak bio prvenstveno na psihopatologiji, a zaslugom Ane Frojd su u prvi plan izbili pre svega adaptivni ciljevi mehanizama odbrane. S ovim (donekle) izmenjenim shvatanjem odbrana, moderni teoretičari regulacije emocija su znatno lakše mogli pronaći dodirne tačke, naročito kada je reč o oblasti automatske, nevoljne regulacije. Između ovih grupa procesa postoji visok stepen sličnosti, ali se automatska regulacija emocija, za razliku od odbrana, posmatra kao skup relativno sofisticiranih kognitivnih procesa (Rice & Hoffman, 2014). Automatska regulacija emocija obuhvata registrovanje senzornog inputa koji dovodi do aktivacije određenih kognitivnih shema, koje dalje upravljaju emocionalnim reagovanjem individue (Mauss, Cook, & Gross 2007), za razliku od voljne, u okviru koje je osoba svesna uzroka nastanka određene emocije, može da saopšti o afektivnoj promeni i ima mogućnost da sagleda efekte regulacije emocija na sopstveno ponašanje (Gyurak, Gross, & Etkin, 2011). Smatra se da proces voljne regulacije emocija vremenom može biti u određenoj meri automatizovan (Mauss, Bunge, & Gross, 2007). Uobičajena regulacija emocija oscilira između oba pola: po potrebi se mogu voljno angažovati određene strategije putem kojih regulišemo osećanja, ali se te iste strategije mogu aktivirati i bez ulaganja napora.

2.2.1. Strategije regulacije emocija

U nastavku će nešto detaljnije biti opisani regulatorni mehanizmi (i strategije i mehanizmi prevladavanja) po fazama procesa regulacije u okviru Grosovog modela.

Selekcija situacije. Adaptivna selekcija situacije podrazumeva poznavanje sopstvenih potreba i anticipaciju emocija prilikom izbora okolnosti kojima će osoba biti izložena, tj. koje različiti događaju mogu da izazovu (Gross, 2008). Ujedno, pre nego što se odluka donese, vrši se i procena kratkoročnih i dugoročnih efekata izbora situacije. Dve važne strategije koje se mogu angažovati u ovoj fazi regulacije emocija su konfrontiranje i izbegavanje. Konfrontacija podrazumeva jasan izbor suočavanja sa stresnom situacijom (tj. njenim elementima), bez obzira na potencijalnu pojavu negativnih osećanja koje taj korak može izazvati. U sadejstvu sa povoljnim kontekstualnim faktorima, ova strategija je na duže staze veoma efikasna. Izbegavanje se odnosi na traženje izlaza iz situacije u kojoj se osoba nalazi. Može biti vrlo ekonomična i adaptivna strategija ukoliko bi ostajanje u situaciji donelo više štete nego koristi, naročito dugoročno posmatrano. Ako se, pak, radi o izbegavanju kao uobičajenom načinu da se regulišu osećanja, onda govorimo o njegovom disfunkcionalnom karakteru. Osim pomenutih strategija, u fazi selekcije situacije, u zavisnosti od ličnih ciljeva, mogu se primeniti još neki načini da se emocije regulišu: anticipacija (emocija koje se mogu javiti u situaciji), istrajavanje (u nošenju sa situacijom), isključivanje (behavioral disengagement), biranje situacije koja dovodi do priyatnih ishoda, ali i onih koje mogu voditi ka sukobima (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Modifikacija situacije. U fazi modifikacije situacije pojedinac nastoji da na različite načine utiče na elemente konteksta sa ciljem da promeni emocionalni značaj situacije. Ovde se mogu izdvojiti tri značajne strategije: direktna modifikacija situacije, traženje socijalne podrške i rešavanje konflikta. Direktna modifikacija situacije se još može nazvati prevladavanje fokusirano na problem (u pristupu Folkmanove i Lazarusa), a uključuje primenu vrlo konkretnih,

praktičnih poteza koji direktno mogu uticati na situaciju. Traženje socijalne podrške podrazumeva aktivnu potragu za tuđom pomoći tokom nastojanja da se promene određeni elementi situacije, tj. u njenoj modifikaciji. Traženje pomoći i njeno prihvatanje predstavlja način nošenja sa stresnom situacijom koji je okarakterisan i kao adaptivan, ali ujedno i kritikovan – smatra se da ova strategija nije uvek ekonomična, tj. da u nekim situacijama njena česta primena ima svoju psihološku „cenu“ (Nadler, 1991; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015). Rešavanje konflikta predstavlja specifičnu strategiju koja osim željenog ishoda podrazumeva i odnos dve ili više osoba, tako da se primenom određenih koraka dovodi do cilja koji odgovara svim uključenim stranama u konfliktu. Ovo predstavlja konstruktivan način rešavanja konflikta. Fazu modifikacije situacije mogu karakterisati još neki načini regulacije emocija. Na primer, moguće je postaviti izvesna ograničenja unutar situacije, a konflikte je moguće rešavati i nekonstruktivno: putem izbegavanja, ali i nastojanjem da se nametne lični cilj (tj. dominacijom).

Raspoređivanje pažnje. Raspoređivanje pažnje, kao treća etapa u procesu regulacije emocija, podrazumeva nastojanje da dođe do promene emocionalne trajektorije putem fokusiranja na željene informacije/aspekte konteksta. U literaturi se često navode tri načina regulacije emocija tokom ove faze: distrakcija, ruminacija i usredsređenost (mindfulness) (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015) Distrakcija se odnosi na prebacivanje sa emocionalnog aspekta situacije na neki aspekt koji nema emocionalnu konotaciju. Osim toga, ova strategija se odnosi i na usmeravanje misli ka nečemu što nije povezano sa situacijom u kojoj se osoba nalazi. Ruminacija se odnosi na istrajnost u fokusiranju na misli i osećanja povezanih sa događajima i situacijama koje su dovele do negativnih osećanja, i generalno se posmatra kao maladaptivan način regulacije. Usredsređenost predstavlja strategiju tokom koje je osoba fokusirana na sadašnjost, i obraća pažnju kako na unutrašnje aspekte (poput fokusiranja na misli, motive, emocije, telesne senzacije), tako i na situacione elemente. Osim pomenutih, može se izdvojiti još jedan način da se u ovoj fazi regulacije emocija

utiče na konačni ishod procesa: fokusiranjem na pozitivne aspekte situacije osoba nastoji da umanjí mogućnost pojave negativnih osećanja. Ovaj način je srodan već pomenutoj distrakciji kao strategiji regulacije emocija, mada ima i izvesnih razlika. Na primer, postoje situacije u kojima nije lako pronaći pozitivne aspekte, pa je distrakcija kao način fokusiranja na emocionalno neutralne aspekte ili evociranje misli i osećanja koji nisu u dodiru sa situacijom ekonomičnije i lakše rešenje.

Kognitivna promena. Kognitivna promena se odnosi na promenu načina mišljenja kako o samoj situaciji, tako i o našim kapacitetima da se uhvatimo u koštac sa njom. Poput ostalih etapa u procesu regulacije emocija, kognitivna promena se može odigrati i automatski i uz ulaganje svesnih napora. Procena situacije koja se tokom ove faze dešava se može javiti u nekoliko oblika: 1) kao procena samoefikasnosti, 2) procena izazova/pretnje, 3) pozitivna ponovna procena (reinterpretacija), i 4) prihvatanje. Procena samoefikasnosti nastoji da identifikuje stepen uverenja pojedinca da je sposoban za izlazak na kraj sa stresnom situacijom. Procenom izazova i pretnje osoba nastoji da predvidi dobit i moguću štetu tokom stresne situacije. Opažanjem situacije kao izazovne, bez negiranja realnih gubitaka, u fokus dolaze aspekti ili ishodi situacije koji se doživljavaju kao korisni i vredni. Ako se događaj opaža kao preteći, lični kapaciteti su prepoznati kao nedovoljno snažni za borbu, a centralno mesto događaja zauzimaju realni ili potencijalni gubici. Pozitivna ponovna procena se odnosi na preispitivanje situacije ili odgovora na situaciju, tokom koga im se pripisuje pozitivnije značenje. Prihvatanje predstavlja uvažavanje situacione nadmoći nad ličnim kapacitetima za prevladavanje stresnog događaja. Ovaj pasivan oblik regulacije emocija, u vidu mirenja sa situacijom, može biti koristan u situacijama kada neki drugi oblici prevladavanja nisu adekvatni, tj. kada se radi o događajima koji su se desili u prošlosti (poput zlostavljanja i zanemarivanja) ili kada osoba nema punu kontrolu nad svojim životom (u slučaju hroničnih/neizlečivih bolesti). Do kognitivne promene takođe može doći i

primenom različitih formi humora tokom susreta sa stresorom, ali i negiranjem čitave situacije.

Modulacija odgovora. Modulacija odgovora, kao poslednja faza regulacije emocija, predstavlja aktiviranje strategija kojima bi se promenile doživljajna, fiziološka ili ponašajna komponenta emocionalnog odgovora. Do modulacije odgovora može doći na različite načine. Kao najvažnije strategije regulacije emocija u ovoj fazi ističu se: 1) deljenje emocija, 2) zloupotreba supstanci, 3) primena agresije i 4) suzbijanje ekspresije emocija. Deljenje emocija u vidu komuniciranja sadržaja stresnog događaja i osećanja koja su se u toj situaciji javila predstavlja dobar način da osoba katartički proživi situaciju, pri čemu može ojačati postojeće socijalne veze ili steći nove. Zloupotreba alkohola, lekova i narkotika dovodi do trenutnog doživljaja olakšanja i redukovanja tenzije, ali dugoročno vodi ka lošim ishodima u pogledu i mentalnog i fizičkog zdravlja. Primena agresije, verbalne i fizičke, pokazala se kao maladaptivan pokušaj redukovanja tenzije koju stvara stresna situacija ili njeno značenje. Na emocionalni odgovor se može uticati na još načina: „ventiliranjem“ osećanja, bavljenjem fizičkim aktivnostima, ponašanjima koja predstavljaju indikatore poremećaja ishrane, pa čak i samopovređivanjem (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Gros se u okviru modela regulacije emocija fokusirao na dve strategije i njima će biti posvećena dodatna pažnja. Na osnovu kriterijuma koji čine učestalost korišćenja u svakodnevici, u smislu individualnih razlika i mogućnosti manipulisanja istima u laboratorijskim uslovima, kao i u pogledu momenta njihove aktivacije – značaj je posvetio kognitivnoj ponovnoj proceni (cognitive reappraisal) i suzbijanju ekspresije (expressive suppression). Prva strategija je fokusirana na ono što prethodi pojavi emocionalnog odgovora, a druga na sam odgovor. Ponovna procena se javlja rano u procesu generisanja emocija i može modifikovati čitav emocionalni proces kao i reakciju. Reč je o obliku kognitivne promene koja uključuje menjanje načina na koji se razmišlja o situaciji tako što se menja njen emocionalni značaj i uticaj. Reinterpretacija omogućava sagledavanje

situacije kao manje emocionalne, pri čemu se poseban naglasak stavlja na umanjenje uticaja izloženosti negativnim emocijama (Gross, 2001). Budući da se javlja pre nego što je došlo do izazivanja emocionalnih odgovora, ova strategija je ekonomična, jer štedi kognitivne resurse osobe, ostavljajući mogućnost za optimalno funkcionisanje u okviru situacije, u čemu se ogleda njen adaptivni karakter.

Suzbijanje je oblik modulacije odgovora koji uključuje inhibiranje tekućeg emocionalno-ekspresivnog ponašanja, tj. nastoji da podese unapred generisane tendencije emocionalnog reagovanja (Gross & Levenson, 1993). Javlja se kasnije u procesu i ne utiče na samu emociju, već samo na bihevioralne aspekte tendencija emocionalnog reagovanja. Suzbijanje zahteva aktivan napor upravljanja emocijama (Gross & John, 2003). Gros i Levenson su utvrdili da su ispitanici kojima je sugerisano da potiskuju emocije tokom gledanja filma koji je za cilj imao izazivanje osećanja gađenja ispoljavali manje emocionalno-ekspresivnih reakcija, ali su izveštavali o doživljenom osećanju gađenja kao i kontrolna grupa koja nije imala nikakvu sugestiju. Dokazano je da supresija može dovesti kako do povećanja (u vidu ubrzane kardiovaskularne i elektrodermalne aktivnosti), tako i do sniženja (poput smanjenja broja otkucaja srca i manje somatske aktivnosti) pobuđenosti na fiziološkom planu. Pretpostavlja se da supresija emocija dovodi do smanjenja učestalosti ekspresivnog ponašanja, ali da se pojačavaju drugi aspekti emocionalnih odgovora praćeni promenama u subjektivnom doživljavanju, kao i na fiziološkom planu (Raftery & Bizer, 2009). Suzbijanje ekspresije emocija zahteva aktivno podešavanje emocionalnih odgovora čime se troše kognitivni kapaciteti koji predstavljaju važan preduslov uspešnog prevladavanja u stresnim situacijama. Ričards i Gros su do ovakvog zaključka došli proučavajući uticaj suzbijanja tokom filma koji je imao za cilj ispitivanje uticaja indukovanih negativnih emocija na pamćenje prikazanih auditivnih i vizuelnih detalja. Ispitanici koji nisu dobili zadatak da se suzdržavaju od ispoljavanja emocija su imali bolja postignuća na zadacima prisećanja (Richards & Gross, 2000).

Iako se u pregledu strategija često ističe njihova upotrebna vrednost, bitno je naglasiti da čvrsta podela na adaptivne i maladaptivne strategije regulacije emocija zapravo nije u potpunosti održiva. Za određenu strategiju se može reći da je kontekstualno adaptivna ukoliko njeno angažovanje dovodi do željenog cilja (bez obzira na socijalne norme ili dugoročnu adaptivnu vrednost same strategije) (Thompson & Calkins, 1996; prema Gross & Thompson, 2007). Smatra se da je adaptivna priroda regulacije emocija proizvod tri faktora – svesnosti, ciljeva i strategija (Gross & Jazaieri, 2014). Emocionalna svesnost i kontekstualne informacije udruženo vode ka donošenju odluke o tome da li emocije treba regulisati i na koji način. Ovaj faktor, bez obzira da li se radi o implicitnoj ili voljnoj regulaciji, obogaćuje kako spektar primenjivih strategija, tako i fleksibilnost u njihovom korišćenju. Cilj regulacije emocija se odnosi na umanjenje, održavanje ili, pak, pojačanje efekata na nivou doživljavanja, ekspresije ili fiziologije, bilo da se radi o trajanju ili/i intenzitetu tih efekata. Ukoliko je cilj uspostavljen, strategije regulacije emocija predstavljaju manje ili više uspešan način da se on postigne (Gross & Jazaieri, 2014).

Pojedini autori smatraju da bi bilo opravdanije govoriti o stilovima nego o strategijama regulacije emocija, budući da nije moguće strategiju okarakterisati kao adaptivnu ili maladaptivnu bez konteksta regulacije, ličnih ciljeva i dugoročne perspektive primene strategije (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015). Peña-Sarrionandia i saradnici su mišljenja da uspešna adaptacija kao ishod procesa regulacije ne zavisi samo od efikasnosti primenjenih strategija, već i od širine repertoara različitih načina da se emocijama upravlja, kao i od fleksibilnosti u primeni tih načina. Fleksibilnost se zapravo odnosi na mogućnost modifikacije stila regulacije, onog trenutka kada on više nije odgovarajući za kontekst (Bonanno et al., 2004; prema Aldao, Nolen-Hoeksema, & Schweizer, 2010). Na primeru situacije nad kojom pojedinac nema kontrolu (poput neizlečive bolesti, hroničnih stanja i sl.), rigidna primena prevladavanja fokusiranog na problem (koja predstavlja poželjnu i adaptivnu strategiju) može imati više štete nego koristi (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Slično tome, pokazalo da spontana implementacija određenih strategija regulacije emocija može zavistiti od varijacija u kontekstualnim zahtevima, pa tako ispitanici sa uspešnijom regulacijom emocija koriste ponovnu procenu u situacijama niskog emocionalnog intenziteta, a određenu vrstu distrakcije u onim prilikama kada je emocionalni naboj snažniji (Sheppes, Scheibe, Suri, & Gross, 2011).

2.2.2. Operacionalizacija konstrukta

Sa ciljem utvrđivanja koliko često se ponovna procena i suzbijanje ekspresije emocija koriste kao uobičajene strategije regulacije emocija, Gros i Džon su konstruisali *Upitnik o regulaciji emocija (Emotion Regulation Questionnaire - ERQ; Gross & John, 2003)*. Ovaj instrument se sastoji od 10 tvrdnji od kojih se šest odnosi na efikasnost regulacije tokom faze kognitivne promene, procenjujući uobičajenu upotrebu strategije ponovne procene, dok su ostale četiri tvrdnje usmerene ka proceni regulacije tokom faze modulacije odgovora (pri čemu se beleži sklonost ka suzbijanju emocionalne ekspresije).

Mogućnost procene prvenstveno kognitivnih strategija regulacije emocija ponudili su Garnefski i saradnici putem *Upitnika o kognitivnoj regulaciji emocija (Cognitive Emotion Regulation Questionnaire CERQ-36; Garnefski, Kraaij & Spinhoven, 2002; adaptacija za srpsko govorno područje - Popov, 2010)*. Ovaj instrument ima čestu upotrebu u istraživanjima koja su pre svega fokusirana na fazu kognitivne promene u procesu regulacije emocija, a njime je moguće zabeležiti podatke o upotrebi devet konceptualno različitih adaptivnih i maladaptivnih strategija kognitivne regulacije emocija: 1) samookrivljavanje (opterećenost sopstvenom krivicom u misaonom sadržaju), 2) ruminacija (usmerenost na sopstvena osećanja i misli o negativnom događaju i stalno vraćanje na te sadržaje), 3) okrivljavanje drugih (prebacivanje krivice na okolinu i okolnosti), 4) katastrofiziranje (prenaglašavanje negativnih strana i posledica uznemirujućeg događaja), 5) razmišljanje unapred (umanjivanje važnosti događaja), 6) pozitivno refokusiranje (razmišljanje o nečemu prijatnom umesto o

stresnom događaju), 7) pozitivna preformulacija (sagledavanje pozitivnih strana događaja važnih za samorazvoj osobe), 8) prihvatanje (mirenje sa sudbinom) i 9) planiranje (razmišljanje o tome šta preduzeti da bi se prevladao stresni događaj).

Procena regulacije emocija je u okviru modela Graca i Remera je usmerena na detektovanje teškoća i problema u ovom domenu i to putem *Skale teškoća u regulaciji emocija (Difficulties in Emotion Regulation Scale – DERS; Gratz & Roemer, 2004)*. Ovaj instrument je našao primenu prvenstveno u kliničkim istraživanjima.

2.2.3. Odnos strategija regulacije emocija sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima

Strategije regulacije emocija su brojnim studijama dovedene u vezu sa širokim spektrom psiholoških konstrukata. U ovom pregledu nalaza će pre svega biti izdvojeni oni koji se tiču domena ličnosti, mentalnog zdravlja i psihopatologije.

Veze između crta ličnosti i strategija regulacija emocija su bile često proveravane. Nekoliko studija je potvrdilo nalaze o negativnoj povezanosti ekstraverzije i saradljivosti sa strategijom suzbijanja (Gresham & Gullone, 2012; Jaffe, 2010; John & Gross, 2004). Nešto su nedosledniji nalazi o vezi između neuroticizma i iste strategije: korelacija ili ne postoji (John & Gross, 2004) ili je neuroticizam značajan prediktor suzbijanja (Gresham & Gullone, 2012). Kada je u pitanju strategija ponovne procene, povezanost sa neuroticizmom, ali i sa saradljivošću i savesnošću najčešće izostaje (Gresham & Gullone, 2012; Jaffe, 2010; John & Gross, 2004). Strategije regulacije emocija se javljaju i kao medijator veze između neuroticizma i intenziteta negativnog afekta. Na primer, Metjuz i Falkoner u dve odvojene studije pokazuju da je ova veza posredovana korišćenjem strategija prevladavanja fokusiranim na emocije, poput samokritikovanja, kao oblika kognitivnog neadaptivnog mehanizma (Matthews & Falconer 2002; prema Matthews et al., 2006).

Iako dispozicioni faktori poput crta ličnosti i temperamenta imaju značajan uticaj na upotrebu strategija regulacije emocija, pojedini autori smatraju da način na koji neko upravlja sopstvenim osećanjima ne zavisi toliko od

njegovih predispozicija, već od kvaliteta interakcionih obrazaca unutar porodice (Gresham & Gullone, 2012). Broj istraživanja koja su imala za cilj da sagledaju i objasne odnos vezanosti i regulacije emocija je poslednjih decenija u porastu. Nalazi koji ističu pozitivnu vezu između sigurnog obrasca i strategija regulacije emocija za koje možemo reći da su adaptivnog karaktera su dosledno potvrđivani, bez obzira na načine konceptualizacije regulacije emocija. Sa druge strane, i za vezu nesigurnih obrazaca sa neadaptivnim strategijama postoji dobra empirijska potvrda (Brumariu, 2015; Cooper et al., 1998; Gresham & Gullone, 2012; Izard et al., 2011; Jaffe, 2010; Morris et al., 2007).

Sa pokazateljima mentalnog zdravlja su dosledno povezivane strategije regulacije emocija iz spektra adaptivnih, pri čemu se posebno ističe korišćenje ponovne procene. Gros je pokazao da oni ljudi koji uobičajeno koriste ponovnu procenu doživljavaju i izražavaju više pozitivnih a manje negativnih emocija, dok je kod ljudi koji uglavnom koriste suzbijanje situacija obrnuta – doživljavaju i izražavaju manje pozitivnih a više negativnih emocija (Gross, 2008; Gross & John, 2003). Ponovna procena je povezana sa višim stupnjevima blagostanja i boljim funkcionisanjem u interpersonalnoj sferi. Ova strategija značajno umanjuje doživljaj i ekspresiju negativnih osećanja, što predstavlja često potvrđivan istraživački nalaz (Webb, Miles, & Sheeran, 2012). Sa pojedinim pokazateljima dobrobiti (poput povišenog doživljaja sreće, niskog negativnog afekta, boljim imunološkim stanjem, odsustvom simptoma depresije i anksioznosti i sl. su povezane i druge strategije (koje se mogu angažovati u različitim fazama procesa regulacije), kao što su procena samoefikasnosti, prihvatanje, distrakcija, usredsređenost, konfrontiranje i sl. (Aldao, Nolen-Hoeksema, & Schweizer, 2010; Brown & Ryan, 2003; Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015; Webb, Miles, & Sheeran, 2012).

Od posebne važnosti za oblast psihopatologije su maladaptivne strategije regulacije emocija. Njihova učestalija primena se povezuje sa višim nivoima depresije, anksioznosti, posttraumatskog stresa, intenzivnijim doživljajima negativnog afekta i sl. (Berking et al., 2008; Dennis, 2007; Gresham & Gullone,

2012; Livingstone et al., 2009; Saxena et al., 2011). Kao što je već napomenuto, suzbijanje ekspresije emocija predstavlja tipičan „nezdrav“ način da se prevlada emocionalni događaj i u Grosovom modelu regulacije mu je posvećena posebna pažnja. Ova strategija kao učestali način izlaženja na kraj sa snažnim emocijama može imati negativne posledice i za psihičko i za fizičko zdravlje: pokazalo se da snižava opšti doživljaj dobrobiti i vodi psihosomatskim oboljenjima (Gross & John, 2003; John & Gross, 2004; Mikolajczak et al. 2008; Schutte, Manes, & Malouff, 2009). Suzbijanje ekspresije se i na domaćem uzorku pokazalo kao značajan negativan prediktor kako subjektivnog, tako i objektivnog aspekta kvaliteta života - ispitanici koji su se učestalije suzdržavali od ispoljavanja emocija tokom stresnih situacija su imali niže objektivne pokazatelje kvaliteta života, a negativnije su vrednovali i njegove subjektivne aspekte (Stanimirov i Mijatović, 2017). Ovakvi nalazi predstavljaju dodatni dokaz shvatanju o suzbijanju kao „nezdravoj“ strategiji.

Rezultati pojedinih studija naglašavaju da se korišćenje kognitivnih maladaptivnih strategija kakve su ruminiranje i katastrofiziranje veoma često povezuje s intenzitetom negativnog afekta (Bushman, 2002; Garnefski, Kraaij, & Spinhoven, 2001), depresivnošću (Robinson & Alloy, 2003) i većom učestalosti primene u kliničkoj populaciji (Aldao, Nolen-Hoeksema, & Schweizer, 2010). Sa povišenim doživljajem stresa i indikatorima psihopatologije su povezane i druge strategije, poput izbegavanja (Aldao, Nolen-Hoeksema, & Schweizer, 2010) i primene različitih manifestacija agresivnosti (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

2.3. Emocionalna reaktivnost

Emocionalna reaktivnost se odnosi na odstupanje od uobičajenog afektiviteta tokom određene situacije koja se opaža kao emocionalno pobuđujuća i predstavlja oblik osetljivosti na prijatne i neprijatne emocionalne podražaje. Ovaj konstrukt se definiše kao emocionalni odgovor na određeni događaj, a može varirati između pojedinaca u pogledu intenziteta, brzine tokom koje se

dostiže vrhunac i postiže povratak na početno stanje (Davidson, 1998; Rothbart & Derryberry, 1981; prema Shapero et al., 2016). Nešto preciznije shvatanje ističu Nok i saradnici, koji emocionalnu reaktivnost posmatraju u vidu načina na koji osobe doživljavaju emocije: 1) kao odgovor na širok spektar stimulusa (tj. emocionalna senzitivnost), 2) određenog intenziteta ili snage (emocionalni intenzitet), i 3) tokom izvesnog vremenskog perioda pre nego što dođe do povratka na uobičajene nivoe emocionalne pobuđenosti (emocionalna perzistencija). Ovakav način definisanja konstrukta je u skladu i sa shvatanjima ranijih autora (Cole et al., 1994; Eisenberg, et al., 1995; prema Nock et al., 2008). Emocionalna reaktivnost se ponekad izražava kao negativna, ukoliko se posmatra povećanje intenziteta negativnih emocija, a ukoliko govorimo o padu pozitivnih emocija, ukazuje se na tzv. pozitivnu emocionalnu reaktivnost (Herres et al., 2016). Osim subjektivnog, ovaj konstrukt može imati i svoje fiziološko značenje (kome se pristupa objektivnije, putem praćenja fluktuacije fizioloških parametara tokom emocionalne situacije).

2.3.1. Operacionalizacija konstrukta

Podaci o emocionalnoj reaktivnosti se najčešće dobijaju putem samoprocene, pri čemu se mogu zapaziti dva istraživačka pravca. U okviru prvog, ovaj konstrukt se svodi na razlike u skorovima na skalama pozitivnog i/ili negativnog afekta u situacijama uobičajenog afektiviteta i nakon što je određena emocija izazvana. Dakle, ovde se nastoji da se ponovljenim merenjima, tj. samoprocenom intenziteta afekta u dve vremenske tačke zabeleži trenutno odstupanje. Eksperimentalni pristup proučavanju reaktivnosti u emocionalno pobuđujućim situacijama se mahom svodi na ovaj način. Drugi pristup je dominantniji u korelacionim studijama, a odnosi se na samoprocenu uobičajenog načina reagovanja tokom „emocionalnih“ situacija. U ovom slučaju se emocionalna reaktivnost svodi na tendenciju da se emocionalno reaguje na određeni način i upravo je ona predmet procene.

Putem pojedinih instrumenata je moguće zabeležiti podatke o pozitivnom i negativnom afektu generalno, kao i o diferenciranim emocijama, dok su neki "jednovalentni", tj. najčešće procenjuju samo negativan afekat.

Trenutno najčešće primenjivan instrument za procenu šireg spektra doživljenih emocija je *Inventar za procenu pozitivnog i negativnog afekta (Positive and Negative Affect Schedule - PANAS-X; Watson & Clark, 1994)*. Ovaj instrument se sastoji od 60 prideva koji predstavljaju različita osećanja, a mogu se dobiti podaci o opštem negativnom i opštem pozitivnom afektu, kao i o specifičnim emocijama. Osnovnu skalu negativnih emocija čine: strah, hostilnost, krivica i tuga. U osnovnu skalu pozitivnih emocija ulaze: sreća, samopouzdanje i predusretljivost. Ovaj instrument nudi način procene i „ostalih“ afektivnih stanja: stidljivosti, umora, spokoja i iznenađenja.

Grupi prevashodno "jednovalentnih" instrumenata za procenu afekta pripada *POMS (Profile of Mood States, McNair et al., 1981; prema Curran et al., 1995)* koji se sastoji od 65 ajtema i nastoji da identifikuje intenzitet sedam različitih raspoloženja: 1) anksioznost/tenzija, 2) depresivnost/utučenost, 3) bes/hostilnost, 4) zbunjenost/pometnja, 5) snaga/aktivnost, 6) umor/inertnost i 7) prijateljstvo. Jedan od osnovnih nedostataka ovog instrumenta predstavlja nemogućnost potpunije procene pozitivnih raspoloženja. Oba navedena instrumenta (i PANAS i POMS) imaju čestu primenu u situacijama kada se emocionalna reaktivnost operacionalizuje u vidu razlika u ponovljenim merenjima.

Kada je reč o instrumentima za procenu uobičajene emocionalne reaktivnosti, može se primetiti da su raniji načini samoprocene ovog konstrukta bili mahom fokusirani samo na intenzitet doživljenih osećanja. U takve instrumente spadaju *Mera intenziteta afekta (Affect Intensity Measure - AIM; Larsen & Diener, 1987)* i *Skala emocionalnog intenziteta (Emotion Intensity Scale - EIS; Bachorowski & Braaten, 1994; oba prema Zelkowitz & Cole, 2016)*. Noviji instrumenti, poput *Skale emocionalne reaktivnosti (Emotion Reactivity Scale - ERS, Nock et al., 2008)*, procenjuju tri komponentne emocionalne reaktivnosti:

emocionalnu senzitivnost, emocionalni intenzitet i emocionalnu perzistenciju. Generalno, ovakvi pokazatelji emocionalne reaktivnosti ne dozvoljavaju uvid u preciznija odstupanja od uobičajenih nivoa emocionalne pobuđenosti tokom stresnih situacije, pa iz tog razloga nisu pogodna u istraživanjima eksperimentalnog tipa. Podatak o tendenciji ispitanika da emocionalno reaguje na određeni način ne pruža priliku da uočimo intenzitet promene koju je izazvao konkretan stimulus ili situacija.

Mogu se primetiti istraživanja u kojima je emocionalna reaktivnost operacionalizovana u vidu intenziteta pozitivnog i negativnog afekta tokom pozitivnih i negativnih iskustava (O'Leary et al., 2017; Herres et al., 2016). Autore u ovim slučajevima nije zanimalo da utvrde stepen i smer promene u intenzitetu emocija tokom određenog životnog događaja, niti uobičajeni intenzitet emocionalnog reagovanja, već samo da odrede intenzitet emocija u određenom vremenskom trenutku (za koji se smatra da je emocionalnog karaktera). U ovim slučajevima je umesto ponovljenih merenja korišćena kompozitna mera pozitivnog, tj. negativnog afekta. Ovakva operacionalizacija emocionalne reaktivnosti jasno ukazuje da ne postoji dovoljan konsenzus oko sadržine samog konstrukta, što implicira „zbrku“ u istraživačkim nalazima, rizik od neadekvatne upotrebe termina i teškoće u generalizaciji rezultata.

2.3.2. Eksperimentalna istraživanja emocionalne reaktivnosti

Pregledom eksperimentalnih istraživanja emocija se može primetiti da je u njihovom fokusu najčešće ispitivanje kauzalnih veza između određenih emocija i kognitivnih procesa, ali i utvrđivanje stepena promene afekta, odnosno nivoa osetljivosti na indukciju osećanja kod ispitanika. Negativne emocije se daleko češće obuhvataju ovim studijama u odnosu na pozitivne, a njihovo indukovanje se najčešće sprovodi izlaganjem stimulusa uznemirujuće prirode ispitanicima, poput fotografija saobraćajnih nesreća (McRae et al., 2010; Ochsner et al., 2002; Ray et al., 2005; Urry, 2010), prizora iz koncentracionih logora (Petrides & Furnham, 2003), i generalno prizora koji izazivaju gađenje i strah (Goldin et al.,

2008; Meyer et al., 2012; Uy et al., 2013). Postoje shvatanja da su kratki filmovi u dovoljnoj meri adekvatni za primenu u eksperimentalnim istraživanjima: u pogledu snage, kompleksnosti, pa čak i ekološke validnosti (detaljnije primere i savete videti u Rottenberg, Ray, & Gross, 2007). Iako su najčešće u upotrebi vizuelni stimuli, ponekad se koriste i samo auditivni, i to za indukovanje kako negativnog (Balch et al., 1999; Gorn et al., 2001; Martin & Metha, 1997; Mayer et al., 1990; Wenzlaff et al., 1991), tako i pozitivnog raspoloženja (Balch et al., 1999; Gorn et al., 2001; Mayer et al., 1990).

U literaturi se mahom sreću dosledni nalazi o emocionalnoj snazi pojedinih tipova stimulusa. Za razliku od verbalnih materijala, poput novinskih članaka ili priča, koji se smatraju stimulusima koji mogu izazvati slabiju emocionalnu pobuđenost, stimuli koji se sastoje od fotografija (uključujući i video klipove, snažne neprijatne zvuke i sl.) su visoko-pobuđujući, tj. uglavnom dovode do snažnijih efekata (Kensinger, & Schacter, 2006; Schlochtermeier et al., 2013). Sa druge strane, pojedine studije nisu potvrdile razliku između verbalnih i slikovnih materijala u pogledu pobuđujuće emocionalne snage (videti Schlochtermeier et al., 2013).

Istraživači se znatno češće bave neprijatnim osećanjima i načinima njihove regulacije, uglavnom u situacijama indukovanoog stresa putem vizuelnih i/ili auditivnih stimulusa, a znatno ređe u ekološki validnoj sredini. Osim toga, retke su eksperimentalne studije u okviru kojih se nastojalo da ispitanik doživi diferencirana neprijatna osećanja (uznemirenost, tugu, mržnju i sl.).

Iako su brojna istraživanja u ovoj oblasti pokazala da emocionalno pobuđujući stimuli mogu pouzdano da izazovu željene emocije (neki od njih su i standardizovani), njihova upotreba ipak ima i određena ograničenja. Kao ključni problem se navodi nedostatak spoljašnje i ekološke validnosti, što je i najčešća boljka svih eksperimentalnih istraživanja. Pojedini autori smatraju da je osnovna poteškoća prilikom indukcije emocija putem video stimulusa (bilo da se radi o standardizovanom setu stimulusa ili ne) upravo u tome što subjekti postaju pasivni primaoci selektovanih informacija, umesto da budu aktivno

povezani sa okruženjem u kome emocije nastaju i održavaju se (Aldao, 2013). Iz tog razloga se često preporučuje zamena laboratorijskog setinga ekološki validnijim rešenjima, naročito kada je u fokusu proučavanje psihopatoloških fenomena. Na primer, ispitanici sa izraženom socijalnom anksioznošću bi relativno dobro funkcionisali u sigurnim uslovima koje pruža eksperimentalni istraživački dizajn. Sa druge strane, praćenje dnevnih interakcija ispitanika sa vršnjacima i potencijalnim partnerima bi svakako dalo potpuniju sliku o emocionalnom funkcionisanju pojedinca (Aldao, 2013).

2.3.2. Odnos emocionalne reaktivnosti sa drugim diferencijalno-psihološkim konstruktima

Emocionalna reaktivnost se često dovodi u vezu sa crtama ličnosti, emocionalnom inteligencijom, kao i strategijama regulacija emocija. Osim toga, ovaj konstrukt je važan i za oblast psihopatologije.

Može se reći da je Petofaktorski model ličnosti široko upotrebljavan u proceni osetljivosti na stres. Posebno se izdvaja neuroticizam, kao domen koji pouzdano predviđa negativan afekat generalno, kao i njegovo povećanje u stresnim situacijama (Gross, Sutton & Ketelaar, 1998; Hemenover, 2003; Larsen & Ketelaar, 1989; Matthews et al., 2006; Rusting & Larsen, 1997). U eksperimentalnim uslovima su korelacije između neuroticizma i trenutno procenjenog intenziteta afekta uglavnom umerene (kreću se u opsegu 0,20 - 0,40), a slična povezanost se može zapaziti i između ove crte i osećanja zabrinutosti (uglavnom ne prelazi vrednost 0,30) (Matthews & Gilliland, 1999; prema Matthews et al., 2006). Sa druge strane, ekstraverzija je u pozitivnoj korelaciji sa povećanjem pozitivnog afekta (Gross, Sutton & Ketelaar, 1998; Larsen & Ketelaar, 1997; Rusting & Larsen, 1997), i zapaža se da je u eksperimentalnim uslovima intenzitet ove veze u najbolju ruku umeren (do 0,30) (Matthews & Gilliland, 1999; prema Matthews et al., 2006).

Metjuz i saradnici navode da nekoliko procesa može posredovati u vezi između crta ličnosti i intenziteta emocionalnog reagovanja. Prvo, sklop ličnosti može dovesti do nekog opšteg efekta pristrasnosti, u smislu da osobe sa visoko

izraženim neuroticizmom mogu češće doživljavati više negativnog afekta u odnosu na osobe kod kojih je ova crta slabije izražena, bilo da se afekat javlja u stresnim uslovima ili ne. Do takvog efekta, po nekim shvatanjima, može doći usled posredovanja na neuroanatomskom ili kognitivnom planu (npr. putem mehanizama prevladavanja) (Costa et al., 1996; prema Matthews et al., 2006). Drugo, ličnost može kontrolisati dinamiku emocionalnih odgovora na stresne događaje, tako da visoko izraženi neuroticizam pojačava i održava negativne emocionalne odgovore, dok emocionalna stabilnost smanjuje takve odgovore (Mroczek & Almeida, 2004; prema Matthews et al., 2006). I, konačno, pretpostavlja se da dimenzije ličnosti mogu uticati na životno iskustvo koje može povratno da deluje na raspoloženje, tako da visoko neurotične osobe mogu doživljavati više negativnih emocija, delom zbog toga što imaju teškoće u nošenju sa životnim izazovima.

Osobe koje izveštavaju o intenzivnijim i manje postojanim emocijama češće imaju više problema u ponašanju i više depresivnih simptoma (Silk et al., 2003; Shapero et al., 2016). Emocionalna reaktivnost se često povezuje i sa ispoljavanjem depresivnih i anksioznih simptoma i poremećaja, što dokumentuju brojne studije (Carthy et al., 2010; McLaughlin et al., 2010; prema Shapero et al., 2016; Gable, Reis, & Elliot, 2000; Suls, Green, & Hillis, 1998; van Eck, Nicolson, & Berkhof, 1998; prema Herres et al., 2016). Primetno je da su i pozitivna i negativna emocionalna reaktivnost povezane sa depresivnošću, a takođe se putem ovih pokazatelja intenziteta emocionalnog doživljavanja može predvideti ishod tretmana kod ispitanika uključenih u kognitivnu terapiju (Gunthert, Cohen, Butler, & Beck, 2005; prema Herres et al., 2016).

Međutim, nalazi o značaju reaktivnosti u emocionalno pobuđujućoj situaciji za ispoljavanje depresivnih simptoma nisu jednoznačni. Na primer, Šnajders i saradnici primećuju da adolescenti sa internalizujućim i eksternalizujućim poremećajima slabije reaguju u pogledu intenziteta negativog afekta na događaje negativne prirode (Schneiders et al., 2006). Jedna meta-analitička studija je pokazala da se kod depresivnih ispitanika beleže slabije

emocionalne reakcije na pobuđujuće stimulse, pri čemu je pozitivna reaktivnost veća od negativne (tj. veći je pad u intenzitetu pozitivnih emocija nego porast negativnih). Ovom studijom su bile obuhvaćene različite operacionalizacije, tj. različiti aspekti emocionalne reaktivnosti: doživljajni, bihevioralni i fiziološki (Bylsma, Morris, & Rottenberg 2008). Tumačenje ovakvih nalaza se svodi na prirodu konteksta ispitivanja, tj. stimulusa kao emocionalnih okidača. Konkretnije, smatra se da laboratorijski stimulusi u vidu filmova, fotografija, zvučnih stimulusa i sl., uglavnom dovode do slabijih reakcija i predstavljaju preoblik emocionalne „ukočenosti/utrnulosti“ ili „tuposti“, nego obrazac emocionalnog doživljavanja i reagovanja koji se može sresti u ekološki validnijim i, pre svega, relevantijim životnim situacijama (Bylsma, Taylor-Clift, & Rottenberg, 2011).

Po Pipersu i saradnicima, u pozadini obrasca niske reaktivnosti kod ispitanika sa dijagnostikovanom depresijom se može prepoznati tzv. model oponentnih procesa, u okviru koga se smatra da intenzivne emocionalne reakcije određenog tipa bivaju praćene intenzivnim reakcijama suprotnog tipa (na primer, snažan negativan afekat je praćen snažnim pozitivnim afektom) (Peeters et al., 2003). Po shvatanju Solomona i Korbita, pozitivne i negativne emocije funkcionišu po principu parova u kojima je jedan član suzbijen dok se drugi ispoljava, tj. doživljava. Ukoliko, pak, dođe do habituacije suzbijanja jednog člana, drugi postaje sve intenzivniji. U prevodu, konstantna suzbijenost pozitivnih emocija može dovesti do veoma intenzivnog doživljaja negativnih (Solomon & Corbit, 1974; prema Bylsma, Taylor-Clift, & Rottenberg, 2011). Postoji shvatanje da ukoliko je snažan i neposredan odgovor na negativne događaje (koji uključuje promene na fiziološkom, afektivnom, kognitivnom i ponašajnom planu) praćen brzim povratkom u stanje homeostaze, organizam je i kratkoročno i dugoročno na dobitku (Taylor, 1991; prema Peeters et al., 2003). Ovakvo tumačenje je u skladu sa zapažanjima da se kod depresivnih osoba oporavak, tj. uspostavljanje homeostaze, odigrava znatno sporije, čak i kada je doživljaj negativnih emocija manje intenzivan nego u nekliničkoj populaciji.

U predikciji intenziteta negativnog afekta se takođe uočava pozitivan doprinos aleksitimije i negativan doprinos emocionalne stabilnosti (Eisenberg et al. 1994; prema Engelberg & Sjöberg, 2004), pri čemu postoji shvatanje da se sa većim intenzitetom i promenljivošću afektivnih reakcija uvećava i neki oblik inhibicije u domenu upravljanja emocijama, prvenstveno u pogledu izbora i načina implementacije strategija regulacije emocija (Gross, 1998). Korišćenje tzv. neadaptivnih strategija regulacije emocija je, po nekim nalazima, u pozitivnoj vezi sa emocionalnom reaktivnošću (Gross & John, 2003), dok su Mejer i saradnici utvrdili da uobičajeno korišćenje adaptivnih strategija (pre svega ponovne procene) smanjuje doživljaj negativnog afekta u situaciji indukovanog stresa (Meyer et al., 2012).

2.4. Zaključni osvrt na koncepte regulacije emocija i emocionalne reaktivnosti

Na osnovu prikaza različitih koncepcija regulacije emocija i operacionalizacija emocionalne reaktivnosti, kao i njihovih primena u istraživačkoj praksi, može se izdvojiti nekoliko zaključaka. Pre svega, evidentno je da uprkos brojnim nastojanjima da se značenja termina iz domena psihologije emocija omeđe i precizno definišu, u praksi se donekle primećuje jalovost takvog poduhvata. Čini se najveća neusaglašenost među autorima postoji unutar oblasti načina regulacije osećanja koji se istovremeno nazivaju i strategijama regulacije emocija i mehanizmima prevladavanja, iako, makar načelno, postoje kriterijumi razgraničenja ovih konstrukata. Ovakve terminološke nejasnoće u izvesnoj meri predstavljaju teškoću da se teorijski model regulacije emocija u potpunosti poveže sa nalazima dobijenim u istraživačkoj praksi. Osvrtom na prikazane modele regulacije, stiče se utisak da su pojedine konceptualizacije nedovoljno precizirane, niti imaju jasan način da se empirijski provere (u vidu adekvatne operacionalizacije modela). Takav je, recimo, unitarni model regulacije emocija koji su ponudili Kampos i saradnici. Model Graca i Remera, uprkos tome što ima odgovarajuću operacionalizaciju u vidu Skale teškoća u regulaciji emocija, je

previše usmeren ka osvetljavanju nedostataka i slabosti regulatornih procesa, te zalazi u domen patologije emocija. Sa druge strane, Grosov procesni model regulacije dovoljno jasno, korak po korak, opisuje regulatorni proces i objašnjava načine regulacije emocija po fazama u kojima se javljaju. Osim toga, ovakva konceptualizacija jasno razdvaja adaptivne od maladaptivnih strategija i ukazuje na njihov značaj za mentalno (kao i somatsko) zdravlje. Instrument koji je proistekao iz ovog modela (Upitnik o regulaciji emocija), se pokazao kao vrlo ekonomičan u nastojanju (sastoji se od svega 10 ajtema) da se stekne uvid u ključne strategije procesa regulacije. Eventualna zamerka ovom modelu bi se mogla odnositi na određenu rigidnost u pogledu karakterizacije strategija kao adaptivnih i maladaptivnih. Stavljanje naglaska na kontekst u kome se emocije regulišu, kao i prelazak sa strategija na stilove regulacije/prevladavanja, čime se ističe njihova fleksibilnost (o čemu je već bilo reči u odeljku 2.2.1.), predstavljaju načine da se Grosov model dodatno unapredi i poboljša. Regulacija u okviru teorije dualnih procesa predstavlja model koji nastoji da pomiri oprečna shvatanja – pre svega psihoanalitička tumačenja regulacije emocija preko odbrambenih mehanizama sa kognitivističkim pristupima koji regulaciju vide kao proces koji je pod punom kontrolom svesti. Iako predstavlja plodno tlo za približavanje različitih teorija i tumačenje regulacije sa više aspekata, ovaj model je u pogledu praktične primene suočen sa izazovima koji se pre svega tiču načina procene implicitnih, nesvesnih regulatornih procesa.

Kada je u pitanju koncept emocionalne reaktivnosti, problem nedovoljne terminološke jasnoće je i ovde aktuelan. Pod istim pojmom obitavaju dva najčešća načina njegove operacionalizacije: 1) kao mera uobičajenog reagovanja u stresnim situacijama, i 2) kao situaciona mera reagovanja tokom afektivne epizode. Prvi slučaj se najčešće sreće u korelacionim studijama i odnosi se na samoprocenu tipičnog emocionalnog reagovanja u opštim, nedovoljno definisanim stresnim situacijama. U drugom slučaju se zapravo govori o razlikama između dve mere afektiviteta – tipične i situacione, te dobijamo podatak o načinu reagovanja u konkretnoj situaciji koja pobuđuje bilo pozitivne,

bilo negativne emocije. Ovaj tip mere se uglavnom sreće u eksperimentalnim studijama i operacionalizovan je primenom dobro validiranih instrumenata (poput PANAS-a, i eventualno POMS-a).

U okviru poglavlja 2 su prikazane veze navedenih koncepata sa brojnim relevantnim psihološkim konstruktima. Za potrebe ovog rada je pre svega važna povezanost emocionalne reaktivnosti i regulacije emocija sa sposobnošću i crtom EI, o čemu će biti reči u narednom odeljku.

3. EMOCIONALNA INTELIGENCIJA, EMOCIONALNA REAKTIVNOST I STRATEGIJE REGULACIJE EMOCIJA

Uprkos adaptivnom značaju regulacije emocija, ljudi se međusobno u značajnoj meri razlikuju u načinima primene regulatornih procesa. EI je jedan od mnogih kvaliteta koji su predloženi kao moguće objašnjenje ove varijabilnosti. Pored toga, proučavanjem emocionalnog doživljavanja i reagovanja iz ugla EI stekla bi se dodatna građa za validaciju tog konstrukta. U određenom broju studija se emocionalnom reagovanju pristupa indirektno, putem proveravanja uticaja određenih emocija na kognitivne sposobnosti i funkcije (i sl.), a negde su u fokusu regulatorni procesi sa osvrtom na izučavanje načina da se emocije drže pod kontrolom, tj. regulatornih strategija.

Pregledom istraživanja može se primetiti da su različiti nivoi EI povezani sa različitim obrascima regulacije emocija. Preciznije, osobe sa izraženijom EI nastoje da utiču na trajektoriju pojave emocija (u skladu sa Grosovim modelom regulacije) u najranijoj mogućoj fazi. Oni se češće konfrontiraju u susretu sa stresorom, nego što nastoje da ga izbegnu, naročito ako aktivan pristup regulaciji vodi ka dugoročnijim benefitima. Osim toga, ove pojedince karakteriše i tendencija da direktno nastoje da modifikuju situaciju u kojoj su se našli, ili, pak da promene njen emocionalni uticaj. Traženje socijalne podrške se javlja u ovoj fazi regulacije, kao i nastojanja da se, ako nije moguće direktno, situacija

modifikuje na zaobilazni, indirektan način. Ukoliko nikakav vid modifikacije nije moguć, osobe sa izraženijom EI će pre primenjivati distrakciju nego što će ruminirati nad sadržajima i/ili osećanjima. Budući da nastoje da utiču na proces regulacije emocija od samog početka, ove osobe neće imati potrebu za suzbijanjem bihevioralnih manifestacija emocija, niti da pribegavaju „utapanju“ emocija u alkoholu, hrani i sl. Međutim, neophodno je precizirati na koji način su odvojeno crta i sposobnost EI povezane sa emocionalnim funkcionisanjem (koje uključuje i primenu strategija regulacije emocija).

3.1. Istraživanja crte EI i emocionalnog doživljavanja/reagovanja

Pregledom većeg broja istraživanja, stiče se utisak da veze između crte EI i reaktivnosti nisu jednoznačne, bilo da se ova povezanost proverava u ekološki validnim uslovima, bilo da su u pitanju laboratorijska okruženja. U eksperimentalnim studijama koje su se bavile vezom između EI i emocionalne reaktivnosti se najčešće primenjivala paradigma koja podrazumeva izvršavanje određenih zadataka (mahom kognitivne prirode) u stresnim uslovima, tj. u situaciji izazvanih negativnih emocija. Na ovaj način se indukuje željena emocija od strane istraživača, uz istovremenu implicitnu potrebu da se emocije regulišu jer povišena reaktivnost otežava izvođenje zadatka. Sa druge strane, ekološki validna okruženja su se mahom svodila na radna okruženja i organizacioni kontekst.

Petrides i Furnam beleže da grupa ispitanika sa visoko izraženom crtom EI manifestuje snažnija odstupanja u pogledu intenziteta negativnog afekta tokom eksperimentalne indukcije neprijatnih osećanja u odnosu na grupu sa niskim skorovima na ovoj crti. Konkretnije, negativan afekat je u ovoj studiji indukovao prikazivanjem kratkog dokumentarnog filma o iskustvima osoba koje su preživele torturu u koncentracionim logorima (Petrides & Furnham, 2003), a reaktivnost je operacionalizovana u vidu razlika na skorovima na POMS-u. Ovakav nalaz, takođe u laboratorijskim uslovima, dobili su Sevdalis, Petrides i Harvi, koristeći PANAS za iskazivanje indeksa reaktivnosti. U ovom istraživanju

su osobe sa visokom skorovima na crti EI bile sklonije tome da dožive značajno pogoršanje raspoloženja tokom prisećanja loših životnih odluka (Sevdalis, Petrides, & Harvey, 2007). Tokom jedne simulacije hirurškog zahvata su studenti sa višim skorovima na crti EI ispoljavali više uznemirenosti od njihovih manje emocionalno inteligentnih kolega (Arora et al., 2011; prema Choi, Vickers, & Tassone, 2014).

Sa druge strane, Mikolajčakova i saradnici su u više navrata nalazili da ljudi sa visoko izraženom crtom EI ispoljavaju manji porast distresa u različitim situacijama (opaženim kao ugrožavajuće) nego njihovi vršnjaci sa nižom EI. Na primer, u jednoj eksperimentalnoj situaciji su oni studenti koji imaju više skorove na testovima crte EI imali manji porast psihopatoloških simptoma i somatskih smetnji tokom ispita nego njihove kolege sa nižom EI (Mikolajczak, Luminet, & Menil, 2006). Pored toga, u ekološki validnijem, radnom kontekstu (uzorak su činili negovatelji oba pola) ispitanici sa slabije izraženom crtom EI su imali intenzivnije manifestacije emocionalne reaktivnosti. Međutim, u ovom slučaju se samo posredno govori o emocionalnoj reaktivnosti, budući da su se zavisne varijable zapravo odnosile na nivo sagorevanja na poslu, kao i na procenu somatskih smetnji (doduše, oba konstrukta su procenjena u dve vremenske tačke, ali i dalje ne možemo govoriti o odstupanju od uobičajenog afektiviteta) (Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007). Mikolajčakova i saradnici su takođe otkrili da je crta EI u negativnoj vezi kako sa psihološkom, tako i sa fiziološkom reaktivnošću tokom situacije javnog nastupa. Tačnije, osobe sa visoko izraženom crtom EI su pokazivale manji pad raspoloženja i slabije lučenje kortizola tokom ove situacije (u odnosu ispitanike sa nižom EI crtom) (Mikolajczak et al., 2007). Ovi nalazi su potvrđeni i u laboratorijskim uslovima, i tom prilikom je pokazano da crta EI moderira i subjektivne (pad raspoloženja, emocionalni intenzitet, tendencije ka akciji i telesne senzacije) kao i endokrine odgovore na akutne stresore (Mikolajczak et al., 2008).

U kontrolisanim uslovima su, indukcijom negativnog afekta putem prikazivanja prizora seksualnog zlostavljanja, Ramos i saradnici pokazali da je

niža reaktivnost (operacionalizovana putem ponovljenih merenja na POMS-u) u vezi sa visokim skorovima na crti EI, tačnije na TMMS skalama Jasnoća i Oporavak (Ramos, Fernández-Berrocal, & Extremera, 2007).

U istraživanjima upravljanja raspoloženjem se došlo do nalaza da ispitanici sa visoko izraženom emocionalnom samoregulacijom (kao facetom crte EI) navode veći broj prijatnih događaja kada im je indukovano prijatno raspoloženje, dok ispitanici "niski" na ovoj faceti crte EI "izvlače" više negativnih događaja tokom indukovanog neprijatnog raspoloženja (Ciarrochi et al., 2001).

Osim brojnih potvrda o i pozitivnoj i negativnoj povezanosti crte EI sa direktno ili indirektno procenjenom emocionalnom reaktivnošću, mogu se uočiti još neke oblasti emocionalnog funkcionisanja za koje je ova crta važna.

Na primer, istražujući vezu između crte EI i postignuća na različitim eksperimentalnim zadacima, Ostin je utvrdila da su određeni interpersonalni aspekti ovog konstrukta povezani sa postignućem na zadacima poređenja koji uključuju sadržaje emocionalne prirode (Austin, 2004). Preciznije, facijalnu ekspresiju su uspešnije prepoznavali ispitanici sa višim skorovima na skali Prepoznavanje emocija instrumenta za procenu crte EI koji su konstruisali Šat i saradnici (SREIT). Ista autorka je koristeći sličnu eksperimentalnu paradigmu zapazila da ukupan skor na crti EI dobijen putem dva instrumenta (SSRI i TEIQue-SF) ostvaruje povezanost u obliku obrnutog slova U sa brzinom odgovaranja na tvrdnje. U skladu sa Markusovim modelom self-scheme u davanju odgovora na upitnicima ličnosti¹⁵, najkraće vreme odgovaranja imali su ispitanici sa visokim i niskim skorovima na crti EI. Ostinova ovakav nalaz smatra još jednom potvrdom smeštanja EI u domen ličnosti. Obrnuta U veza nije potvrđena kada je upitnik o crti EI zamenjen instrumentom koji procenjuje sposobnost EI (u ovom slučaju je primenjen STEU- Situacioni test razumevanja emocija).

¹⁵ Ovaj model govori o tome da se brže prepoznaju i obrađuju informacije o sebi koje su u skladu sa postojećim self-shemama, tj. brže pronalaze dokazi koji potvrđuju self-scheme (Markus, 1977).

U istraživanju Engelbergove i Sjeberga se pokazalo da samoprocenjena EI značajno doprinosi predikciji intenziteta afekta, za razliku od sposobnosti EI koja u ovom slučaju nije bila značajan prediktor. Ovakav nalaz objašnjavaju prirodno navedenih mera, budući se i podaci o intenzitetu afekta dobijaju putem samoprocene (Engelberg & Sjöberg, 2004). Preciznije, u njihovoj studiji sposobnost EI nije bila u korelaciji ni sa jednom samoprocenjenom merom, što autori navode kao uobičajeni rezultat u studijama o EI. Podaci o EI dobijeni samoprocenom (korišćenjem SREIS skale) ukazuju na to da povećana reaktivnost na stimulse iz okruženja može biti funkcionalna za percepciju implicitnih zahteva za emitovanje specifičnih oblika emocionalnog ili socijalnog ponašanja. Ova studija predstavlja doprinos shvatanju da se EI u osnovi sastoji od sposobnosti percepcije emocija. Autori pokazuju da su različite mere koncepta EI u vezi sa preciznošću u percepciji raspoloženja drugih ljudi. Rezultati dalje impliciraju da se EI može delimično tumačiti kao pitanje emocionalne reaktivnosti. Čini se da je ovaj aspekt EI od značaja za sposobnost opažanja emocija koje doživljavaju drugi, a koja je povezana sa empatijom. Ovi autori takođe naglašavaju da je uspešno socijalno prilagođavanje povezano, s jedne strane, sa većim varijacijama u samoprocenjenom raspoloženju, a s druge strane, sa tačnijom percepcijom varijacija u raspoloženju drugih (Engelberg & Sjöberg, 2004).

3.2. Crta EI i strategije regulacije emocija

Više autora je pokazalo da je crta EI u pozitivnoj korelaciji sa korišćenjem adaptivnih strategija prevladavanja (poput fokusiranja na problem), a u negativnoj korelaciji sa maladaptivnim strategijama (npr. izbegavanjem) (Mikolajczak, Luminet, & Menil, 2006; Petrides, Pérez-González, & Furnham, 2007; Saklofske et al., 2007). Generalno, smatra se da one osobe koje imaju izraženu crtu EI, kada se suoče sa negativnom situacijom, reaguju tako što pronalaze njene najpozitivnije aspekte, evociraju prijatne misli ili sećanja u cilju izlaženja na kraj sa svojim trenutnim emocionalnim stanjem, razmišljaju o tome

koje korake da preduzmu u cilju rešavanja problema i pokušavaju da problem smeste u širu perspektivu. Takođe, izgleda da su manje skloni katastrofiziranju ili samookrivljanju za javljanje problema i/ili za sopstvenu nesposobnost da se problem reši (Mikolajczak et al., 2008).

Međutim, pokazalo se da crta EI utiče na izbor adaptivnih strategija ne samo u trenucima stresa, već i u slučajevima besa, tuge, straha, ljubomore i stida. Mikolajčakova i saradnici su utvrdili da crta EI takođe promoviše i korišćenje adaptivnih strategija u svrhu održavanja pozitivnih emocionalnih stanja kakvo je radost. Ista grupa autora došla je do zaključka da osobe sa višom EI imaju superiorniji kapacitet da biraju adaptivne strategije regulacija emocija kojima se smanjuju negativne emocije i održavaju pozitivne, kao i da ih primenjuju u svakodnevnici. Crta EI je povezana sa manjom sklonošću da se iskuse negativne emocije i većom sklonošću doživljavanja pozitivnih emocija. Ovakav nalaz je bitan jer implicira da osobe koje imaju visoko izraženu crtu EI nisu generalno manje emocionalne. Odnosno, postoji shvatanje da u pozadini viših nivoa EI nije niži intenzitet emocija već znatno finije naštimovana regulacija emocija (Mikolajczak et al., 2008).

Povezanost crte EI sa različitim strategijama regulacije emocija se najbolje može prikazati po fazama procesa regulacije u okviru Grosovog modela. Kao osnova za ovakvu organizaciju istraživačkih nalaza, poslužila je obimna meta-analitička studija novijeg datuma Penja-Sarionandije, Mikolajčakove i Grosa (Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Strategije regulacije u fazi selekcije situacije. Brojni nalazi sugerišu da viši nivoi crte EI vode ka adaptavnijem ponašanju tokom faze selekcije situacije. Na primer, Herger i saradnici pokazuju da crta EI dovodi do veće preciznosti u predviđanju emocija koje određeni kontekst može da izazove. Mera povezanosti EI procenjene putem TEIQue-a sa ovim načinom regulacije emocija dostiže vrednost do 0,40 (Hoerger et al., 2012). Osobe sa visokim skorovima na testovima koji procenjuju crtu EI „pametnije“ biraju situacije u kojima će se naći – više vremena provode u aktivnostima koje mogu da izazovu željene emocije, a

izbegavaju one koje vode ka negativnim emocijama (Schutte, Manes, & Malouff, 2009). Osim toga, ove osobe odvajaju više vremena za relaksaciju i opuštanje (Tsaousis & Nikolaou, 2005). Primećeno je da izražena crta EI negativno korelira sa izbegavajućim strategijama prevladavanja, pri čemu koeficijenti korelacije dostižu vrednosti do -0,40 (Petrides et al., 2007). Pretpostavlja se da visoko emocionalno inteligentne osobe ne izbegavaju suočavanje unutar situacija koje nose negativan emocionalni naboj ukoliko postoji dogoročna dobrobit od toga.

Strategije regulacije u fazi modifikacije situacije. Prilikom suočavanja sa neprijatnim stimulusima, osobe sa visoko izraženom crtom EI su češće sklone modifikaciji situacije i preduzimanju koraka da se kontekst promeni (Salovey et al., 2002; Schutte, Manes, & Malouff, 2009). Petrides i saradnici pronalaze visoke korelacije između skorova na TEIQue-u i upotrebe prevladavanja fokusiranog na problem (0,64 - 0,67) (Petrides et al., 2007). Crta EI je u pozitivnoj vezi i sa indirektnim načinima modifikacije konteksta. Na primer, osobe sa višim skorovima na ovoj crti će lakše potražiti pomoć od strane prijatelja, porodice ili stručnjaka (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005; Ciarrochi & Deane, 2001), što je i očekivano, zbog povišenog opaženog i kvaliteta i kvantiteta socijalne mreže (Austin et al., 2005; Mikolajczak et al., 2007). Smatra se da je jedan od faktora koji doprinose lakšem traženju socijalne podrške i izvesna doza asertivnosti koja, po shvatanju Petridesa i Furnama, odlikuje osobe sa izraženom crtom EI.

Strategije regulacije u fazi raspoređivanja pažnje. Nalazi brojnih studija generalno ukazuju na povezanost crte EI i strategija raspoređivanja pažnje tokom procesa regulacije emocija. Konkretnije, osobe sa snažnije izraženom crtom EI više koriste strategiju usredređivanja tokom stresne situacije. Na primer, u studiji Brauna i Rajana, skorovi na skali TMMS su u umerenoj pozitivnoj vezi sa ovim načinom regulacije emocija (Brown & Ryan, 2003). Visoki skorovi na instrumentima za procenu crte EI su negativno povezani sa primenom ruminiranja kao strategije regulacije emocija. Recimo, intenzitet ove veze iznosi $r=-0,47$ u studiji Petridesa i saradnika, (Petrides et al., 2007), mada postoje i studije koje ne beleže vezu između ove dve pojave (primenom iste

operacionalizacije crte EI) (Mikolajczak et al., 2008). Mogu se uočiti pokazatelji koji govore u prilog efikasnosti visoko emocionalno inteligentnih osoba u obraćanju pažnje na one elemente okruženja koji mogu pospešiti javljanje željenih, tj. smanjiti mogućnost pojave neželjenih emocija (Schutte, Manes, & Malouff, 2009). Pored toga, pojedina istraživanja povezuju crtu EI sa fokusiranjem na pozitivne aspekte situacije: u istraživanju Totterdela i Holmana ukupan skor na skali EIS ima umerenu korelaciju ($r=0,46$) sa ovom strategijom (Totterdell & Holman, 2003). Mikolajčak i saradnici beleže umerenu pozitivnu korelaciju ($r=0,41$) ukupnog skora na TEIQue sa primenom distrakcije kao načina regulacije emocija (Mikolajczak et al., 2008). Sličan nalaz navode Salovej i saradnici koristeći TMMS za procenu crte EI - u njihovom istraživanju je veza sa ruminacijom nešto viša ($r=-0,56$, sa skalom Oporavak) (Salovey et al., 2002).

Strategije regulacije u fazi kognitivne promene. Brojna su istraživanja koja pokazuju da je crta EI povezana sa načinom na koji osoba opaža stresnu situaciju u kojoj se našla. U studiji koju su sprovedi Mikolajčak i Luminet, osobe sa izraženom crtom EI su matematički zadatak koji je trebalo rešiti opažali kao izazov, za razliku od osoba sa nisko izraženom EI crtom kojima je ova aktivnost delovala kao preteća. Korelacija između ukupnog skora na TEIQue-u i procene pretnje je u ovom slučaju očekivano negativna ($r=-0,41$) (Mikolajczak & Luminet, 2008). Postoji veliki broj dokaza koji govore u prilog uticaju crte EI na procenu ličnih kapaciteta za izlazak na kraj sa stresnom situacijom. Na primer, studenti sa višim skorovima na crti EI su imali bolje samoprocene efikasnosti u pripremanju ispitnih obaveza, u odnosu na njihove kolege kod kojih je ova crta slabije izražena (Mikolajczak et al., 2006). I prilikom rešavanja zadataka u laboratorijskim uslovima, crta EI ostvaruje pozitivnu vezu sa procenom efikasnosti u tom procesu, bilo da je u pitanju aritmetika ili psihološka analiza profila lika iz filma (koeficijenti korelacije se kreću u rasponu od 0,29 do 0,50) (Mikolajczak & Luminet, 2008). Ova veza potvrđena je i u drugim oblastima - bilo da je reč o efikasnosti u polaganju ispita (Adeyemo, 2007), donošenju odluka vezanih za karijeru (Brown et al., 2003), savetovanju (Martin et al., 2004),

potrošačkom ponašanju (Tsarenko & Strizhakova, 2013), ili o opštoj samoefikasnosti (Animasahun, 2008; Chan, 2004; Charoensukmongkol, 2014, sve prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Ako incijalna procena situacije i sopstvenih kapaciteta za upravljanjem njome ne dovodi do željenog emocionalnog ishoda, pristupa se ponovnoj proceni. Osobe sa izraženijom crtom EI će biti sklonije tome da situaciju sagledaju na drugačiji način, tj. ispoljiće manji stepen rigidnosti tokom analize činilaca okruženja i sopstvenih kapaciteta. Ovaj nalaz je potvrđen u okviru velikog broja studija. Recimo, Toterdel i Holman zapažaju pozitivnu korelaciju ($r=0,21$) između ukupnog skora na EIS skali i strategije regulacije koja se odnosi na sagledavanje situacije iz drugačije perspektive (Totterdell & Holman, 2003). U studiji Bastijanove i saradnika ukupan skor na TMMS-u relativno visoko korelira sa pozitivnom interpretacijom stresne situacije ($r=0,50$) (Bastian et al., 2005), dok Mikolajčakova sa saradnicima izveštava o vezi između globalne mere crte EI dobijene putem TEIQue-a i ponovne procene ($r=0,46$) (Mikolajczak et al., 2008). Utvrđeno je i da je crta EI procenjena TMMS-om negativno povezana sa aktiviranjem negiranja kao načina da se problem prevaziđe, pri čemu stepen povezanosti ove dve mere ne prelazi $-0,16$ (Bastian et al., 2005). Pozitivnu vezu je moguće primetiti između crte EI i tendencije da se pribegne humoru kada je teško: Bastijanova i saradnici izveštavaju o niskoj pozitivnoj korelaciji ($r=0,14$), dok Greven sa saradnicima primenom TEIQue-beleži snažniju vezu ($r=0,45$) (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005; Greven et al., 2008).

Veza između prihvatanja i crte EI nije u potpunosti jasna, budući su nalazi nedosledni. Na primer, u studiji Bastijanove i saradnika se pokazalo da emocionalno inteligentniji lakše prihvataju životne događaje ($r=0,38$), dok Mikolajčakove i saradnici ne pronalaze značajnu povezanost (Mikolajczak et al., 2008).

Strategije regulacije u fazi modulacije odgovora. Smatra se da uspešna regulacija emocija podrazumeva preduzimanje adekvatnih postupaka koji će najstojati da spreče pojavu neželjenih emocionalnih odgovara. Može se

pretpostaviti da osobe sa višim skorovima na testovima za procenu crte EI češće primenjuju one strategije koje se mogu aktivirati pre poslednje faze regulacije emocija, kao i da ređe pribegavaju strategijama modulacije emocionalnih odgovora, u odnosu na osobe kod kojih crta EI nije izražena. Budući da se većina strategija iz ove grupe smatra nepoželjnim i maladaptivnim, njihove korelacije sa crtom EI su dosledno negativne. Izuzetak bi bilo upražnjavanje fizičkih aktivnosti i vežbanja u cilju regulacije raspoloženja, gde se može uočiti pozitivna umerena veza ($r=0,45$) između ovog načina emocionalnog pražnjenja i skora na EIS skali (Solanki & Lane, 2010). Ventiliranje negativnih osećanja se negativno povezuje sa pojedinim supskalama TMMS-a (do $-0,27$) (Zomer, 2012; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015), mada u nekim istraživanjima ta veza nije primećena (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005).

Izostanak pokazatelja povezanosti crte EI i deljenja osećanja u socijalnom okruženju može biti još jedan znak da emocionalno inteligentniji nemaju potrebu za takvom strategijom, jer su u prethodnim fazama dostigli željene emocionalne ciljeve. Sa druge strane, oni sa slabom izraženošću crtom EI najverovatnije ne pribegavaju ovoj strategiji iz razloga što nemaju dovoljno jasnu svest o sopstvenom emocionalnom stanju, a ni socijalna mreža kao potencijalan okvir za emocionalno pražnjenje im nije dovoljno razvijena.

Brojne studije potvrđuju negativnu povezanost crte EI sa suzbijanjem ekspresije emocija, agresijom, zloupotrebom supstanci i sl. Očekivano, osobe sa višim skorovima na crti EI ređe suzbijaju izražavanje osećanja onda kada se ona jave. Korelacije između TEIQue globalnog skora i strategije suzbijanje ekspresije se kreću od $-0,31$, koliko beleže Mikolajczak i saradnici (Mikolajczak et al., 2007), do $-0,45$ u studiji Ostinove i saradnika (Austin et al., 2008). I drugačije operacionalizacije crte EI su u negativnoj (slaboj do umerenoj) vezi sa ovom strategijom regulacije emocija, bilo da se primenjuje EIS (Schutte, Manes, & Malouff, 2009) ili TMMS (Velasco et al., 2006), mada neki istraživači nisu potvrdili ove nalaze (Kafetsios & Loumakou, 2007). Razlog nepribegavanju ovoj strategiji se može potražiti u nedostatku potrebe za njom. Osobe sa izraženijom

crtom EI mogu doživljavati isti intenzitet negativnih osećanja kao i osobe niže EI, ali imati manju potrebu za suzdržavanjem od manifestacija osećanja (Mikolajczak et al., neobjavljen nalaz; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015).

Nekoliko studija dosledno govori u prilog postojanju negativne veze između crte EI i agresije (i verbalne i fizičke). Dve grupe autora primenom istog instrumenta za procenu crte EI (TEIQue, forma za adolescente) utvrđuju da ova negativno korelira sa ispoljavanjem agresije (Shahzad et al., 2013) i samopovređivanjem (Mikolajczak et al., 2009a) – u oba slučaja mera povezanosti je iznosila -0,31. Podatak da postoji negativna veza između crte EI procenjene TMMS-om i rizika od suicida ($r=-0,21$) (Aradilla-Herrero et al., 2014) u kombinaciji sa prethodnim nalazima koji se tiču agresivnosti, ukazuje na to da neispoljavanje agresije ovde ne dovodi do njenog usmeravanja ka sebi.

Upotreba alkohola da bi se smanjio intenzitet neprijatnih osećanja nije karakteristična za osobe sa izraženom crtom EI. U istraživanju Ostinove i saradnika crta EI operacionalizovana putem skale REIS blago negativno korelira sa konzumacijom alkohola ($r=-0,19$) (Austin et al., 2005), dok Šat i saradnici dobijaju nešto snažniju vezu sa ovom maladaptivnom navikom ($r=-0,27$) (Schutte et al., 2011). Doduše, pojedini istraživači nisu uspeli da dokažu postojanje ove veze (Tsaousis & Nikolaou, 2005; Saklofske et al., 2007). Slični nalazi se dobijaju i kada je u pitanju zloupotreba supstanci – veza sa EI je očekivano negativna i kreće se u rasponu od -0,14 (Brackett & Mayer, 2003) do -0,42 (Riley & Schutte, 2003). Bilo je, međutim, i studija u kojima je povezanost crte EI i sklonosti ka upotrebi različitih nedozvoljenih supstanci izostala (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005; Limonero et al., 2006; Saklofske et al., 2007).

Poremećaji ishrane, poput bulimije, takođe nisu karakteristični za osobe sa visokim skorovima na testovima za procenu crte EI. Korelacije između skorova na različitim instrumentima za procenu crte EI i indikatora bulimije ne prelaze jačinu od -0,31 (Markey & Vander Wal, 2007; Gardner et al., 2014; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015). Ovakvi nalazi sugerišu da u

izvesnoj meri možemo očekivati da prilikom navale neželjenih osećanja visoko emocionalno inteligentni neće utehu potražiti u patološkim obrascima konzumacije hrane.

3.3. Istraživanja sposobnosti EI i emocionalnog doživljavanja/reagovanja

Eksperimentalna istraživanja emocionalnog reagovanja u kojima je EI operacionalizovana u vidu postignuća na testu sposobnosti se ređe sreću u literaturi (u odnosu na EI izraženu putem mera samoprocene emocionalne efikasnosti). U studiji koja je imala za cilj da utvrdi prediktivnu moć EI u uspešnosti izbegavanja emocionalno obojenih stimulusa u zadatku selektivne pažnje, pokazalo se da na smanjenje vremena odgovaranja utiču inteligencija i otvorenost, ali ne i EI (Fiori & Antonakis, 2012). U zadacima pamćenja brojeva unazad u situaciji indukovanog stresa se javlja pozitivna korelacija između postignuća i EI, pod uslovom da se kognitivne sposobnosti drže pod kontrolom (Lyons & Schneider, 2005). U eksperimentalnim situacijama se pokazalo da su se osobe sa visokom skorovima na MEIS-u znatno lakše prisećale pozitivnih događaja iz života tokom indukovanog pozitivnog raspoloženja, u odnosu na osobe sa nižom EI. (Ciarrochi, Chan, & Caputi, 2000). Osim toga, pokazalo se da je sposobnost EI moguć moderator stresnih reakcija na nesigurnost koja se tiče posla: sve četiri grane EI značajno podstiču upotrebe efikasnijih mehanizama prevladavanja tokom ovog tipa stresa.

Generalno, može se primetiti izvesna nedoslednost nalaza u pogledu veze između sposobnosti EI (u globalu ili u određenim oblastima) i uspeha u obradi informacija emocionalnog karaktera u realnoj situaciji: u nekim studijama se statistički značajne korelacije javljaju (Austin, 2004, 2005; Day & Carroll, 2004; Newcombe & Ashkanasy, 2002), dok u drugim izostaju (Costanzo & Archer, 1993; Farrelly & Austin, 2007).

3.4. Sposobnost EI i strategije regulacije emocija

U poređenju sa crtom EI, veza između EI kao sposobnosti i strategija regulacije emocija je znatno manje istražena. Najočigledniju vezu sa regulacijom emocija trebalo bi da ima četvrta grana EI prema modelu Majera i Saloveja – sposobnost upravljanja emocijama. Međutim, i ostale grane EI mogu biti od važnosti za ovaj proces. Nesumnjivo je da je pravilna procena tuđih i sopstvenih emocija (grana 1 - opažanje emocija) u velikoj meri odgovorna za facilitaciju procesa regulisanja emocija, u smislu da je mnogo lakše kontrolisati ispravno prepoznata osećanja nego ona koja su nedovoljno jasna. Zatim, znanja o tome koji emocionalni doživljaj najviše pogoduje obavljanju određenog zadatka, kao i sposobnost da se koriste informacije o emocijama da bi se usmerila pažnja na bitne aspekte sredine (grana 2 – korišćenje emocija) mogli bi značajno da poboljšaju regulaciju emocija. Takođe, i kapacitet za razumevanje toga kako određene emocije nastaju, deluju i transformišu se (grana 3 – razumevanje emocija) omogućava njihovu kontrolu. Postoje sporadični nalazi da je visoko izražena sposobnost EI povezana sa češćim korišćenjem ponovne procene (kao adaptivne strategije) i ređim korišćenjem suzbijanja (kao maladaptivne strategije), tj. da one osobe koje imaju više sposobnosti EI biraju efikasnije strategije za regulaciju emocija (Śmieja, Mrozowicz & Kobylńska, 2011). Takođe, Salovej sa saradnicima dovodi u vezu sposobnost EI sa češćim korišćenjem adaptivnijih strategija, poput traženja socijalne podrške i izražavanja osećanja, naspram maladaptivnih, poput ruminiranja nad sadržajima i osećanjima (Salovey et al., 1999). Ovakav nalaz se objašnjava time što je ponovna procena kao strategija fokusirana na ono što prethodi odgovoru i odnosi se na sve ono što je moguće učiniti pre nego što se tendencije davanja emocionalnog odgovora u potpunosti aktiviraju. Zasniva se na sposobnosti da se tačno percipiraju sopstvena osećanja, kao i da se predvide njihova dinamika i posledice. Pretpostavlja se da bi konstruisanje potencijalno emocionalno pobuđujuće situacije na takav način da se može izmeniti njen emocionalni uticaj bilo veoma teško bez dovoljno visoko razvijenih nivoa emocionalne inteligencije. Dodatne

provere bi svakako jasnije rasvetlile odnos između sposobnosti EI i strategija regulacije emocija.

Poput prikaza povezanosti crte EI i strategija regulacije emocija, i ovde su veze sposobnosti i regulatornih procesa grupisane po etapama Grosovog modela.

Strategije regulacije u fazi selekcije situacije. Sposobnost EI je u negativnoj vezi sa izbegavajućim prevladavanjem - sa tri grane EI koeficijenti korelacije se kreću do 0,26, sem sa Opažanjem emocija gde izostaje povezanost (McCann et al., 2011). Iznenadjuće, pojedini autori beleže negativnu vezu sposobnosti EI sa preciznošću prilikom predviđanja emocija kao načinom regulacije u ovoj fazi ($r=-0,19$) (Dunn et al., 2007), dok je sa biheviorialnim otuđenjem u stresnoj situaciji ovaj smer veze očekivan, iako je mera povezanosti slaba ($r=-0,16$) (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005).

Strategije regulacije u fazi modifikacije situacije. Kada je reč o strategijama koje se mogu angažovati tokom druge etape procesa regulacije emocija, primećuje se da je sposobnost EI u niskoj pozitivnoj korelaciji sa učestalim korišćenjem prevladavanja usmerenog na problem: mera njihove povezanosti u studiji Goldenberga i saradnika iznosila je svega 0,17 (Goldenberg et al., 2006), a Meken i saradnici beleže još nižu - $r=0,14$ (MacCann et al., 2011). Štaviše, ima istraživanja u kojima značajna veza izostaje (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005), što uz već navedene niske korelacije ukazuje na generalno slabu i nedoslednu povezanost. Kada je u pitanju traženje socijalne podrške u stresnim situacijama, nalazi takođe nisu u potpunosti dosledni - veza ove strategije regulacije i globalnog skora na MSCEIT-u je ili pozitivna i umerena ($r=0,42$) (Goldenberg, Matheson, & Mantler, 2006) ili izostaje (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005). Zajdner i Kloda pronalaze povezanost sposobnosti EI dva tipa rešavanja konflikata: sa konstruktivnim tipom globalni pokazatelj korelira pozitivno ($r=0,24$), dok je sa izbegavajućim tipom ova veza negativna i snažnija ($r=-0,39$) (Zeidner & Kloda, 2013).

Strategije regulacije u fazi raspoređivanja pažnje. Nalazi koji se tiču veze između sposobnosti EI i strategija koje se javljaju tokom faze raspoređivanja pažnje su manje brojni i nedosledniji u odnosu na istraživanja ove grupe strategija i crte EI. Dok jedna grupa autora izveštava o postojanju negativne veze umerenog intenziteta ($r=-0,44$) između sklonosti ka ruminaciji i sposobnosti EI procenjene MSCEIT-om (Lanciano et al., 2012), drugi autori ne pronalaze nikakvu povezanost ova dva konstrukta (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005).

Strategije regulacije u fazi kognitivne promene. Proučavanje veze između sposobnosti EI i strategija koje se mogu angažovati tokom faze kognitivne promene dalo je slične rezultate kao za crtu EI. Utvrđeno je postojanje pozitivne korelacije između sposobnosti EI i samoefikasnosti u stresnim situacijama. Kirk i saradnici beleže povezanost umerene jačine ($r=0,34$) između ukupnog MSCEIT skora i mere samoefikasnosti (Kirk, Schutte, & Hine, 2008), dok Difabio i Saklofske beleže nešto slabiji rezultat ($r=0,23$) (Di Fabio & Saklofske, 2014). Negiranje kao način izlaženja na kraj sa stresom je slabije izraženo kod emocionalno inteligentnijih: korelacija između globalne mere sposobnosti EI procenjene MSCEIT-om i ove strategije iznosi $-0,20$ (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005). Pregledom literature se može primetiti da veza sposobnosti EI i strategija poput prihvatanja, upotrebe humora i pozitivne ponovne procene nije utvrđena. Generalno se stiče utisak o čvršćoj, češćoj i doslednijoj povezanosti ove grupe strategija sa crtom EI.

Strategije regulacije u fazi modulacije odgovora. Načini regulacije emocija iz poslednje etape Grosovog modela sa sposobnošću EI koreliraju očekivano negativno, mada ne tako dosledno kao crta EI. Različite studije pokazuju da uz visoke nivoe EI kao sposobnosti ide i ređe ispoljavanje raznih manifestacija agresivnog ponašanja. Dve grupe autora beleže negativnu povezanost sličnog intenziteta između ukupnog MSCEIT skora sa devijantnim ($r=-0,27$) (Brackett et al., 2004) i agresivnim ponašanjem ($r=-0,25$) (Rivers et al., 2013). Primećeno je da sposobnost EI, i u ovom slučaju operacionalizovana putem MSCEIT-a, ostvaruje umerenu negativnu vezu ($r=-0,30$) sa pojavom suicidalnih

ideja (Karim & Shah, 2014; prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015). Sličan intenzitet i smer veze se pronalazi i u istraživanjima koja su se fokusirala na upotrebu narkotika i alkohola u stresnim situacijama (Rivers et al., 2013). Veza sposobnosti EI sa ventiliranjem negativnih osećanja kao i sa pojavom simptoma bulimije nije pronađena (Gardner et al., 2014, prema prema Peña-Sarrionandia, Mikolajczak, & Gross, 2015), što upotpunjuje sliku o opštoj slabijoj povezanosti strategija regulacije emocija sa sposobnošću EI.

Veze sposobnosti EI i strategija regulacije emocija ne moraju biti direktne – postoje studije u kojima se ukazuje na kompleksne odnose ovih konstrukata sa mentalnim zdravljem, crtom EI, polom i sl. Na primer, nalazi istraživanja koje su sprovedli Dejvis i Hamfri na uzorku adolescenata sugerišu da sposobnost EI utiče na mentalno zdravlje preko fleksibilnosti u izboru strategija prevladavanja (Davis & Humphrey, 2012). Zatim, u jednoj poljskoj studiji je dokazano da se rodne razlike u korišćenju strategije suzbijanja ekspresije emocija javljaju samo kada se sposobnost EI nađe u ulozi moderatorske varijable (Śmieja, Mrozowicz, & Kobylńska, 2011). Ovakvi nalazi ukazuju na potrebu da se dodatno proveravaju i složeniji odnosi između varijabli koje su važne za oblast emocionalnog doživljavanja i reagovanja.

3.5. Zaključni osvrt na povezanost EI sa emocionalnom reaktivnošću i strategijama regulacije emocija

Navedeni nalazi o vezama sposobnosti i crte EI ukazuju na nekoliko zaključaka. Prvo, primetno je da se korelacije crte EI sa emocionalnom reaktivnošću i strategijama regulacije emocija češće sreću i po pravilu su snažnije u odnosu na korelacije sposobnosti EI sa ovim konstruktima. Drugo, ako se zadržimo unutar domena crte EI, primećuje se da su veze ovog konstrukta sa širokim spektrom strategija regulacije emocija stabilne u pogledu učestalosti javljanja, intenziteta i smera povezanosti (negativne korelacije se javljaju pri vezama sa maladaptivnim, a pozitivne sa adaptivnim strategijama). Sa druge strane, crta EI i emocionalna reaktivnost uglavnom jesu povezani konstrukti, ali

smer ovih veza je sklon variranju. Uzrok javljanja i pozitivnih i negativnih predznaka veza (unutar istraživanja koja su se bavila negativnim emocijama) se može potražiti u načinu operacionalizacije emocionalne reaktivnosti (uobičajena vs. situaciona reaktivnost), ali i u emocionalnom kontekstu, tj. „okidaču“ – vrsti izazvanog negativnog osećanja (straha, tuge, stida, hostilnosti i sl.). Treće, sposobnost EI je bolje povezana sa načinima regulacije osećanja (iako su ove veze relativno slabe), nego sa odstupanjem od uobičajenog afektiviteta (bez obzira na način operacionalizacije reaktivnosti), što bi značilo da putem sposobnosti EI ili njenih manifestacija (npr. grane Upravljanje emocijama) možemo donekle objasniti ishode primene strategija regulacije emocija, ali vrlo verovatno ne i fleksibilnost u doživljavanju osećanja. Generalno, opšti utisak o povezanosti sposobnosti EI sa reaktivnošću i strategijama regulacije emocija je znatno nepovoljniji u odnosu na crtu EI. Međutim, očigledan je nedostatak studija koje bi direktno poredile prediktivnu moć sposobnosti i crte EI da predvide kako promenu afektiviteta, tj. emocionalnu reaktivnost, tako i strategije regulacije emocija i to u kontekstu u kome se emocija direktno javlja (a ne u situaciji prisećanja tipičnih emocionalnih događaja).

4. PROBLEM, ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Zahvaljujući velikom interesovanju za oblast EI, te usled pojave sve većeg broja instrumenata, stekli su se uslovi da ključni modeli EI budu empirijski validirani. Iako je EI kao konstrukt uspeo da odoli početnim kritikama i zamerkama i da se empirijski utemelji kao opravdan i vredan, i dalje postoje pitanja na koja nisu dati jednoznačni odgovori. Na osnovu ranije iznetih nalaza koji se tiču veza između EI i različitih manifestacija emocionalnog doživljavanja i reagovanja, može se primetiti da oni nisu potpuno dosledni. Uzrok tome može biti prihvatanje jednog modela (sposobnost vs. crta EI) a može poticati i od izbora

kriterijumskih varijabli, tj. opredeljenja za određeni model regulacije emocija i sl. Povezujući konstrukt EI sa merama emocionalne reaktivnosti i korišćenja adaptivnih i neadaptivnih strategija regulacije emocija, dodatno bi se doprinelo bihevioralnoj validaciji različitih shvatanja i operacionalizacija EI. U tom smislu, kao prvi i najširi problem – koji zahteva proveru kroz specifičnija potpitanja i hipoteze – postavlja se sledeće:

1. *Da li EI značajno predviđa ono što bi najdirektnije trebalo da predviđa, pre svega efikasnost obrade emocionalnih informacija, emocionalnu reaktivnost i strategije regulacije emocija u realnim kontekstima? Drugim rečima, da li su pretpostavljene sposobnosti za obradu emocionalnih informacija (EI kao sposobnost) i samoprocena emocionalne efikasnosti (EI kao crta) dobri prediktori emocionalnog doživljavanja i reagovanja u realnoj situaciji?*

Najčešći kontekst za proučavanje emocionalnog doživljavanja i reagovanja su neprijatne emocije, i u okviru njega ćemo se i zadržati. Pokazalo se da čak i unutar konteksta negativnih emocija uloga EI nije istovetna. Nalazi koji se odnose na crtu EI ukazuju da ispitanici kod kojih je ova osobina visoko izražena u nekim studijama burnije reaguju, tj. doživljavaju više stresa (npr. Choi, Vickers, & Tassone, 2014; Petrides & Furnam, 2003; Sevdalis, Petrides, & Harvey, 2007), dok u drugim istraživanjima ispoljavaju slabije oblike uznemirenosti u odnosu na osobe koje ova odlika slabije karakteriše (Mikolajczak, Luminet, & Menil, 2006; Mikolajczak et al., 2007; Ramos, Fernández-Berrocal, & Extremera, 2007). Pojedine korelacione studije su pokazale da je jednaka uloga EI u regulaciji različitih negativnih osećanja poput tuge i stida, pri čemu zavisnu varijablu predstavljao uobičajen intenzitet ovih emocija (Mikolajczak et al., 2008). Sa druge strane, postoje istraživanja koja ukazuju da sposobnosti EI na različite načine učestvuje u regulaciji osećanja straha, tuge i besa, tj. da ne možemo govoriti o opštim regulatornim kapacitetima EI, mimo emocionalnog konteksta (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011). Postoje nalazi o različitim efektima srodnih „okidača“ na vezu između reaktivnosti i crte EI. Na primer, može se pretpostaviti da prizori iz koncentracionih logora i prikazivanje iskustava seksualnog zlostavljanja

dovode do sličnih oblika negativnih osećanja kojima bi u osnovi bilo saosećanje sa žrtvama, tj. reakcija koja bi se nazvala empatijskom. Međutim, pokazalo se da je crta EI u prvom slučaju u pozitivnoj (Petrides & Furnam, 2003), a u drugom u negativnoj vezi sa emocionalnom reaktivnošću (Ramos, Fernández-Berrocal, & Extremera, 2007). Evidentno je da se u većini istraživanja koja su se eksperimentalno bavila emocionalnom reaktivnošću priroda indukovane neprijatne emocije dodatno ne tumači, pa ostaje nejasno da li su prediktori uspešne regulacije kod različitih kvaliteta neprijatnih emocija isti ili ne. Neprijatne emocije možemo posmatrati kao dvostruko usmerene: ka sopstvenoj ličnosti (poput osećanja straha za sebe ili anksioznosti) i ka drugome (poput sažaljenja ili brige za drugu osobu). Diferencijacijom empatijske uznemirenosti, kao specifičnog vida uznemirenosti, može se proveriti da li potpuno isti izvori regulacije stoje u osnovi ova dva kvaliteta negativnog afekta:

2. *Da li kvalitet doživljene neprijatne emocije (konkretno, uznemirenosti) pravi razliku u pogledu prediktivne moći EI, tj. da li su prediktori i uloga EI različiti u zavisnosti od toga da li se predviđa emocionalna reaktivnost pri indukciji uznemirenosti ili empatijske uznemirenosti?*

Znatno pre nego što je EI prepoznata i utemeljena kao konstrukt, proučavanje emocionalne reaktivnosti se najčešće svodilo na identifikaciju onih crta ličnosti koje su "zaslužne" za pojačan doživljaj neprijatnih osećanja u stresnim situacijama. Crta koja se najčešće izdvajala kao važna u ovom procesu je neuroticizam. S obzirom na to da nismo pronašli istraživanja koja direktno porede crte ličnosti (pogotovo neuroticizam) i EI kao prediktore različitih oblika osećanja uznemirenosti, mogu se postaviti pitanja:

3.1. *Da li EI predviđa emocionalnu reaktivnost povrh neuroticizma?*

3.2. *Da li relativna prediktivna moć neuroticizma i EI zavisi od toga koja vrsta uznemirenosti se doživljava, tj. da li neuroticizam bolje predviđa uznemirenost, a EI empatijsku uznemirenost?*

Veza emocionalne reaktivnosti sa crtom EI je znatno češće proveravana nego njena veza sa sposobnošću EI, a još važnije je da ova dva pristupa nisu direktno

upoređivana u istom istraživanju. Stiče se utisak da u predikciji emocionalne reaktivnosti ipak blagu prednost ima crta EI, iako rezultati ranijih istraživanja nisu jednoznačni: i osobama sa nisko i osobama sa visoko izraženom crtom EI se pripisuje pojačan emocionalni doživljaj u situacijama indukovanoog stresa. Upitni nalazi koji se tiču veze sposobnosti EI sa emocionalnom reaktivnošću mogu biti posledica bilo operacionalizacije ovog konstrukta putem MSCEIT-a, bilo same prirode konstrukta, tj. kapaciteta za (između ostalog) upravljanje emocijama naspram (samoprocenjene) efikasnosti u tom procesu. Jedna od kritika upućenih MSCEIT-u se odnosi na sam predmet procene, tj. po nekim shvatanjima, ovaj test procenjuje prvenstveno znanja o emocijama, ali ne nužno i sposobnosti da se tim znanjima barata (Brody, 2004). Osim toga, ovaj instrument, u neku ruku, na specifičan način procenjuje kognitivne sposobnosti, između ostalog usled načina ocenjivanja koji ne podrazumeva postojanje apsolutno tačnih/pogrešnih odgovora, kao i usled toga što u okviru svega dva od osam suptestova ispitanik u zadacima bira jedan od ponuđenih odgovora (dok u ostalih šest suptestova procenjuje jednu situaciju ili stimulus sa različitih aspekata). Iako su emocionalno doživljanje i reagovanje aspekti EI definisane i kao sposobnosti i kao crte, postoji dilema:

4. *Da li sposobnost i crta EI na isti način predviđaju emocionalnu reaktivnost, bilo da je reč o uznemirenosti ili empatijskoj uznemirenosti?*

Usled toga što se u većini istraživanja strategija regulacija emocija prati jedan teorijski model, dobijeni rezultati ne mogu se generalizovati na sve/druge načine uspostavljanja kontrole nad emocijama. Grosov model, iako vrlo popularan i često empirijski validiran, nudi operacionalizaciju samo dve strategije: one koja se desila pre nego što je emocionalni doživljaj nastao (ponovna procena) i suzbijanja ekspresije nastalih osećanja. Znatno kompletniju sliku nudi model regulacije emocija koji su ponudili Garnefski i saradnici, budući da se operacionalizacijom ovog modela može proceniti čak devet adaptivnih i maladaptivnih kognitivnih strategija. Svakako bi se najbolja slika o vezi između EI i strategija regulacije emocija stekla ako bi one bile raznovrsnije, tj. procenjene

na više načina. Kako je regulacija emocija jedan od aspekata i crte i sposobnosti EI, može se postaviti pitanje:

5.1. Kakva je veza između crte i sposobnosti EI i različitih strategija regulacije emocija?

Da li se adaptivne strategije kojima regulišemo neprijatna osećanja oslanjaju na sposobnost da se generalno umanji doživljaj neprijatnih emocija ili na efikasnost u tom procesu u konkretnoj situaciji?

Ako sagledamo prediktorske i kriterijumske varijable na nivou kompleksnije slike, tj., na planu odnosa između EI, strategije regulacije emocija i emocionalne reaktivnosti, možemo postaviti dodatna pitanja:

5.2. Da li EI predviđa emocionalnu reaktivnost indirektno, tj. putem strategija? Kakve su uzajamne veze između EI, emocionalne reaktivnosti i strategija regulacije emocija?

Zadaci istraživanja

Na osnovu iznetih problema, moguće je izdvojiti nekoliko ključnih istraživačkih zadataka:

1. Pre svega, neophodno je kod ispitanika indukovati dve vrste negativnih osećanja: uznemirenost i empatijsku uznemirenost, kako bi se proveravale veze između kriterijumskih i prediktorskih varijabli;
2. Kao sledeći cilj, potrebno je proveriti da li EI predviđa emocionalnu reaktivnost u okviru poduzoraka uznemirenih i empatijski uznemirenih ispitanika;
3. Utvrditi da li su crte ličnosti (posebno neuroticizam) ili EI bolji prediktor emocionalne reaktivnosti;
4. U sledećem koraku je potrebno upoređivati prediktivne moći crte EI i sposobnosti EI kod oba oblika uznemirenosti;
5. Poslednji zadatak se odnosi na proveru prediktivnih moći crte i sposobnosti EI u pogledu angažovanja uobičajenih strategija regulacije emocija i testiranje nekoliko mogućih modela kojim se pretpostavljaju uzajamne veze između EI, emocionalne reaktivnosti i strategija regulacije emocija.

Hipoteze istraživanja

Kada je reč o predikciji emocionalne reaktivnosti pri različitim oblicima uznemirenosti, formulisali smo četiri hipoteze:

- *H1: Bez obzira na konkretan model (sposobnost vs. crta), EI će biti značajan prediktor emocionalne reaktivnosti kako u situaciji koja provocira uznemirenost, tako i u situaciji koja provocira empatijsku uznemirenost. U određenom broju relevantnih istraživanja, EI se pokazala kao značajan prediktor reaktivnosti u situaciji indukcije neprijatnih osećanja (Ciarrochi, Deane, & Anderson, 2002; Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007; Petrides & Furnham, 2003).*
- *H2: U situaciji u kojoj se izaziva uznemirenost, EI će biti u negativnoj vezi sa emocionalnom reaktivnošću, dok će u situaciji izazivanja empatijske uznemirenosti smer te veze biti pozitivan. Iako za ovaku pretpostavka nema empirijske potvrde u potpunosti, može se očekivati da će u situaciji uznemirenosti reaktivnost biti niža kod ispitanika sa višom EI, budući da je jedan od faktora (crte) EI samokontrola. Pošto se smatra da osobe sa višom EI imaju veći kapacitet za empatisanje, u drugoj situaciji bi se aktivirala tendencija ka empatijskom reagovanju, pa bi veza između reaktivnosti i EI bila pozitivna. Uostalom, Petrides i Furnham su zapazili da prikazivanje video-zapisa o iskustvima iz koncentracionih logora izaziva veći stepen uznemirenosti u grupi ispitanika sa izraženijom crtom EI (Petrides & Furnham, 2003), a može se pretpostaviti da je takav izbor stimulusa doveo do reakcije empatijske prirode.*
- *H3a: EI će moći da predvidi emocionalnu reaktivnost povrh neuroticizma, tj. i N i EI će figurisati kao značajni prediktori uznemirenosti. Dosadašnji nalazi su mahom potvrđivali veze emocionalne reaktivnosti sa neuroticizmom (Gross, Sutton & Ketelaar, 1998; Hemenover, 2003; Larsen & Ketelaar, 1989; Matthews et al., 2006; Rusting & Larsen, 1997) i EI (Ciarrochi, Deane, & Anderson, 2002; Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007; Petrides & Furnham, 2003).*

- *H3b: Emocionalnu reaktivnost će uspešnije predviđati EI tokom situacije u kojoj se izaziva empatijska uznemirenost, a neuroticizam u situaciji izazivanja uznemirenosti. Može se očekivati da će sposobnost prepoznavanja i razumevanja tuđih osećanja ili efikasnost u tom domenu biti u vezi sa reaktivnošću u situaciji kada se neprijatna osećanja doživljavaju za drugog. U drugom slučaju, doživljena neprijatna osećanja za sebe se lakše mogu dovesti u vezu sa neurotskim tendencijama (strepnje, anksioznosti i sl.).*
- *H4: Crta EI će biti značajniji prediktor emocionalne reaktivnosti u odnosu na sposobnost EI, kako u situaciji koja provocira uznemirenost, tako i u situaciji koja indukuje empatijsku uznemirenost. Crta EI je češće dovođena u vezu sa emocionalnom reaktivnošću (Ciarrochi, Deane, & Anderson, 2002; Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007; Petrides & Furnham, 2003) i može se očekivati da će njena predikivna moć biti veća budući da procenjuje efikasnost u obradi informacija emocionalnog karaktera, a ne pretpostavljene kapacitete.*

Kada je reč o odnosu između EI i strategija regulacije emocija, formulisana je sledeća hipoteza:

- *H5: Crta i/ili sposobnost EI će pozitivno korelirati sa adaptivnim, a negativno sa maladaptivnim strategijama regulacije emocija, bez obzira na teorijski model strategija. Veze između EI i strategija regulacije emocija su više puta potvrđivane (Mikolajczak, Luminet, & Menil, 2006; Petrides, Pérez-González, & Furnham, 2007; Saklofske et al., 2007; Salovay et al., 1999), pa je opravdano očekivati slične rezultate.*

Najzad, ispitivanju odnosa između EI, emocionalne reaktivnosti i strategija regulacije emocija pristupamo eksplorativno, ne opredeljujući se za jednu specifičnu hipotezu.

5. METOD

5.1. Ispitanici i procedura

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 538 ispitanika u okviru dve studije. U prvoj studiji je inicijalni uzorak od 336 ispitanika sveden na 306, pošto su zadržani samo oni koji su prošli sve faze prikupljanja podataka. U drugoj studiji je od 202 ispitanika zadržano 190 sa potpunim podacima. Oba uzorka su po karakteru prigodna i čine ih studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Polna struktura uzorka u obe studije prikazana je u Tabeli 3. Primetno je da uzorke dominantno čine osobe ženskog pola (94,1% - 96,3%), pa će rezultati biti tumačeni sa posebnim osvrtom na rodnu pristrasnost. Prosečan uzrast ispitanika u prvoj studiji je 20,78 (SD=1,40), a u drugoj 21,1 godinu (SD=1,72).

Tabela 3. Polna struktura uzorka u obe studije

Pol	Studija 1		Studija 2	
	N	%	N	%
muški	18	5,9	7	3,7
ženski	288	94,1	183	96,3
ukupno	306	100	190	100

Struktura uzorka s obzirom na godinu studija je prikazana u Tabeli 4. Najveći procenat ispitanika u obe studije čine studenti prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (60,53 - 64,38 %), a uzorkom su bili obuhvaćeni i studenti druge i treće godine. Studija 1 je sprovedena u letnjem semestru 2014. godine u okviru predispitnih aktivnosti na predmetima Psihologija ličnosti, Psihologija slepih i slabovidih i Teorijske osnove savetovanja u rehabilitaciji, dok je studija 2 sprovedena godinu kasnije (2015.). Prilikom formiranja uzorka za studiju 2, vođeno je računa da se istraživanjem ne obuhvate oni studenti koji su već učestvovali u prvoj studiji. Bitno je napomenuti da za uzorak (u oba slučaja) možemo reći da je i dobrovoljački, jer je studentima ponuđena opcija da deo predispitnih poena steknu učešćem u istraživanju (10 do

15, u zavisnosti od predmeta), a ukoliko to nisu želeli, poene su mogli steći na alternativni način.

Tabela 4. Struktura uzorka u odnosu na godinu studija

Godina studiranja	Studija 1		Studija 2	
	N	%	N	%
prva	197	64,38	115	60,53
druga	31	10,13	24	12,63
treća	78	25,49	51	26,84
ukupno	306	100	190	100

S obzirom na ključnu nezavisnu, kategoričku varijablu u istraživanju – vrstu prikazanog emocionalnog stimulusa, ispitanici su bili podeljeni u dve grupe. U prvoj studiji su grupe po broju učesnika bile gotovo jednake (razlikovale se za svega 2 ispitanika, tj. 0,6%), dok je u drugoj studiji grupa ispitanika koja je posmatrala prvi stimulus bila nešto brojnija (14 ispitanika više, tj. 7,4%) u odnosu na drugu grupu (Tabela 5).

Tabela 5. Struktura uzorka s obzirom na izloženost tipu stimulusa

grupa	Studija 1		Studija 2	
	N	%	N	%
stimulus 1	154	50,3	102	53,7
stimulus 2	152	49,7	88	46,3
ukupno	306	100	190	100

5.1.1. Procedura

Istraživački postupak je u obe studije tekao na istovetan način i obuhvatao tri faze: pretestiranje, intervenciju i posttest sa debriefingom.

Pretestiranje je realizovano u okviru dve sesije: tokom prve su dobijeni podaci o crtama ličnosti i emocionalnoj inteligenciji kao crti, dok su u drugoj zadati testovi emocionalne inteligencije kao sposobnosti, instrumenti za procenu strategija regulacija emocija i uobičajenog afektiviteta. Faza intervencije predstavlja eksperimentalnu situaciju tokom koje su ispitanicima prikazivani stimulusi, nakon čega je usledilo posttestiranje tokom koga su ispitanici još jednom

popunjavali inventar afekta. Faza intervencije se bitno razlikovala u dve studije, i stoga će biti detaljnije opisana.

Studija 1 – Intervencija i posttest su realizovani u čitaonici Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Ispitanici su se unapred samostalno prijavljivali za termine tokom prve i druge nedelje juna 2014. godine. Za svaki termin se moglo prijaviti do 8 ispitanika. Prostorija je opremljena računarima, a stolovi su raspoređeni tako da ispitanici nisu bili u prilici da komuniciraju tokom izlaganja stimulusa, ni verbalno ni neverbalno. Osim toga, svaki ispitanik je dobio slušalice kako bi mogao da odgleda video-klip bez ometanja. Nakon opšteg uputstva tokom koga je ispitanicima predočeno da će posmatrati sadržaj koji nekim ljudima može biti uznemirujuć i (još jednom) skrenuta pažnja na zagarantovanu anonimnost podataka i mogućnost da se od istraživanja odustane, ispitanici su potpisivali Izjavu o saglasnosti za učešće u istraživanju (Prilog 1). Kada je utvrđeno da su svi učesnici pročitali izjavu, dobili su zadatak da stave slušalice i klikom miša pokrenu video-klip sa desktopa računara. Po završetku video-klipa, ispitanici su popunjavali inventar afekta. Nakon svake grupe ispitanika koja je posmatrala prvi stimulus, sledila bi grupa koja je posmatrala drugi video-klip. Dakle, vodilo se računa o tome da do kraja istraživanja grupe budu ujednačene po broju. Svi ispitanici su nakon ponovnog popunjavanja inventara afekta posmatrali još jedan video-klip, koji je imao za cilj da im pobudi pozitivne emocije, kako bi se osiguralo da prostoriju ne napuste uznemireni. Svaki učesnik je dobio priliku da sa istraživačem podeli osećanja koja su se javila u poslednjoj fazi, kao i da na samom kraju istraživačkog procesa dobije rezultate.

Studija 2 – Treća faza istraživanja je realizovana u istom prostoru jednu godinu nakon prve studije, tokom juna 2015. Grupe su formirane na isti način i maksimalno su takođe brojale do 8 ispitanika. Ispitanicima je predočeno da će čitati novinski članak i zamoljeni su da to urade u potpunoj tišini. Raspoređeni su tako da ne mogu da posmatraju jedni druge tokom učešća. Nakon uputstva im je podeljena Izjava o saglasnosti za učešće u istraživanju i materijal za rad

(članak, inventar afekta i olovka). Po čitanju priče, ispitanici su popunjavali inventar afekta, a zatim im je ukazano na mogućnost da sa istraživačem razgovaraju o eventualnim emocionalnim sadržajima koji su se javili tokom čitanja članka, kao i na dostupnost rezultata istraživanja, isključivo na lični zahtev.

5.2. Mere i materijali

5.2.1. Opis stimulusa za indukciju negativnih emocija

Istraživanjem su proveravane veze između emocionalne reaktivnosti tokom indukovana dva oblika negativnog afekta kao zavisne/kriterijumske varijable i prediktorskih varijabli iz domena crta ličnosti i EI (crte i sposobnosti). Za indukciju negativnog afekta su primenjena dva tipa emocionalnih stimulusa. Vrsta stimulusa ima ulogu nezavisne (po stepenu kontrole eksperimentalne) varijable kojom se manipuliše sa ciljem izazivanja različitih oblika negativnih afektivnih stanja. U dve studije su korišćena dva formata stimulusa - u okviru prve studije su negativne emocije indukovane putem video-klipova koji predstavljaju kombinaciju teksta, fotografije i audio-zapisa, dok je u drugoj studiji korišćen (pretežno) verbalni materijal u vidu članaka.

Studija 1

Prvi stimulus ili emocionalni input je sačinjen od fotografija pacijenata obolelih od različitih oblika karcinoma kože i slajdova sa tekstom koji je imao za cilj da posmatrača upozori na štetnost UV zračenja i faktore visokog rizika koji mogu dovesti do oboljevanja od ove bolesti. Stepem ozbiljnosti tekstualnih slajdova i fotografija se pojačava ka završetku klipa: na samom početku su informacije opštijeg karaktera koje se tiču sunčevog zračenja (kao i neutralnije fotografije) dok su na samom kraju prikazani snimci pacijenata u poodmaklim fazama bolesti, kao i informacije koje se tiču visokog stepena smrtnosti. Kao muzička podloga, upotrebljena je numera „Spheres“ autora Kita Džereta (Keith Jarrett), koja je i ranije korišćena u istraživanjima sa indukovanim negativnim afektom (Wenzlaff et al., 1991). Materijal traje 4:57 minuta čini ga ukupno 30

sekvenci: uvodna i odjavna sekvenca bez sadržaja (čini ih samo pozadina u crnoj boji), 17 sekvenci sa fotografijama i 11 sa tekstom. Prva i poslednja sekvenca traju po 8, a sve ostale po 10 sekundi. Polazna pretpostavka je bila da će stimulusi u ovoj situaciji kod ispitanika izazvati niz neprijatnih osećanja, poput osećanja užasa, gađenja, ali i straha i brige za sopstveno zdravlje. Dva isečka iz stimulusa prikazana su na Slici 10. Detaljniji prikaz nalazi se u Prilogu 2.

Slika 10. Stimulus 1- dva kadra

Drugi stimulus (emocionalni input) je takođe kreiran u obliku video-klipa. Sačinjen je od fotografija na kojima su prikazane posledice nuklearne katastrofe: na samom početku su činjenice o katastrofi u Černobilu i fotografije područja zahvaćenog radijacijom, a tokom trajanja klipa se sadržaj usmerava ka fotografijama telesnih anomalija i promena na koži praćenim potresnom pričom o zdravstvenim problemima jedne osobe i njene porodice. Fotografije i tekst prati numera „Adađo u G-molu“ Tomasa Albinonija (Tomaso Albinoni), koja se pokazala kao adekvatna za istraživanja ovog tipa (Eich & Metcalfe, 1989; Mecklenbräcker & Hager, 1986; Spies et al., 1991; prema Västfjäll, 2002; Martin & Metha, 1997). I u ovom slučaju se ostaje u okvirima iste teme - pretnje zdravlju. Naglasak je na karcinomu, prvenstveno kože, kao posledici nuklearnog zračenja. U pogledu broja sekvenci, ovaj klip je ujednačen sa prethodnim, tako da i ovde imamo uvodni i odjavni slajd (svaki traje po 8 sekundi), 17 fotografija i 11 sekvenci sa tekstom (takođe traju po 10 sekundi), tj. ukupno trajanje video-klipa iznosi 4:57 minuta. Prilikom dizajniranja stimulusa, pretpostavljalo se da će ispitanik doživeti više različitih neprijatnih osećanja, ali se očekivalo da će više biti zabrinut za drugog nego za sebe, tj. da će emocionalna reakcija biti pretežno empatijska. Dva isečka iz stimulusa prikazana su na Slici 11, a detaljan prikaz

nalazi se u Prilogu 3. Za kreiranje oba video-klipa je korišćen program Windows Movie Maker.

Slika 11. Stimulus 2 – dva kadra

U nastavku teksta će često biti upotrebljene skraćenice S1 i S2 koje označavaju prvi i drugi stimulus.

Studija 2

U okviru druge studije su primenjeni stimulusi u vidu novinskih članaka. Teme su u potpunosti identične onima iz prve studije, samo su tekstovi iz prethodno prikazanih stimulusa prošireni i dodatno razrađeni kako bi činili koherentne celine. Članak pod nazivom „Jedan mladež je možda drugačiji“ (Slika 12) kreiran je sa očekivanjem da će kod ispitanika izazvati niz neprijatnih osećanja usmerenih prvenstveno ka sebi i sopstvenom zdravlju.

Jedan mladež

Štetnom uticaju ultraljubičastog zračenja Sunca izloženi su svi ljudi. Posebno je ugroženo zdravlje dece i mladih, jer je svaka opekotina od sunca u detinjstvu potencijalno žarište raka kože.

„Svaka opekotina u detinjstvu predstavlja višestruko veći rizik nastanka melanoma u kasnijem životu. To je kumulativni efekat kože, koja "pamti" od ranog detinjstva. Pojavu malignog melanoma imamo i kod dece, a poslednjih godina je drastično povećan broj obolelih mladih od 30 godina“, tvrdi dr.

manoj patologiji, tada je već ka se tako brzo širi da pacijentu n ostaje svega šest do devet mes ota. Sama imunoterapija, kao tr najefikasniji vid tretmana košta evra i nju plaća sam pacijent. M pacijent tada prolazi kroz i teške psihičke procese u životu, bolest nosi jako puno drugih po i na kraju je opet smrtna ishoc Ivana Popović, dermatolog na om centru u Beogradu.

Štetnom uticaju ultraljubičastog zračenja Sunca izloženi su svi ljudi.

Slika 12. Deo prvog stimulusa

Tema članka su karcinom kože i rizici od oboljevanja od ove bolesti: tekstom su obuhvaćene informacije o štetnosti izlaganja sunčevim zracima, oblicima karcinoma kože, fazama bolesti i stepenu smrtnosti. Članak sadrži 901 reč (4876 karaktera) i jednu fotografiju koja nije imala za cilj da uznemiri ispitanika, već da ilustruje kontekst. Ceo članak se nalazi u Prilogu 4.

Drugi članak - „Černobil 29 godina kasnije: patnja u tišini“ se bavi nuklearnom katastrofom u Černobilu 1986. godine i posledicama radijacije. Naglasak je na malignim bolestima, prvenstveno karcinomima kože. Uvodni deo članka predstavlja opštiji osvrt na nuklearnu katastrofu u Černobilu i posledice radioaktivnog zračenja, ali se u drugoj polovini teksta fokus pomera ka pojedincu i njegovim zdravstvenim tegobama. Pošlo se od pretpostavke da će ispitanik, nakon što pročita članak, doživeti osećanje uznemirenosti empatijskog karaktera. Članak sadrži 927 reči (4960 karaktera) i jednu fotografiju kao dopunu atmosferi i opštem kontekstu (Slika 13). Ceo članak se nalazi u Prilogu 5.

Černobil 29 god

Černobil je mali grad u Ukrajini u kojem je nekada živelo i radilo oko 3.500 ljudi. Nalazi se na samoj granici sa Belorusijom i sve do 26. aprila 1986. godine bio je potpuno nepoznat svet, da bi nakon nesreće postao simbol za jednu od najstrašnijih katastrofa u ljudskoj istoriji.

Nuklearna elektrana u kojoj se zbila nesreća nije bila smeštena u samom Černobilu, već oko 18 km severozapad-

Svi dele istu tešku sudbinu

Najbliže naseljeno mesto od elektrane Černobil bio je grad. Njegovi su stanovnici evakuisani, a danas je većina bolesna. Ipak, za njih je Pripjat njihov pravi dom. Nakon što splodirao četvrti reaktorski atomskoj elektrani, ovo mesto

Slika 13. Deo drugog stimulusa

Bitno je napomenuti da su oba članka dizajnirana istovetno – dimenzije su 24,5 x 30,5 cm, korišćen je isti tip, boja i veličina fonta, a fotografije se nalaze na istim mestima na stranici. Razlika u količini teksta između dva članka iznosi 26 reči (manje od 3%), odnosno 84 karaktera (manje od 2 %).

5.2.2. Emocionalna reaktivnost

Podatak o reaktivnosti ispitanika u situaciji indukovanih osećanja se najčešće dobija putem razlika u skorovima na skali negativnog afekta u dva trenutka: u neutralnoj situaciji, u okviru koje ispitanici izveštavaju o tome u kojoj meri su doživljavali neprijatna osećanja u prethodnih nekoliko nedelja, a zatim u emocionalno pobuđujućoj situaciji izveštavaju o intenzitetu trenutno doživljenih neprijatnih osećanja. U obe studije je emocionalna reaktivnost operacionalizovana upravo na ovaj način i predstavlja ključnu zavisnu varijablu. Negativan afekat je procenjen putem *Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta (Positive and Negative Affect Schedule - PANAS-X; Watson & Clark, 1994)*. Ovaj instrument se sastoji od 60 prideva/ajtema koji se odnose na različita osećanja/emocionalna stanja. Zadatak ispitanika je da na petosepenoj skali proceni u kojoj meri trenutno doživljava ili uobičajeno doživljava ta osećanja. Osnovnu skalu negativnih emocija čine: strah, hostilnost, krivica (sa po 6 ajtema) i tuga (5 ajtema). U osnovnu skalu pozitivnih emocija ulaze: sreća (sa 8 ajtema), samopouzdanje (6 ajtema) i predusretljivost (4 ajtema), a mogu se izdvojiti i „ostala“ afektivna stanja: stidljivost, umor (sa po 4 ajtema) spokoj i iznenađenje (sa po 3 ajtema). Po 10 ajtema koji su inicijalno sadržani u supskalama negativnih i pozitivnih emocija se mogu grupisati kako bi se dobile dve osnovne skale: negativnog (NA) i pozitivnog afekta (PA). Dobra strana instrumenta se pre svega odnosi na mogućnosti parcijalnog korišćenja, npr., moguće je izdvojiti samo skalu pozitivnog (PA) ili negativnog afekta (NA). Zbog mogućnosti procene uobičajenog i trenutnog afekta (zavisno od instrukcije), ovaj instrument ima izuzetno široku primenu u eksperimentalnim istraživanjima regulacije emocija i srodnih tema. U ovom istraživanju je najviše korišćena skala negativnog afekta, ali su prikazani i rezultati sa ostalih skala kako bi se, pre svega, proverila validnost stimulusa tokom eksperimentalne situacije. U dosadašnjim empirijskim proverama se pokazalo da su metrijske karakteristike skala dobre. Pouzdanost generalnih skala je visoka: Kronbah alfa koeficijenti za obe opšte

skale se kreću između 0,83 i 0,90 u različitim uzorcima ispitanika (Watson & Clark, 1994; Crawford & Henry, 2004).

5.2.3. Sposobnost EI

Emocionalna inteligencija kao sposobnost je u ovom istraživanju procenjivana na više načina i, bez obzira na način operacionalizacije, predstavlja jednu od ključnih nezavisnih varijabli. U okviru prve studije su podaci o sposobnosti EI dobijeni putem srpske verzije *Testa emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza (TEIMSK; Altaras, 2008)* koju je u sklopu doktorske disertacije priredila Ana Altaras Dimitrijević. Test se sastoji od 141 ajtema grupisanih u ukupno 8 zadataka koji čine 4 skale: opažanje emocija, emocionalna facilitacija, razumevanje emocija i upravljanje emocijama. Skale se mogu dodatno grupisati u polja EI, pa tako prve dve skale čine polje iskustvene EI, a druge dve daju polje strateške EI (prema Altaras Dimitrijević & Jolić Marjanović, 2010). Ocenjivanje se može vršiti dvojako: na osnovu grupnih normi, pri čemu je tačan odgovor onaj koji je najfrekventniji, i putem ekspertskih ocena, tj. tačne odgovore utvrđuje osoba koja je kompetentna za oblast emocija. Utvrđeno je da skorovi dobijeni na oba načina visoko koreliraju ($r > 0,90$) (Mayer et al., 2002 i Mayer, Salovey, Caruso, & Sitarenios, 2003, oba prema Altaras Dimitrijević & Jolić Marjanović, 2010). U ovoj studiji je ocenjivanje vršeno putem ekspertskih ocena. Za svakog ispitanika je moguće dobiti skorove za sve četiri grane, za oba polja EI, kao i globalni EI skor. Test se u dosadašnjim primenama odlikovao visokom pouzdanošću ($r = 0,93$).

U drugoj studiji su za procenu sposobnosti EI primenjena dva instrumenta nešto novijeg datuma, ali slabije validirana (pre svega na domaćim uzorcima). Reč je o dva testa „suđenja o situacijama“ (situational judgment test) koji se često primenjuju u paru, budući da zajedno daju kompletniju sliku – jedan procenjuje domen razumevanja emocija, dok je drugi konstruisan za procenu domena upravljanja emocijama. *Situacioni test razumevanja osećanja (Situational Test of Emotional Understanding – STEU; MacCan & Roberts, 2008)* sastoji se od 42

problemske situacije, pri čemu se od ispitanika očekuje da izabere najprimereniju emocionalnu reakciju u hipotetičkoj situaciji od pet ponuđenih.

*Primer: Klara je dobila poklon. Šta će Klara najverovatnije osećati?
(a) radost (b) ljutnju (c) strah (d) dosadu (e) glad*

Situacijama su pokrivena tri sfere života: opšta događanja i interakcije, događanja i interakcije u ličnom životu, te na poslu/radu – za svaki po 14 zadataka/situacija. Ocenjivanje se vrši na osnovu ekspertskih ocena, pri čemu se dobija globalni skor sposobnosti razumevanja emocija. Autori navode da je mera pouzdanosti instrumenta 0,71 (MacCann & Roberts, 2008), mada se u kasnijim studijama dobijaju i znatno manje zadovoljavajući rezultati – npr. u istraživanju Ostinove, Kronbahova alfa iznosi 0,48 (Austin, 2010).

Situacioni test upravljanja osećanjima (Situational Test of Emotion Management – STEM; MacCan & Roberts, 2008) sadrži 44 problemske situacije koje zahtevaju iznalaženje najefikasnijeg načina emocionalnog reagovanja. Ispitanik ima zadatak da na petostepenoj skali (1 – najmanje efikasno, 5 – najefikasnije) proceni u kojoj meri bi svako od četiri ponuđena rešenja bilo efikasno u izlaženju na kraj sa pobuđenim osećanjima i sa problemima koji se javljaju.

Primer: Ljubi kolega nije na vreme dostavio neku važnu informaciju, tako da i Ljuba kasni sa svojim delom posla. Koliko bi Ljubi bilo pametno da učini sledeće...

<i>(a) Da radi više kako bi nadoknadio zaostatak.</i>	1	2	3	4	5
<i>(b) Da se naljuti na kolegu.</i>	1	2	3	4	5
<i>(c) Da predoči svom kolegi hitnost situacije.</i>	1	2	3	4	5
<i>(d) Da se više nikad se oslanja na tog kolegu.</i>	1	2	3	4	5

Instrumentom su pokrivena dva ključna konteksta emocionalnog reagovanja: lični (21 ajtem) i poslovni (23 ajtema); kao i tri emocije koje su obuhvaćene hipotetičkim situacijama: strah (12 ajtema), bes (18 ajtema) i tuga (14 ajtema) (MacCann & Roberts, 2008). Kao i kod prethodnog instrumenta, i ovde se ocenjivanje vrši s obzirom na ocene eksperata, a dobija se globalni skor sposobnosti razumevanja emocija. Pouzdanost ovog testa, po nalazu autora, iznosi 0,68 (MacCann & Roberts, 2008), a sličan podatak (0,67) se sreće i u drugim istraživanjima (Austin, 2010).

Sva tri korišćena testa emocionalne inteligencije kao sposobnosti (TEIMSK, STEU i STEM) se mogu zadavati i grupno i individualno, bez ograničenog vremena za rešavanje zadataka.

5.2.4. Crta EI

Za procenu emocionalne inteligencije kao crte ličnosti je u obe studije upotrebljena srpska verzija *Upitnika o emocionalnoj inteligenciji kao crti (Trait Emotional Intelligence Questionnaire –TEIQue; Petrides, 2009)*, koji se sastoji od 153 tvrdnje. Ispitanik ima zadatak da za svaku tvrdnju na sedmostepenoj skali Likertovog tipa označi u kom stepenu se sa njom slaže. Tvrdnje su grupisane u 15 faceta: samopoštovanje, izražavanje emocija, samo-motivacija, regulacija emocija, sreća, empatija, socijalna svesnost, niska impulsivnost, opažanje emocija, upravljanje stresom, upravljanje emocijama, optimizam, odnosi sa drugima, adaptabilnost i asertivnost. Osim skorova za svaku facetu, moguće je dobiti skorove i za četiri faktora EI (koji nastaju udruživanjem pojedinih faceta): dobrobit, samokontrola, emocionalnost i socijabilnost, kao i globalnu meru emocionalne samoefikasnosti (tj. ukupan skor). U analizama se najčešće koriste globalni skor i faktori EI. Instrument je trenutno jedan od najčešće primenjivanih za procenu emocionalne inteligencije kao crte i ima dobru konvergentno-diskriminativnu valjanost. U dosadašnjim istraživanjima se pokazalo da su metrijske karakteristike instrumenta dobre: mere pouzdanosti su 0,80 za faktor emocionalnost, 0,82 za socijabilnost, 0,78 za samokontrolu, 0,84 za dobrobit i 0,92 za globalnu meru crte EI (Petrides, 2009). Instrument se pokazao kao visoko pouzdan i na domaćem uzroku - $r \geq 0,70$ za 10 od 15 faceta, 0,78 - 0,82 za faktore EI, i 0,95 za ukupan skor (Jolić arjanović & Altaras Dimitrijević, 2014).

5.2.5. Bazične crte ličnosti

U istraživanju su procenjivane i bazične crte ličnosti postulirane u petofaktorskom modelu. U prvoj studiji su podaci o dimenzijama Neuroticizma (N), Ekstraverzije (E), Otvorenosti (O), Saradljivosti (A) i Savesnosti (C) dobijeni putem inventara NEO-FFI (*NEO Five-Factor Inventory; McCrae & Costa, 2004*),

koji se sastoji od 60 ajtema (po 12 ajtema za svaku od pet dimenzija ličnosti). Ispitanici za svaki ajtem procenjuju na petostepenoj skali u kojoj meri se sa tvrdnjom slažu ili ne slažu. Po nalazima autora, Kronbahova alfa za svih pet skala se kreće u opsegu od 0,89 do 0,91. U drugoj studiji je primenjen NEO-PI-R (*Revised NEO Personality Inventory*; Costa & McCrae, 1992), koji se sastoji od 240 ajtema: za svaki od bazičnih pet domena postoji po 6 supskala koje se odnose na pojedine aspekte (facete) dotične crte, a svaka supskala ima po 8 ajtema. Ovaj inventar je standardizovan za srpsko govorno područje i ima veoma dobre psihometrijske karakteristike (Knežević et al., 2004).

5.2.6. Strategije regulacije emocija

Podaci o strategijama regulacije emocija su u obe studije dobijeni na isti način. Budući da Grosov model regulacije emocija pretpostavlja dve najvažnije strategije regulacije i nudi njihovu operacionalizaciju u vidu Upitnika o regulaciji emocija (ERQ), pridodat je i instrument koji znatno šire procenjuje kognitivne načine regulacije emocija – Upitnik o kognitivnoj regulaciji emocija (CERQ). Iako se ova dva instrumenta u izvesnoj meri preklapaju u pogledu strategija koje zahvataju, zajedno nude kompletniju sliku o kvalitetu (adaptivne vs. maladaptivne) i trenutku aktivacije (pre vs. nakon pojave emocionalnog odgovora) načina regulacije.

Upitnik o regulaciji emocija (ERQ – Emotion Regulation Questionnaire; Gross & John, 2003), koji su razvili Gros i Džon i ima najčešću primenu u oblasti procene strategija regulacije emocija. Sastoji se od 10 tvrdnji od kojih se šest odnosi na uobičajenu upotrebu strategije ponovne procene, dok četiri nastoje da procene uobičajenu upotrebu suzbijanja ekspresije emocija, i to na sedmostepenoj skali Likertovog tipa. Instrument ima dobre metrijske karakteristike. Mere interne konzistentnosti skale Ponovna procena se kreću u rasponu od 0,75 do 0,82, a skale Suzbijanje ekspresije od 0,68 do 0,76. Koeficijent test-retest pouzdanosti za obe skale iznosi 0,68 (Gross & John, 2003).

Upitnik o kognitivnoj regulaciji emocija (Cognitive Emotion Regulation Questionnaire CERQ-36; Garnefski, Kraaij & Spinhoven, 2002; adaptacija za srpsko govorno područje – Popov, 2010) koristi se za procenu specifičnih kognitivnih strategija regulacije emocija. U pitanju je petostepena skala Likertovog tipa sa 36 tvrdnji koje čine 9 supskala (za svaku po 4 tvrdnje): samookrivljavanje, ruminacija, okrivljavanje drugih, katastrofiziranje, razmišljanje unapred, pozitivno refokusiranje, pozitivna preformulacija, prihvatanje i planiranje.

Ovaj instrument se može koristiti za procenu kognitivnih strategija koje predstavljaju generalni stil doživljavanja stresnih situacija i reagovanja na njih, a moguća je i njegova primena u specifičnim stresnim/eksperimentalnim situacijama. Koeficijenti pouzdanosti se u inostranim istraživanjima u proseku kreću oko 0,70 (Garnefski & Kraaij, 2006; Garnefski & Kraaij, 2007), dok je Kronbahova alfa za sprsku verziju ovog instrumenta (u celini) 0,78 (Popov, 2010). Iako nam ERQ daje podatke o (kognitivnoj) ponovnoj proceni, CERQ nudi finiji prikaz ostalih adaptivnih kognitivnih načina da se regulišu neprijatna osećanja, ali i čitav spektar neadaptivnih strategija koje pripadaju istom domenu.

5.3. Obrada podataka

Podaci dobijeni u okviru obe studije su statistički obrađeni putem programskog paketa IBM SPSS Statistics 21 i AMOS 20. Za sve istraživačke varijable su izračunate deskriptivne statističke mere: minimalne i maksimalne vrednosti, aritmetička sredina, standardna devijacija, skjunis i kurtozis. Za proveru normalnosti raspodele primenjen je Kolmogorov-Smirnov test. Mere pouzdanosti (unutrašnje konzistentnosti) izražene su Kronbahovim alfa koeficijentom, osim za Test emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza, za koji se, po pravilu, računa Spirman-Braunov split-half koeficijent. Interkorelacije i korelacije između varijabli izražene su Pirsonovim koeficijentima korelacije. Predikcija zavisne varijable putem mera ličnosti i EI proverena je linearnim višestrukim i hijerarhijskim regresionim modelima, a složeniji model, koji osim nezavisnih i zavisne sadrži i medijatorske varijable,

testiran je u okviru programskog paketa AMOS (v.20). Dodatno su, sa ciljem da se dobije opšti obrazac reaktivnosti, primenjene Two-Step klaster analize. Utvrđivanje eventualnih razlika između klastera je sprovedeno primenom kanoničke diskriminativne analize.

6. REZULTATI

Istraživački nalazi će biti prikazani prema stepenu složenosti analiza: od osvrta na deskriptivne mere i postignuća na testovima, preko stepena povezanosti varijabli do testiranja regresionih modela i rezultata diskriminativne analize. Radi lakšeg upoređivanja rezultata, uporedo će biti izloženi nalazi dveju studija.

6.1. Deskriptivne analize

Od mera deskriptivne statistike, u rezultatima su prikazane minimalne i maksimalne vrednosti, aritmetičke sredine (AS), standardne devijacije (SD), veličine skjunisa i kurtozisa, kao i rezultati Kolmogorov-Smirnov testa normalnosti raspodele. Osim toga, za svaku skalu je dat i koeficijent pouzdanosti (Kronbahova alfa ili Spirman-Braunov split-half koeficijent). Nalazi su grupisani prema procenjenim varijablama.

Studija 1

Sposobnost EI

Osvrtom na postignuća na Testu emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza (TEIMSK), može se zapaziti da su najveća prosečna postignuća zabeležena na grani Razumevanje emocija (uz ujedno i najveću standardnu devijaciju), dok je najniža aritmetička sredina uočena na grani Upravljanje emocijama (Tabela 6). Vrednosti skjunisa za sve grane, oba polja i globalni skor EI su negativne, pri čemu je upadljivo najizraženiji za granu Opažanje emocija (skew=-1,03). Za sve distribucije možemo reći da su negativno asimetrične, pri čemu su za neke (grana Opažanje emocija i polje Iskustvena EI) rezultati Kolmogorov-Smirnov značajni, tj. ukazuju na odstupanje distribucije od normalne. Najveća vrednosti kurtozisa se primećuje kod grane Emocionalna facilitacija (1,13), što ukazuje na leptokurtičnost ove distribucije, odnosno na veća grupisanja postignuća oko AS. Za pouzdanost instrumenta u celini možemo reći da je visoka: Spirman-Braun split-half mera pouzdanosti iznosi 0,84. Koeficijenti

pouzdanosti grana EI se kreću u rasponu od 0,53 (Upravljanje emocijama) do 0,84 (Opažanje emocija). Slična postignuća su zabeležena na domaćem uzorku (takođe je najniža prosečna vrednost za granu Upravljanje emocijama, a najviša za Razumevanje emocija), ali uz nešto više koeficijente pouzdanosti, kako za grane, tako i za instrument u celini (Altaras Dimitrijević i Jolić Marjanović, 2010).

Tabela 6. Deskriptivne mere za sposobnost i crtu EI, bazične crte ličnosti i strategije regulacije emocija – studija 1

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skjunis ¹	Kurtozis ²	K-S Z	pouzdanost
TEIMSK – opažanje emocija	306	0,25	0,54	0,45	0,06	-1,03	0,79	1,80*	0,84 ³
TEIMSK – emocionalna facilitacija	306	0,20	0,49	0,38	0,05	-0,71	1,13	1,33	0,68 ³
TEIMSK – razumevanje emocija	306	0,28	0,68	0,52	0,08	-0,56	0,18	1,15	0,59 ³
TEIMSK – upravljanje emocijama	306	0,17	0,44	0,35	0,05	-0,71	0,80	0,88	0,53 ³
TEIMSK – iskustvena EI	306	0,28	0,50	0,41	0,04	-0,75	0,15	1,79*	
TEIMSK – strateška EI	306	0,23	0,53	0,44	0,05	-0,70	0,83	0,89	
TEIMSK – ukupan skor	306	0,29	0,50	0,42	0,04	-0,79	0,75	1,31	0,84 ³
TEIQue – samopoštovanje	306	2,82	6,73	5,10	0,74	-0,35	0,00	1,13	0,74
TEIQue – izražavanje emocija	306	1,30	7,00	4,73	1,31	-0,45	-0,55	1,72**	0,90
TEIQue – samo-motivacija	306	2,50	6,70	4,80	0,82	-0,33	-0,13	1,34	0,72
TEIQue – regulacija emocija	306	2,08	6,92	4,19	0,81	0,20	-0,02	0,69	0,74
TEIQue – sreća	306	2,00	7,00	5,84	0,95	-1,02	0,89	2,06**	0,84
TEIQue – empatija	306	1,00	7,00	5,34	0,86	-0,64	1,65	1,03	0,78
TEIQue – socijalna svesnost	306	2,27	6,64	5,05	0,81	-0,74	0,42	1,48*	0,80
TEIQue – impulsivnost	306	1,67	6,44	4,50	0,84	-0,21	-0,22	1,17	0,63
TEIQue – opažanje emocija	306	2,50	6,70	5,03	0,78	-0,25	0,02	0,82	0,70
TEIQue – upravljanje stresom	306	1,80	6,60	4,27	0,98	-0,38	-0,34	1,17	0,80
TEIQue – upravljanje emocijama	306	2,44	6,67	4,74	0,77	-0,10	-0,16	0,92	0,67
TEIQue – optimizam	306	2,25	7,00	5,47	1,00	-0,71	0,09	1,44*	0,84
TEIQue – odnosi sa drugima	306	2,56	6,89	5,62	0,70	-0,61	0,63	1,19	0,54
TEIQue – adaptabilnost	306	1,89	6,56	4,63	0,83	-0,39	-0,27	1,29	0,71
TEIQue – asertivnost	306	2,00	7,00	4,76	0,95	-0,23	-0,22	1,26	0,72
TEIQue – dobrobit	306	3,10	6,91	5,47	0,75	-0,82	0,56	1,54*	0,78
TEIQue – samokontrola	306	2,40	5,93	4,32	0,70	-0,24	-0,43	0,81	0,72
TEIQue – emocionalnost	306	2,11	6,73	5,18	0,68	-0,50	0,56	1,03	0,70

(nastavak na sledećoj strani)

TEIQue – socijabilnost	306	2,84	6,73	4,85	0,68	-0,19	-0,19	0,56	0,73
TEIQue – ukupan skor	306	3,25	6,02	4,94	0,53	-0,46	0,03	0,98	0,95
NEO-FFI – Neuroticizam	306	1,17	4,75	2,77	0,67	0,33	-0,10	1,21	0,83
NEO-FFI – Ekstraverzija	306	1,42	4,42	3,33	0,50	-0,67	0,70	1,54*	0,69
NEO-FFI – Otvorenost	306	2,00	4,42	3,25	0,49	0,12	-0,35	1,02	0,62
NEO-FFI – Saradljivost	306	1,42	4,83	3,48	0,53	-0,49	0,66	1,11	0,72
NEO-FFI – Savesnost	306	2,00	4,83	3,79	0,57	-0,32	-0,35	1,06	0,84
CERQ – Samookrivljavanje	306	1,25	4,75	3,13	0,64	-0,11	0,13	1,68**	0,71
CERQ – Prihvatanje	306	1,25	5,00	3,43	0,62	-0,24	0,27	1,81**	0,60
CERQ – Ruminacija	306	1,00	5,00	3,55	0,70	-0,35	0,22	1,65**	0,69
CERQ – Pozitivno refokusiranje	306	1,00	5,00	3,33	0,86	-0,30	-0,48	2,07**	0,87
CERQ – Planiranje	306	2,50	5,00	4,17	0,52	-0,33	-0,35	2,05**	0,67
CERQ – Pozitivna preformulacija	306	1,50	5,00	3,94	0,74	-0,72	0,30	1,98**	0,79
CERQ – Razmišljanje unapred	306	1,25	5,00	3,79	0,73	-0,42	-0,18	1,73**	0,76
CERQ – Katastrofiziranje	306	1,00	5,00	2,43	0,79	0,75	0,46	2,42**	0,76
CERQ – Okrivljavanje drugih	306	1,00	4,50	2,25	0,71	0,23	-0,21	1,69**	0,78
ERQ – Ponovna procena	306	1,83	7,00	5,02	0,95	-0,41	0,45	1,01	0,71
ERQ – Suzbijanje ekspresije	306	1,00	7,00	3,28	1,24	0,29	-0,39	1,51*	0,70

**p<0,01; *p<0,05; ¹standardna greška skjunisa iznosi 0,139; ²standardna greška kurtozisa iznosi 0,278; ³prikazani su Spirman-Braun split-half koeficijenti pouzdanosti, neoznačene vrednosti su u Kronbah alfa koeficijentima

Crta EI

Upitnikom o emocionalnoj inteligenciji kao crti (TEIQue) dobijamo podatke za 15 skala, 4 faktora i opštu meru crte EI (Tabela 6). Ako sagledamo rezultate na skalama, prosečni skorovi se kreću u rasponu od 4,19 (za skalu Regulacija emocija) do 5,84 (skala Sreća). Mere raspršenja su u opsegu od 0,70 (skala Odnosi sa drugima) do 1,31 (Izražavanje emocija). Raspodela je na svim skalama negativna, pri čemu najveća odstupanja ka levom kraju distribucije ima skala Sreća ($skew=-1,02$), a vrednosti skjunisa iznad graničnih se mogu uočiti i na skalama Empatija, Socijalna svesnost, Optimizam i Odnosi sa drugima. Najviša vrednost kurtozisa koja ukazuje na izduženost distribucije se može primetiti na skali Empatija (1,65). Rezultati Smirnov-Kolmogorov testa ukazuju na značajna odstupanja od normalne distribucije na skalama Izražavanje emocija, Sreća, Socijalna svesnost i Optimizam. Mere pouzdanosti skala se kreću od 0,54 (skala Odnosi sa drugima) do 0,90 (Izražavanje emocija), te možemo zaključiti da je pouzdanost dobra.

Na nivou faktora, raspon prosečnih vrednosti se kreće od 4,32 za faktor Samokontrola, do 5,47 za faktor Dobrobit, dok mere raspršenja srodno variraju (0,68-0,75). Nalazi su vrlo slični onima koje beleže Jolić Marjanović i Altaras Dimitrijević (2014), naročito na poduzorku ispitanica: u ovom istraživanju je Samokontrola nešto povišenija, uz neznatno nižu Socijabilnost, dok je konačan poredak varijabli iz domena crte EI istovetan aktuelnoj studiji. Kada je u pitanju simetričnost raspodele, sve vrednosti skjunisa su negativne, ali jedino za faktor Dobrobit uočavamo značajnu zakrivljenost ulevo ($skew=-0,82$). Potvrdu o odstupanju od normalne distribucije za ovaj faktor daje i Kolmogorov-Smirnov test ($K-S Z=1,54, p<0,05$). Vrednosti kurtozisa ne ukazuju na značajna odstupanja u pogledu homogenosti skorova, pri čemu za distribuciju globalne mere crte EI možemo reći da je najbliža mezokurtičnoj (kurtozis=0,03). Pouzdanost faktora i opšte mere EI je iznad 0,70, što je u skladu sa dosadašnjim nalazima (Jolić Marjanović & Altaras Dimitrijević, 2014).

Crte ličnosti

Podaci za Velikih pet crta ličnosti su dobijeni putem inventara NEO-FFI (Tabela 6). Najmanji prosečan skor, a ujedno i najveća mera raspšenja su zabeleženi na domenu Neuroticizam ($AS=2,77$, $SD=0,67$). Najviši skorovi se mogu uočiti na domenima Saradljivost ($AS=3,48$) i Savesnost ($AS=3,79$). Mere skjunisa su za domene Neuroticizam i Otvorenost pozitivne, dok su za ostala tri domena negativne, pri čemu ova vrednost jedino za domen Ekstraverzija prelazi graničnu ($skew=-0,67$). Potvrdu o izostanku normalne distribucije za ovaj domen daje i S-K Z-statistik ($1,54$ na nivou značajnosti $0,05$), a ujedno je ovde i najveća mera homogenosti skorova ($kurtozis=0,70$). Kronbahove mere pouzdanosti su za pojedine domene niže od očekivanih (npr. za Otvorenost i Ekstraverziju), dok se kao najpouzdanija pokazala skala Savesnost, koja je i u ranijim istraživanjima imala najveće vrednosti α koeficijenata (videti Kujačić, Međedović, & Knežević, 2015).

Strategije regulacije emocija

U Tabeli 6 su prikazane deskriptivne mere koje se odnose na devet strategija procenjenih Upitnikom o kognitivnoj regulaciji emocija (CERQ) i za dve strategije koje proističu iz Grosovog modela (na osnovu Upitnika o regulaciji emocija - ERQ). Od CERQ skala, najviši skor, a ujedno i najmanja standardna devijacija se mogu primetiti kod strategije Planiranje ($AS=4,17$, $SD=0,52$). Najniži prosečni skorovi se javljaju kod „neadaptivnih“ strategija - Katastrofiziranje ($AS=2,43$) i Okrivljavanje drugih ($AS=2,25$). Iako je za sve skale Kolmogorov-Smirnov Z-statistik značajan (na nivou $0,05$), proverom mera simetričnosti distribucija se može primetiti da samo za skale Pozitivna preformulacija i Katastrofiziranje vrednosti skjunisa prelaze $|0,5|$. U prvom slučaju se radi o negativnoj asimetričnosti, tj. o povećanoj varijabilnosti ka desnom kraku raspodele, dok je kod druge strategije situacija obrnuta (vrednost skjunisa je pozitivna). Mere kurtozisa ne ukazuju na značajnija odstupanja distribucije u pogledu visine. Najveću pouzdanost primećujemo za skalu Pozitivno refokusiranje ($\alpha=0,87$), a najmanje pouzdana skala u instrumentu je skala

Prihvatanje ($\alpha=0,60$). Generalno, šest od devet skala ima koeficijent pouzdanosti iznad 0,70, a u globalu su ove mere nešto veće nego u sličnoj primeni na srpskom govornom području (Popov, 2010).

Za skale Ponovna procena i Suzbijanje ekspresije drugog instrumenta za procenu strategija regulacije emocija (ERQ) možemo reći da imaju dobru (i gotovo ujednačenu) pouzdanost (0,70-0,71). Vrednosti skjunisa i kurtozisa su u prihvatljivim granicama ($|0,29-0,45|$), iako K-S test normalnosti raspodele ukazuje na značajno odstupanje za skalu Suzbijanje ekspresije (K-S $Z=1,51$, $p<0,05$). Prosečni skorovi su veći za strategiju Ponovna procena ($AS=5,02$, $SD=0,95$), što može biti indikator njene češće primene u odnosu na neadaptivnu strategiju Suzbijanje ekspresije ($AS=3,28$, $SD=1,24$). Slične mere pouzdanosti za ovaj instrument, ali nešto niže skorove za strategiju ponovna procena i nešto više za suzbijanje ekspresije emocija beleže Popov i saradnici na domaćem uzorku (Popov, Janičić, & Dinić, 2016).

Afektivna stanja

Pretest. Primenom Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta (PANAS-X), dobijeni su podaci o uobičajenom afektivitetu ispitanika. Za potrebe istraživanja je najznačajnija Skala negativnog afekta, ali je pažnja posvećena i ostalim skalama i supskalama ovog instrumenta. Možemo reći da ispitanici generalno (očekivano) ne doživljavaju previše negativnih osećanja, budući da je dobijeni prosečan skor za Skalu negativnog afekta ($AS=2,28$) niži od proseka skale (2,50). Najviše aritmetičke sredine su zapažene na supskalama Sreća i Predusretljivost ($AS=3,34$, na obe supskale), a najniža na supskali Krivica ($AS=1,54$). Mere raspršenja variraju od 0,63 za Skalu pozitivnog afekta do 0,87 za supskalu Tuga. Vrednosti skjunisa iznad 0,5 se odnose na supskale Stidljivost ($skew=0,78$), Tuga ($skew=0,90$), Hostilnost ($skew=1,15$) i Krivica ($skew=1,70$) i sve ukazuju na pozitivnu asimetričnost, tj. na grupisanje skorova oko nižih vrednosti. Kurtozis je upadljivo visok samo za supskale Hostilnost (1,43) i Krivica (2,90) i govori o izduženosti distribucije, tj. o homogenosti skorova. Kolmogorov-Smirnov Z-statistik je značajan za 8 od 13 skala i supskala, s tim što su u većini

slučajeva vrednosti skjunisa i kurtozisa prihvatljive. Izdvajaju se supskale Hostilnost (K-S $Z=2,56$, $p<0,01$), Tuga (K-S $Z=2,72$, $p<0,01$) i Krivica (K-S $Z=3,53$, $p<0,01$), sa distribucijama koje (po svim pokazateljima) značajno odstupaju od normalne. Mere pouzdanosti su u globalu visoke – Kronbah alfa koeficijent za Skalu negativnog afekta iznosi 0,86, za Skalu pozitivnog afekta 0,82, dok se za supskale kreće u rasponu od 0,45 (supskala Iznenadenje) do 0,91 (supskala Sreća). Skala negativnog afekta se u ovom istraživanju pokazala kao pouzdanija u odnosu na nalaze drugih domaćih autora (Drobnjaković, Dinić, & Mihić, 2017). Prikaz svih deskriptivnih mera za ovaj instrument se nalazi u Tabeli 7.

Tabela 7. Deskriptivne mere na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta (PANAS) u T1 (pretest) i T2 (posttest) i rezultati analize međugrupnih (S1/S2) i unutargrupnih razlika (T1/T2) – Studija 1

PANAS skale	grupa	N	Min	Max	AS	SD	skjunis	kurtozis	K-S Z	pouzdanost	S1/S2 (T2) ¹¹	T1/T2 ¹²
Skala negativnog afekta	T1 ¹	306	1,00	4,50	2,28	0,69	0,50 ⁵	-0,17 ⁶	1,32	0,86		
	T2 ²	S1 ³	154	1,10	4,50	2,67	0,75	0,14 ⁷	-0,58 ⁸	0,75	F=7,65**	t=-5,20** (d=-0,55)
		S2 ⁴	152	1,30	4,50	2,89	0,62	-0,10 ⁹	-0,03 ¹⁰	0,74	(d=-0,32)	t=-9,22** (d=-0,92)
Skala pozitivnog afekta	T1	306	1,20	4,90	3,25	0,63	-0,28	0,13	1,12	0,82		
	T2	S1	154	1,10	4,20	2,22	0,50	0,65	1,34	1,00	F=16,55**	t=17,03** (d=1,75)
		S2	152	1,00	3,50	1,99	0,49	0,50	0,52	1,04	(d=0,47)	t=21,14** (d=2,15)
Strah	T1	306	1,00	4,67	2,44	0,81	0,48	-0,18	1,42*	0,85		
	T2	S1	154	1,17	5,00	3,18	0,91	-0,11	-0,70	0,84	F=5,96*	t=-8,25** (d=-0,88)
		S2	152	1,33	5,00	3,41	0,76	-0,38	-0,23	1,05	(d=-0,28)	t=-13,47** (d=-1,22)
Hostilnost	T1	306	1,00	4,83	1,95	0,68	1,15	1,43	2,56**	0,77		
	T2	S1	154	1,00	4,17	2,40	0,77	0,32	-0,67	1,35	F=21,78**	t=-4,78** (d=-0,63)
		S2	152	1,00	4,67	2,85	0,89	-0,06	-0,93	1,01	(d=-0,54)	t=-11,79** (d=-1,19)
Krivica	T1	306	1,00	4,50	1,54	0,65	1,70	2,90	3,53**	0,85		
	T2	S1	154	1,00	3,67	1,52	0,65	1,49	1,68	2,63**	F=4,35*	t=0,42 (d=0,03)
		S2	152	1,00	3,83	1,38	0,52	2,01	4,99	3,03**	(d=0,24)	t=2,70* (d=0,26)
Tuga	T1	306	1,00	4,80	2,11	0,87	0,90	0,27	2,72**	0,86		
	T2	S1	154	1,00	4,40	2,38	0,71	0,65	0,27	1,52*	F=37,96**	t=-2,80** (d=-0,33)
		S2	152	1,00	4,60	2,85	0,64	0,22	0,42	1,09	(d=-0,70)	t=-11,10** (d=-0,93)
Sreća	T1	306	1,13	5,00	3,34	0,79	-0,17	-0,21	0,92	0,91		
	T2	S1	154	1,00	4,25	1,31	0,42	3,08	16,11	2,79**	F=5,52*	t=27,97** (d=2,95)
		S2	152	1,00	3,25	1,22	0,30	2,85	13,32	2,91**	(d=0,25)	t=32,96** (d=3,18)
Samopouzdanje	T1	306	1,17	5,00	3,03	0,78	-0,06	-0,36	1,22	0,84		
	T2	S1	154	1,00	3,67	1,80	0,62	0,76	-0,04	1,69**	F=7,67**	t=16,80** (d=1,69)
		S2	152	1,00	4,33	1,62	0,53	1,31	3,39	1,64*	(d=0,31)	t=21,11** (d=2,00)

(nastavak na sledećoj strani)

Predusretljivost	T1		306	1,25	5,00	3,34	0,66	-0,52	0,35	1,97**	0,61	F=13,69** (d=0,43)	t=3,19** (d=0,28) t=6,57** (d=0,73)
	T2	S1	154	1,25	5,00	3,15	0,71	-0,03	-0,09	1,19			
		S2	152	1,00	4,75	2,84	0,75	-0,12	-0,09	1,30			
Stidljivost	T1		306	1,00	4,25	1,96	0,65	0,78	0,65	2,15**	0,60	F=0,48 (d=0,09)	t=-1,76 (d=-0,24) t=-2,26* (d=-0,16)
	T2	S1	154	1,00	4,00	2,11	0,58	0,41	0,09	1,47*			
		S2	152	1,00	3,50	2,06	0,55	0,28	-0,11	1,71**			
Umor	T1		306	1,00	5,00	3,21	0,79	-0,07	-0,31	1,29	0,76	F=3,96* (d=0,24)	t=11,40** (d=1,20) t=13,60** (d=1,50)
	T2	S1	154	1,00	4,75	2,23	0,88	0,50	-0,37	1,33			
		S2	152	1,00	4,50	2,03	0,79	0,66	-0,13	1,43*			
Spokoj	T1		306	1,00	5,00	3,08	0,82	-0,36	-0,19	2,36**	0,63	F=8,64** (d=0,34)	t=16,98** (d=1,72) t=20,69** (d=2,08)
	T2	S1	154	1,00	4,00	1,75	0,67	0,86	0,30	1,91**			
		S2	152	1,00	4,33	1,54	0,55	1,56	4,00	2,73**			
Iznenadenje	T1		306	1,00	4,67	2,66	0,73	0,14	-0,05	1,97**	0,45	F=4,93* (d=-0,26)	t=4,29** (d=0,29) t=-0,79 (d=0,04)
	T2	S1	154	1,00	4,33	2,46	0,64	-0,02	-0,28	1,62*			
		S2	152	1,00	4,00	2,63	0,66	-0,38	-0,19	1,67*			
Reaktivnost na skali NA	T2	S1	154	-2,70	2,30	0,38	0,91	-0,35	0,38	0,64		F=5,99* (d=-0,28)	
		S2	152	-1,80	2,90	0,62	0,83	-0,11	0,19	0,97			

**p<0,01; *p<0,05, ¹pretest; ²posttest; ³stimulus 1, ⁴stimulus 2, ⁵standardna greška skjunisa u T1 iznosi 0,139; ⁶standardna greška kurtozisa u T1 iznosi 0,278; ⁷standardna greška skjunisa za varijable u grupi S1 iznosi 0,195; ⁸standardna greška kurtozisa za varijable u grupi S1 iznosi 0,389; ⁹standardna greška skjunisa za varijable u grupi S2 iznosi 0,197; ¹⁰standardna greška kurtozisa za varijable u grupi S2 iznosi 0,391; ¹¹df=304, ¹²df(S1)=153, df(S2)=151

Posttest. U Tabeli 7 su prikazane deskriptivne mere za skale i supskale Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta nakon izlaganja stimulusa – paralelno prikazan prvi i drugi stimulus (S1 i S2).

Stimulus 1

Najviše prosečne vrednosti prilikom drugog zadavanja Inventara pozitivnog i negativnog afekta zabeležene su za supskale Strah (AS=3,18, SD=0,91) i Predusretljivost (AS=3,15, SD=0,71). Najmanju standardnu devijaciju i aritmetičku sredinu ima skala Sreća (AS=1,31, SD=0,42). Vrednosti skjunisa su naročito visoke za supskale Sreća (skew=3,08) i Krivica (skew=1,49) i u oba slučaja se radi o smanjenoj varijabilnosti skorova u levom kraju krive. Kurtozisa dostiže izuzetno visoku vrednost na supskali Sreća (16,11), a prelazi granične vrednosti i na Skali pozitivnog afekta (1,34) i supskali Krivica (1,68). K-S test normalnosti raspodele, udruženo sa merama skjunisa i kurtozisa, ukazuje na značajna odstupanja za supskale Sreća (K-S Z=2,79, $p<0,01$) i Krivica (K-S Z=2,63, $p<0,01$).

U ovom i u narednom odeljku se možemo osvrnuti na emocionalnu reaktivnost, kao ključnu zavisnu varijablu u istraživanju. Operacionalizovana je u vidu razlike u skorovima na Skali negativnog afekta dobijenih u dva trenutka (skor nakon izlaganja stimulusa minus početni skor). Raspon skorova na ovoj varijabli u prvoj grupi ispitanika se kreće od -2,73 do 2,30 (AS=0,38, SD=0,91). Skorovi sa negativnim predznakom ukazuju na manje intenzivan doživljaj negativnih emocija tokom eksperimentalne situacije (u posttestu) nego inače (tj. u pretestu). Vrednosti na ovoj varijabli se distribuiraju normalno (vrednosti skjunisa i kurtozisa su ispod 0,5, a K-S test nije statistički značajan).

Stimulus 2

U grupi S2 se, kao i u prethodnoj, uočavaju najmanje prosečne vrednosti uz najnižu meru raspršenja na supskali Sreća (AS=1,22, SD=0,30). Najviši skorovi su zabeleženi na supskalama Hostilnost (AS=2,85, SD=0,89), Tuga (AS=2,85, SD=0,64) i Strah (AS=3,41, SD=0,76) i na Skali negativnog afekta (AS=2,89, SD=0,62). Najveće vrednosti skjunisa (2,85) i kurtozisa (13,32), kao i značajan K-

S test normalnosti raspodele (K-S $Z=2,91$, $p<0,01$) se, kao i u prethodnoj grupi, sreću na supskali Sreća. Pozitivna asimetrija, kao i povećana homogenost distribucije rezultata, primećuju se na supskalama Krivica (skew=2,01; kurtosis=4,99), Spokoj (skew=1,56; kurtosis=4,00) i Samopouzdanje (skew=1,31; kurtosis=3,39).

Raspon vrednosti na varijabli emocionalna reaktivnost se u ovoj grupi kreće od -1,80 do 2,90 (AS=0,62, SD=0,83), uz normalnu distribuciju (skjunis i kurtozis ne prelaze vrednost $|0,19|$, a K-S test nije značajan).

Studija 2

Sposobnost EI

Emocionalna inteligencija kao sposobnost je u drugoj studiji operacionalizovana putem situacionih testova razumevanja osećanja (STEU) i upravljanja osećanjima (STEM). Prosečni skorovi za STEM su slični onima koje dobijaju autori instrumenta, dok su srednje vrednosti za STEU nešto niže od očekivanih (McCann & Roberts, 2008). Situacioni test upravljanja osećanjima se odlikuje izuzetno visokom pouzdanošću ($\alpha=0,93$), dok je kod Situacionog testa razumevanja osećanja pouzdanost problematična ($\alpha=0,43$). Na aktuelnom uzorku nema značajnih odstupanja distribucije vrednosti na oba testa (Tabela 8).

Crta EI

Srednje vrednosti na skalama Upitnika o emocionalnoj inteligenciji kao crti kreću se u rasponu od 4,09 (na skali Regulacija emocija, uz SD=0,78) do 5,72 (na skali Sreća; SD=1,04). Najveća mera raspršenja uočena je na skali Izražavanje emocija (SD=1,31), a najmanja na skali Upravljanje emocijama (SD=0,72). Vrednosti skjunisa i kurtozisa su značajno više za skale Sreća (skew=-1,38, kurtosis=2,09) i Optimizam (skew=-1,05, kurtosis=1,15) i u oba slučaja se radi o negativno asimetričnim i leptokurtičnim distribucijama. Za obe skale je značajan i Smirnov-Kolmogorov test normalnosti raspodele (na nivou 0,01 značajnosti). Kronbah alfa koeficijenti pouzdanosti se kreću od 0,61 (skala Odnosi sa drugima) do 0,91 (Izražavanje emocija).

Kada je reč o faktorima i globalnoj meri crte EI, najviši prosečan skor, a ujedno i najveća standardna devijacija zabeleženi su za faktor Dobrobit ($AS=5,39$, $SD=0,87$), dok je, kao i u prvoj studiji, najniža prosečna vrednost dobijena na faktoru Samokontrola. K-S test je, ponovo, značajan za faktor Dobrobit, a ovde su i vrednosti skjuinsa i kurtozisa najizraženije ($skew=-1,27$, $kurtosis=2,06$, $K-S Z=1,69$, $p<0,01$). Pouzdanost instrumenta u celini je odlična, dok je za tri od četiri faktora iznad 0,70 (Tabela 8).

Crte ličnosti

Kao i u prvoj studiji, prosečne vrednosti se za Velikih pet kreću u rasponu od 3,03 za domen Neuroticizam, do 3,56 za Savesnost. Vrednosti skjunisa za sve domene su u granicama normalnih ($skew= |0,11-0,30|$). Najizraženiji kurtozis je zabeležen na domenu Ekstraverzija ($kurtosis=0,86$), ali K-S test ne ukazuje na značajno odstupanje od normalne distribucije. Koeficijent pouzdanost za domen Otvorenost je nešto niži od očekivanog, dok je za ostale domene relativno dobar, a najviši za Savesnost. Ovakav nalaz je dobijen i u prethodnoj studiji, iako je model Velikih pet bio operacionalizovan putem kratke forme instrumenta (NEO-FFI).

Tabela 8. Deskriptivne mere za sposobnost i crtu EI, bazične crte ličnosti i strategije regulacije emocija – studija 2

Varijabla	N	Min	Max	AS	SD	Skjunis¹	Kurtozis²	K-S Z	pouzdanost
STEU total	190	15,00	35,00	24,55	3,77	0,01	-0,30	0,96	0,44
STEM total	190	-0,32	1,22	0,57	0,28	-0,31	0,57	0,66	0,93
TEIQue – samopoštovanje	190	2,00	6,73	5,12	0,78	-0,80	1,54	1,01	0,79
TEIQue – izražavanje emocija	190	1,00	7,00	4,74	1,31	-0,46	-0,45	1,19	0,91
TEIQue – samo-motivacija	190	2,40	6,40	4,76	0,77	-0,25	0,03	0,69	0,67
TEIQue – regulacija emocija	190	1,58	6,67	4,09	0,78	-0,02	0,96	0,96	0,70
TEIQue – sreća	190	2,13	7,00	5,72	1,04	-1,38	2,09	1,84**	0,87
TEIQue – empatija	190	3,00	7,00	5,42	0,84	-0,39	-0,03	0,86	0,80
TEIQue – socijalna svesnost	190	2,27	6,91	5,10	0,81	-0,26	-0,03	0,98	0,81
TEIQue – impulsivnost	190	1,78	6,56	4,48	0,88	-0,28	0,18	0,75	0,67
TEIQue – opažanje emocija	190	2,70	7,00	4,98	0,79	0,02	-0,11	0,83	0,73
TEIQue – upravljanje stresom	190	1,50	6,40	4,22	0,94	-0,55	0,44	1,13	0,78
TEIQue – upravljanje emocijama	190	2,67	6,67	4,73	0,72	0,12	0,11	0,76	0,62
TEIQue – optimizam	190	1,38	7,00	5,35	1,11	-1,05	1,15	1,65**	0,87
TEIQue – odnosi sa drugima	190	3,44	7,00	5,57	0,76	-0,69	0,38	1,20	0,61
TEIQue – adaptabilnost	190	2,00	7,00	4,60	0,86	-0,21	0,34	0,91	0,76
TEIQue – asertivnost	190	2,11	7,00	4,77	0,90	-0,15	0,03	1,14	0,71
TEIQue – dobrobit	190	2,13	6,88	5,39	0,87	-1,27	2,06	1,69**	0,85
TEIQue – samokontrola	190	2,29	6,03	4,26	0,67	-0,44	0,39	0,75	0,66
TEIQue – emocionalnost	190	3,12	6,71	5,18	0,72	-0,36	-0,13	0,81	0,75
TEIQue – socijabilnost	190	2,39	6,64	4,86	0,65	-0,18	0,52	0,44	0,72
(TEIQue – ukupan skor	190	3,15	6,00	4,91	0,53	-0,66	0,73	1,09	0,95
NEO-PI-R – Neuroticizam	190	1,83	4,58	3,03	0,47	0,24	0,76	0,63	0,85
NEO-PI-R – Esktraverzija	190	1,81	4,48	3,32	0,39	-0,16	0,86	0,70	0,76
NEO-PI-R – Otvorenost	190	2,35	4,42	3,46	0,36	-0,11	0,07	0,58	0,64

(nastavak na sledećoj strani)

NEO-PI-R – Saradljivost	190	2,31	4,35	3,53	0,35	-0,19	0,50	0,60	0,70
NEO-PI-R – Savesnost	190	2,10	4,71	3,56	0,48	-0,30	0,02	0,65	0,88
CERQ – Samookrivljanje	190	1,00	5,00	3,15	0,61	-0,16	0,70	1,96**	0,72
CERQ – Prihvatanje	190	1,75	5,00	3,53	0,63	-0,08	-0,30	1,64**	0,64
CERQ – Ruminacija	190	1,75	5,00	3,70	0,68	-0,30	-0,20	1,25	0,72
CERQ – Pozitivno refokusiranje	190	1,00	5,00	3,34	0,86	-0,36	-0,38	1,63*	0,87
CERQ – Planiranje	190	2,25	5,00	4,25	0,51	-0,59	0,40	1,57*	0,68
CERQ – Pozitivna preformulacija	190	1,00	5,00	3,96	0,73	-0,80	1,04	1,59*	0,79
CERQ – Razmišljanje unapred	190	1,50	5,00	3,93	0,66	-0,49	0,37	1,38*	0,68
CERQ – Katastrofiziranje	190	1,00	5,00	2,52	0,80	0,67	0,36	1,72**	0,78
CERQ – Okrivljanje drugih	190	1,00	5,00	2,43	0,80	0,57	0,64	1,77**	0,87
ERQ – Ponovna procena	190	1,67	7,00	4,96	1,02	-0,50	0,35	0,87	0,72
ERQ – Suzbijanje ekspresije	190	1,00	6,75	3,30	1,20	0,41	-0,02	1,17	0,69

**p<0,01; *p<0,05; ¹standardna greška skjunisa iznosi 0,176; ²standardna greška kurtozisa iznosi 0,351;

Strategije regulacije emocija

Prosečni skorovi na skalama Upitnika o kognitivnoj regulaciji emocija (CERQ) se kreću od 2,43 za skalu Okrivljavanje drugih, do 4,25 za skalu Planiranje. Ovakvi nalazi dobijeni su i u prvoj studiji. Iako je Kolmogorov-Smirnov test normalnosti raspodele značajan za 8 od 9 skala, jedino se kod skale Pozitivna preformulacija primećuju upadljivije vrednosti skjunisa (-0,80) i kurtozisa (1,04), koje govore o tendenciji ka negativnoj asimetriji i povišenoj homogenosti distribucije. Pouzdanost skala je dobra i kreće se od 0,64 (Prihvatanje) do 0,87 (Pozitivno refokusiranje i Okrivljavanje drugih) (Tabela 8).

Strategije obuhvaćene Upitnikom o regulaciji emocija (ERQ) imaju dobru pouzdanost (0,69-0,72), a vrednosti skjunisa i kurtozisa ne prelaze $|0,5|$. Kao i u studiji 1, viši prosečan skor dobijen je na skali Ponovna procena (AS=4,96, SD=1,02) u odnosu na skalu Suzbijanje ekspresije (AS=3,30, SD=1,20).

Afektivna stanja

Pretest. Sudeći po deskriptivnim merama Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta (PANAS) prikazanim u Tabeli 9, ispitanici uobičajeno doživljavaju više pozitivnih nego negativnih emocija. Raspon prosečnih skorova se kreće od 1,64 za supskalu Krivica do 3,43 za supskalu Predusretljivost. Mere raspršenja osciliraju od 0,60 (za Skalu pozitivnog afekta) do 0,91 (za supskalu Tuga). Pozitivno asimetrična i leptokurtična distribucija primećuje se kod supskale Krivica (skew=1,64, kurtosis=2,79; K-S Z=2,69 značajan na nivou 0,01). Značajnija odstupanja od normalne raspodele (ako istovremeno sagledamo vrednosti skjunisa, kurtozisa i K-S testa) sreću se kod supskale Tuga (skew=0,94, kurtosis=0,49; K-S Z=1,87, značajan na nivou 0,05) i Skale pozitivnog afekta (skew=-0,52, kurtosis=1,02, K-S Z=1,41, značajan na nivou 0,05). Pouzdanost instrumenta u celini je visoka: $\alpha=0,88$ za Skalu negativnog afekta i $\alpha=0,79$ za Skalu pozitivnog afekta. Najviši Kronbah alfa koeficijent pouzdanosti ima supskala Sreća (0,90), a najmanji supskala Iznenadjenje (0,44). Generalno, ovakva slika primećena je i u prethodnoj studiji.

Tabela 9. Deskriptivne mere na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta (PANAS) u T1 (pretest) i T2 (posttest) i rezultati analize međugrupnih (S1/S2) i unutargrupnih razlika (T1/T2) – Studija 2

PANAS skale	grupa	N	Min	Max	AS	SD	skjunis	kurtozis	K-S Z	pouzdanost	S1/S2 (T2) ¹¹	T1/T2 ¹²
Skala negativnog afekta	T1 ¹	190	1,00	4,40	2,35	0,74	0,59 ⁵	-0,08 ⁶	1,51*	0,88		
	T2 ²	S1 ³	102	1,00	4,30	2,50	0,74	0,20 ⁷	-0,31 ⁸	0,65	F=2,28	t=-1,323 (d=-0,20)
		S2 ⁴	88	1,00	4,20	2,66	0,72	-0,01 ⁹	-0,42 ¹⁰	0,91	(d=-0,22)	t=-3,708** (d=-0,42)
Skala pozitivnog afekta	T1	190	1,00	4,80	3,30	0,60	-0,52	1,02	1,41*	0,79		
	T2	S1	102	1,10	3,90	2,52	0,57	0,37	0,05	1,13	F=4,91*	t=10,094** (d=1,33)
		S2	88	1,20	4,20	2,34	0,51	0,80	1,75	1,08	(d=0,33)	t=15,315** (d=1,68)
Strah	T1	190	1,00	5,00	2,48	0,84	0,56	-0,09	1,50*	0,84		
	T2	S1	102	1,00	4,83	2,97	0,84	0,04	-0,12	0,70	F=2,449	t=-4,703** (d=-0,59)
		S2	88	1,17	4,83	3,16	0,83	-0,27	-0,32	0,91	(d=-0,23)	t=-5,905** (d=-0,82)
Hostilnost	T1	190	1,00	4,00	1,93	0,61	0,79	0,55	1,51*	0,73		
	T2	S1	102	1,00	4,17	1,83	0,69	1,05	1,13	1,22	F=32,11**	t=1,940* (d=0,16)
		S2	88	1,00	4,67	2,45	0,81	0,12	-0,59	0,75	(d=-0,83)	t=-6,546** (d=-0,77)
Krivica	T1	190	1,00	4,50	1,64	0,72	1,64	2,79	2,69**	0,86		
	T2	S1	102	1,00	4,17	1,59	0,74	1,64	2,27	2,36**	F=4,32*	t=1,061 (d=0,07)
		S2	88	1,00	3,83	1,39	0,58	2,12	4,71	2,46**	(d=0,30)	t=2,692** (d=0,37)
Tuga	T1	190	1,00	5,00	2,17	0,91	0,94	0,49	1,87**	0,86		
	T2	S1	102	1,00	3,80	1,98	0,67	0,90	0,34	1,44*	F=57,45**	t=1,821 (d=0,23)
		S2	88	1,20	4,80	2,76	0,75	0,28	-0,28	0,78	(d=-1,11)	t=-5,076** (d=-0,69)
Sreća	T1	190	1,38	5,00	3,35	0,78	-0,04	-0,36	0,74	0,90		
	T2	S1	102	1,00	3,88	1,60	0,66	1,43	1,78	1,86**	F=2,59	t=19,364** (d=2,37)
		S2	88	1,00	3,25	1,46	0,50	1,88	3,62	1,90**	(0,24)	t=21,252** (d=2,69)
Samopouzdanje	T1	190	1,00	5,00	3,08	0,72	-0,22	0,14	1,09	0,80		
	T2	S1	102	1,00	4,00	2,10	0,73	0,57	-0,35	1,25	F=1,19	t=11,403** (d=1,36)
		S2	88	1,00	4,17	1,99	0,66	0,80	0,80	1,01	(d=0,16)	t=12,495** (d=1,56)

(nastavak na sledećoj strani)

Predusretljivost	T1		190	1,00	4,75	3,40	0,66	-0,56	0,83	1,68**	0,57	F=8,03** (d=0,41)	t=-2,777** (d=-0,17) t=4,085** (d=0,24)
	T2	S1	102	1,25	5,00	3,51	0,66	-0,37	1,18	1,08			
		S2	88	1,50	4,75	3,24	0,68	-0,12	-0,21	0,97			
Stidljivost	T1		190	1,00	4,00	2,04	0,65	0,63	0,00	1,81**	0,55	F=3,61 (d=-0,27)	t=1,484 (d=0,15) t=-1,047 (d=-0,11)
	T2	S1	102	1,00	3,75	1,95	0,56	0,59	0,53	1,21			
		S2	88	1,00	3,75	2,11	0,64	0,12	-0,74	0,97			
Umor	T1		190	1,25	5,00	3,33	0,83	-0,19	-0,28	0,97	0,78	F=0,002 (d=0,00)	t=9,321** (d=1,05) t=8,121** (d=1,07)
	T2	S1	102	1,00	5,00	2,42	0,95	0,66	-0,08	1,20			
		S2	88	1,00	5,00	2,42	0,90	0,62	0,09	1,05			
Spokoj	T1		190	1,00	5,00	3,05	0,86	-0,21	-0,35	1,44*	0,67	F=4,69* (d=0,33)	t=7,868** (d=1,02) t=9,033** (d=1,34)
	T2	S1	102	1,00	4,67	2,20	0,78	0,75	0,43	1,28			
		S2	88	1,00	4,33	1,95	0,75	0,65	0,12	1,20			
Iznenadenje	T1		190	1,00	5,00	2,53	0,78	0,31	0,06	1,38*	0,44	F=6,42* (d=-0,36)	t=1,698 (d=0,21) t=-1,130 (d=-0,12)
	T2	S1	102	1,00	4,33	2,37	0,73	0,26	0,26	1,05			
		S2	88	1,00	4,00	2,62	0,65	-0,05	-0,62	1,11			
Reaktivnost na skali NA	T2	S1	102	-3,20	2,00	0,12	0,94	-0,58	1,66	0,69		F=2,70 (d=-0,25)	
		S2	88	-1,70	2,40	0,34	0,85	0,21	-0,26	0,93			

**p<0,01; *p<0,05, ¹pretest; ²posttest; ³stimulus 1, ⁴stimulus 2, ⁵standardna greška skjunisa u T1 iznosi 0,176; ⁶standardna greška kurtozisa u T1 iznosi 0,351; ⁷standardna greška skjunisa za varijable u grupi S1 iznosi 0,239; ⁸standardna greška kurtozisa za varijable u grupi S1 iznosi 0,474; ⁹standardna greška skjunisa za varijable u grupi S2 iznosi 0,257; ¹⁰standardna greška kurtozisa za varijable u grupi S2 iznosi 0,508, ¹¹df=188, ¹²df(S1)=101, df(S2)=87

Posttest. U Tabeli 9 su prikazane deskriptivne mere za skale i supskale Inventara pozitivnog i negativnog afekta nakon izlaganja stimulusa – paralelno za grupe ispitanika sa izloženim stimulusom 1 i stimulusom 2.

Stimulus 1

Najveće srednje vrednosti na Inventaru pozitivnog i negativnog afekta nakon izlaganja stimulusa sreću se na supskalama Predusretljivost (AS=3,51, SD=0,66) i Strah (AS=2,97, SD=0,84), a najmanje na supskalama Krivica (AS=1,59, SD=0,74) i Sreća (AS=1,60, SD=0,66). Sudeći po rezultatima Kolmogorov-Smirnov testa, odstupanje od normalne raspodele se javlja na supskalama Krivica (K-S Z=2,36, $p<0,01$) i Sreća (K-S Z=1,86, $p<0,01$). K-S test je značajan na nivou 0,05 za supskalu Tuga, ali vrednosti skjunisa i kurtozisa ne probijaju granične. Raspon skorova na varijabli emocionalna reaktivnost se u grupi ispitanika sa indukovanim negativnim afektom putem prvog stimulusa kreće od -3,20 do 2,00 (AS=0,12, SD=0,94) a njihova raspodela je normalna.

Stimulus 2

U grupi S2 se najniži i najviši prosečni skorovi javljaju na istim skalama kao i u prethodnoj grupi – Krivica (AS=1,39, SD=0,58) i Sreća (AS=1,46, SD=0,50) na jednom, i Strah (AS=3,16, SD=0,83) i Predusretljivost (AS=3,24, SD=0,68) na drugom kraju. I ovde se odstupanja od normalne distribucije javljaju na supskalama Krivica (K-S Z=2,46, $p<0,01$) i Sreća (K-S Z=1,90, $p<0,01$) – u oba slučaja u obliku pozitivne asimetričnosti i povišene homogenosti distribucije. Raspon skorova na varijabli emocionalna reaktivnost je manjeg opsega u odnosu na prethodnu grupu i kreće se od -1,70 do 2,40, sa prosečnim skorom 0,34 i merom raspršenja 0,85. Vrednosti skjunisa i kurtozisa ukazuju na normalnu raspodelu.

6.1.1. Kratak osvrt na parametre normalnosti raspodele prikazane u istraživanju

Pregledom deskriptivnih mera varijabli korišćenih u obe studije uočeno je da određeni broj skala/supskala ima asimetričnu i/ili homogenu distribuciju – u nekim slučajevima samo rezultat K-S testa ukazuje na odstupanja, negde samo vrednosti skjunisa i kurtozisa, a kod nekih skala sva tri parametra upućuju na raspodelu koja se ne smatra normalnom. Ako razmotrimo karakteristike uzorka i ispitanih pojava (osećanja krivice, hostilnosti, tuge i suprotno tome sreće i predusretljivosti; pojedine aspekte crte i sposobnosti EI), može se reći da zakrivljenja distribucije rezultata jesu očekivana. Prema shvatanjima nekih autora, K-S test normalnosti distribucije nije preporučljivo koristiti na uzorcima koji broje više od 30 ispitanika (Elliott & Woodward, 2007). Osim toga, ovaj test se smatra previše konzervativnim i preosetljivim za ekstremno visoke skorove, te se istraživači odvrćaju od toga da se bezrezervno oslanjaju na njegove rezultate (Thode, 2002). S druge strane, stiče se utisak da ne postoji ni apsolutni konsenzus oko toga koje su granične vrednosti za standardizovani kurtozis: dok se granica (shodno veličini uzorka) najčešće povlači kod vrednosti 2,58, pojedini autori su mišljenja da tek vrednosti kurtozisa iznad 10 ukazuju na problem sa raspodelom, dok bi kurtozis od 20 bio ekstreman (Kline, 2005, prema Weston & Gore, 2006). Ukoliko postoji izvesna zakrivljenost raspodele, ona se kod dovoljno velikih uzoraka (iznad 30-50, zavisno od autora) ne smatra problematičnom (Pallant, 2013), niti predstavlja apsolutnu prepreku za primenu parametrijskih procedura, budući da, u skladu sa centralnom graničnom teoremom, distribucija aritmetičkih sredina kod dovoljno velikog broja opservacija približno odgovara normalnoj (Elliott & Woodward, 2007; Field, 2009). Postoje tvrdnje da su t-test, linearna regresiona analiza i mnoge druge parametrijske metode u dovoljnoj meri robustne i „otporne“ na zakrivljenja raspodele, te da se mogu primenjivati bez obzira na oblik distribucije (Rasch & Guiard, 2004). Bitno je istaći da se normalizacija skorova kao rešenje za asimetričnu raspodelu ne preporučuje uvek – naročito ukoliko postoji pretnja da bi se primenom ove procedure otežala

interpretacija nalaza, u skladu sa prirodom ispitivanih pojava (Weston & Gore, 2006). Imajući u vidu da je prvom studijom obuhvaćeno 306, a drugom 190 ispitanika (dakle, uslov koji se tiče veličine uzorka je zadovoljen), dalje analize biće bazirane na parametrijskim procedurama. Iako su prikazom deskriptivnih mera obuhvaćene sve supskale Upitnika za procenu emocionalne inteligencije kao crte, kao i Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta, u nastavku će biti prikazani rezultati osnovnih skala (u prvom slučaju faktori i globalna mera crte EI, a u drugom negativan afekat, pozitivan afekat i u regresionim modelima mera reaktivnosti na Skali negativnog afekta, za većinu analiza).

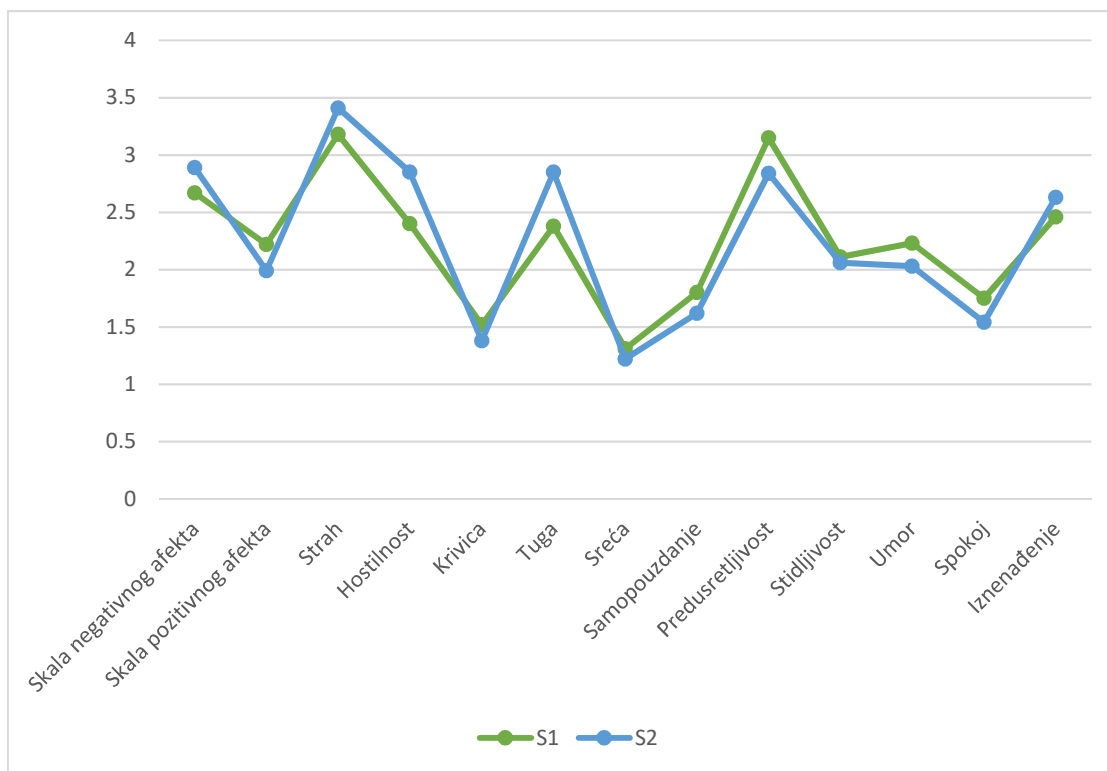
6.2. Provera međugrupnih i unutargrupnih razlika na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta i validacija stimulusa

Studija 1

Međugrupne razlike na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta nakon izlaganja stimulusa

Rezultati univarijatne analize varijanse pokazuju da se prosečni skorovi na skoro svim skalama i supskalama Inventara pozitivnog i negativnog afekta razlikuju između ispitanika kojima je prikazan prvi stimulus (S1) i grupe koja je bila izložena drugom stimulusu (S2) (Tabela 7). Statistički značajna razlika izostaje samo za supskalu Stidljivost. Možemo reći da ispitanici iz grupe S1 imaju više skorove na Skali pozitivnog afekta ($F=16,55$, $p<0,019$), u susretu sa stimulusom doživljavaju više krivice ($F=4,35$, $p<0,05$), ali i više sreće ($F=5,52$, $p<0,05$), samopouzdanja ($F=7,67$, $p<0,01$), predusretljivosti ($F=13,69$, $p<0,01$), umora ($F=3,96$, $p<0,05$) i spokoja ($F=8,64$, $p<0,01$). Kod ispitanika kojima je bio izložen drugi stimulus, sreće se generalno više negativnog afekta ($F=7,65$, $p<0,01$ za Skalu negativnog afekta), više straha ($F=5,96$, $p<0,05$), hostilnosti ($F=21,78$, $p<0,01$), tuge ($F=37,96$, $p<0,01$) i iznenađenja ($F=4,93$, $p<0,05$). Ujedno, ova grupa se pokazala kao reaktivnija na Skali negativnog afekta tokom indukovanih neprijatnih osećanja ($F=5,99$, $p<0,05$) (Grafikon 1). Snage efekata, izražene u vidu Koenovog d statistika su umerenog intenziteta ($|0,50-0,70|$) za supskale Tuga i

Hostilnost, kao i za Skalu negativnog afekta. Efekti slabog intenziteta ($|0,20-0,50|$) beleže se za sve ostale supskale sem Umora gde je ravan nuli.

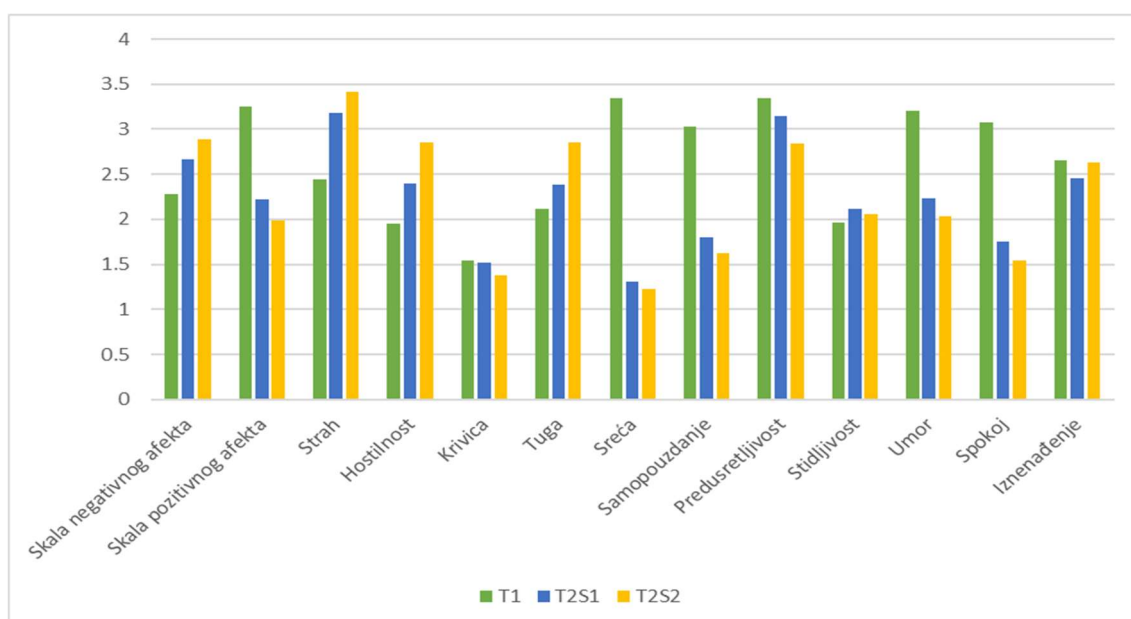
Grafikon 1. Razlike na skalama i supskalama PANAS-a u posttestu između S1 i S2 – studija 1

Navedene razlike između dveju grupa predstavljaju potvrdu različitih kvaliteta doživljenih osećanja, prvenstveno u domenu negativnih emocija, i čvrst osnov za validaciju stimulusa. Dakle, može se tvrditi da dva tipa stimulusa dovode do različitih efekata.

Unutargrupne razlike na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta (pretest vs. posttest)

Rezultati t-testa za parne uzorke pokazuju razlike na skalama i supskalama PANAS-a između uobičajene i eksperimentalne situacije (Tabela 7). Primećuje se da nakon izlaganja stimulusa dolazi do promene u pogledu intenziteta gotovo svih ispitanih osećanja. U grupi ispitanika kojima je prikazan prvi stimulus (S1) se jedino na skalama Krivica i Stidljivost ne javljaju statistički

značajne razlike. Značajan rast u prosečnim skorovima se primećuje na Skali negativnog afekta, kao i na supskalama Strah, Hostilnost i Tuga, dok se opadanja mogu zapaziti na Skali pozitivnog afekta, kao i na supskalama Sreća, Samopouzdanje, Predusretljivost, Umor, Spokoj i Iznenadenje. Primećuje se da je snaga efekta visoka za supskale Strah, Sreća, Samopouzdanje, Umor i Spokoj, kao i za Skalu Pozitivnog afekta (iznad $|0,80|$). U grupi S2 nije došlo do značajne promene samo na skali Iznenadenje, primetan je rast na skali Negativnog afekta i supskalama Strah, Hostilnost, Tuga i Stidljivost. Niži skorovi nakon izlaganja stimulusa ostvaruju se na Skali pozitivnog afekta, kao i na supskalama Krivica, Sreća, Samopouzdanje, Predusretljivost, Umor i Spokoj. Nivo statističke značajnosti za sve navedene razlike je 0,01. Koenovo d u ovoj situaciji dostiže visoke vrednosti za Skale negativnog i pozitivnog afekta, kao i supskale Strah, Hostilnost, Tuga, Sreća, Samopouzdanje, Umor i Spokoj.

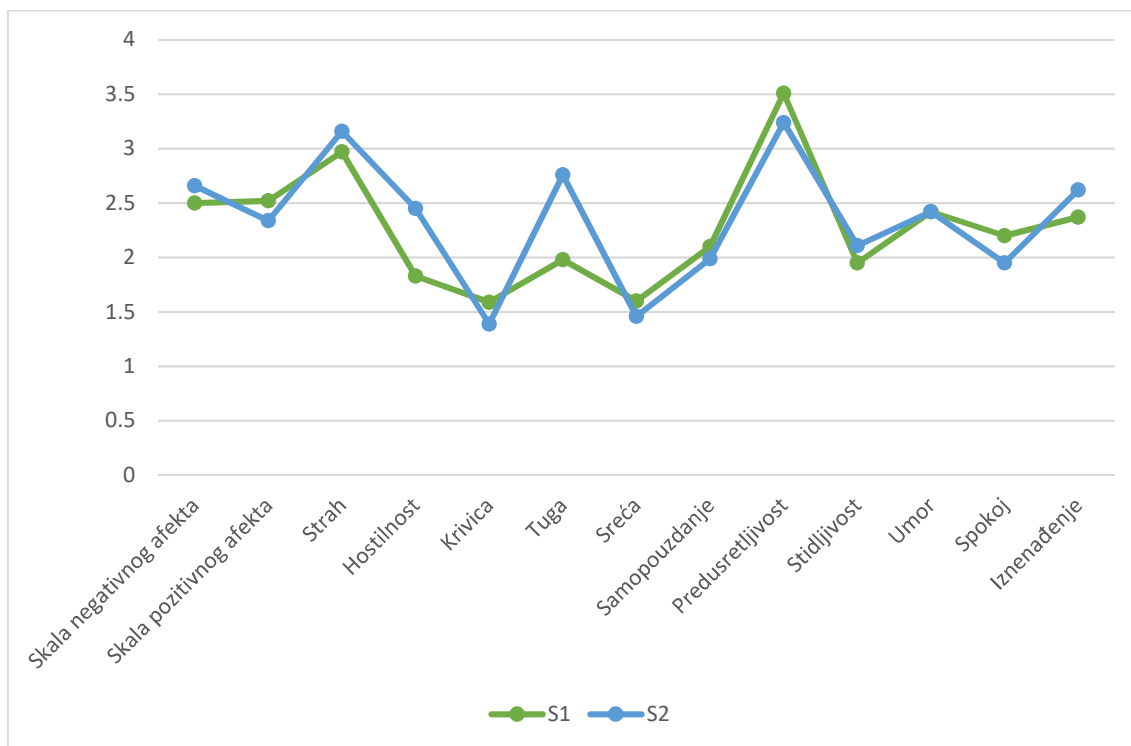

Grafikon 2. Aritmetičke sredine na skalama i supskalama PANAS-a u pretestu (T1) i posttestu (T2) – studija 1

Studija 2

Međugrupne razlike na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta nakon izlaganja stimulusa

Analizom razlika prosečnih skorova na skalama i supskalama Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta između grupa S1 i S2 primećuje se da nema međugrupnih razlika na supskalama Strah, Sreća, Samopouzdanje, Stidljivost i Umor, niti na Skali negativnog afekta, te ni u pogledu emocionalne reaktivnosti (Tabela 7). U grupi ispitanika izloženih prvom stimulusu (S1) se javljaju značajno viši skorovi na Skali pozitivnog afekta i supskalama Krivica, Predusretljivost i Spokoj. U grupi S2 statistički značajnije ima više doživljene Hostilnosti, Tuge i Iznenadjenja (Grafikon 3). Snaga efekata je upravo najveća za skale Tuga i Hostilnost (iznad $|0,80|$).

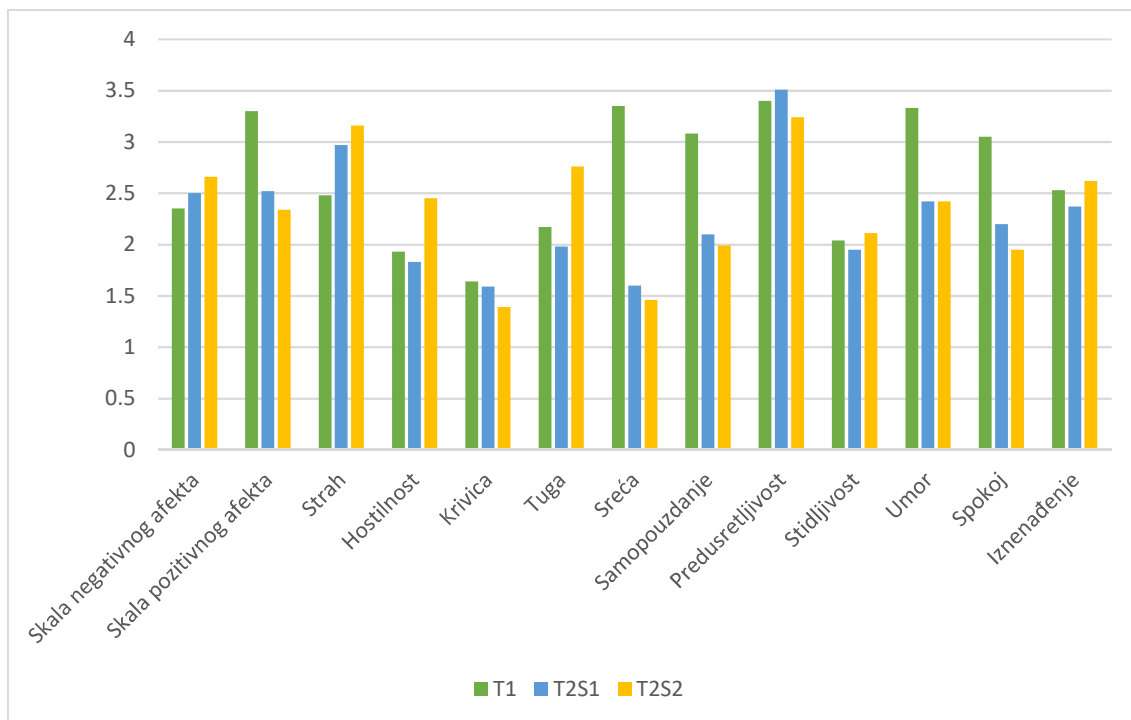
Grafikon 3. Razlike na skalama i supskalama PANAS-a u posttestu između S1 i S2 – studija 2

Iako se u drugoj studiji grupe razlikuju na manjem broju ispitanih osećanja, može se primetiti da su prosečne vrednosti za supskale iz domena

negativnih emocija niže nego u studiji jedan, kao i prosečan skor na Skali negativnog afekta, što može ukazivati na snažniji efekat multimedijalnih stimulusa u odnosu na (dominantno) verbalne. Međutim, dosledno se repliciraju tri bitne razlike: na supskali Krivica, u „korist“ ispitanika kojima je bio izložen prvi stimulus, kao i na supskalama Hostilnost i Tuga u „korist“ ispitanika kod kojih je negativan afekat bio indukovao drugim stimulusom, te možemo zaključiti da stimulusi upotrebljeni u ovoj studiji izazivaju različite kvalitete negativnog afekta.

Unutargrupne razlike na Inventaru za procenu pozitivnog i negativnog afekta (pretest vs. posttest)

Razlike u prosečnim skorovima na skalama i supskalama Inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta dobijenim pre i nakon zadavanja stimulusa ukazuju na snažniji efekat stimulusa u grupi S2. U ovoj grupi se prosečni skorovi sa dve tačke merenja razlikuju na svim supskalama osim Stidljivosti i Iznenadjenja. Koenovo d , kao pokazatelj snage efekata, najviše vrednosti dostiže za Skalu pozitivnog afekta, Strah, Sreću, Samopouzdanje, Umor i Spokoj (iznad $|0,80|$). U grupi ispitanika kojima je prikazan S1, razlike su značajne za Skalu pozitivnog afekta i supskale Strah, Sreća, Samopouzdanje, Predusretljivost, Umor i Spokoj (Tabela 9). Za iste skale i supskale se beleže i snage efekata iznad $|0,80|$, osim sa supskalau Strah gde je umerenog intenziteta ($d=-0,59$). Primećuje se da snaga efekta za supskalau Hostilnost teži nuli ($d=0,16$), dok je u prethodnoj grupi na granici da bude obeležena kao visoka ($d=-0,77$).

Grafikon 4. Aritmetičke sredine na skalama i supskalama PANAS-a u pretestu (T1) i posttestu (T2) – studija 2

Osvrtom na analize unutargrupnih i međugrupnih razlika na skorovima Skale za procenu pozitivnog i negativnog afekta u okviru obe studije, mogu se izdvojiti dva ključna zaključka: 1) u oba slučaja izloženost stimulusima dovodi do promena u intenzitetu afekta na ključnim emocijama (prvenstveno iz domena NA) u odnosu na pretest – dakle, beleže se značajne razlike između T1 i T2, i 2) u obe studije se potvrđuju različiti efekti prvog i drugog stimulusa, odnosno u posttestu S1 i S2 dovode do drugačijih kvaliteta NA.

Na osnovu navedenog se može potvrditi teorijsko polazište po kome bi prvi stimulus mogao da izazove osećanje uznemirenosti prvenstveno usmereno ka sebi (u rezultatima se može primetiti da se prvenstveno odlikuje osećanjem krivice), dok bi drugi stimulus izazivao oblik uznemirenosti empatijskog karaktera (na osnovu povišenih osećanja tuge i hostilnosti). U nastavku teksta će se situacija 1 izazvana stimulusom 1 (S1) nazivati stanjem ili osećanjem

uznemirenosti, dok će situacija 2 indukovana putem stimulusa 2 (S2) poneti naziv empatijska uznemirenost.

6.3. Ka opštijem obrascu emocionalne reaktivnosti – rezultati analize klastera

Iako je u fokusu istraživanja negativan afekat i njegova promena do koje dolazi indukovanjem dve vrste uznemirenosti, možemo se zapitati šta se preciznije dešava u okviru konkretnih negativnih emocija – straha, hostilnosti, krivice i tuge, da li se one slično menjaju, ali i kakva je situacija na planu pozitivnog afekta, tj. na koji način se menja intenzitet osećanja sreće, samopouzdanja i predusretljivosti. Da li je moguće dopreti do obrasca koji odslikava način na koji se emocije kod ispitanika menjaju, kako negativne, tako i pozitivne? Odgovor na ovo pitanje dala je klaster analiza. Tačnije, poput varijable reaktivnost na skali negativnog afekta, izvedeni su oblici reaktivnosti na svim supskalama pozitivnog i negativnog afekta. Primenjen je tzv. „two-step“ postupak izdvajanja klastera budući da se pokazao kao otporniji na zakrivljenja distribucije u odnosu na klasičnu „k-means“ proceduru. Osim toga, two-step klaster analiza automatski preporučuje idealan broj klastera (Liu et al., 2013; Szüle, 2016). Na osnovu ukupno 7 unetih varijabli su izdvojene grupacije koje karakteriše srodan način variranja. Zasebno će biti predstavljeni klasteri dobijeni u obe studije.

Studija 1

Za svaki oblik indukovano afekta izdvojena su po dva klastera (Tabela 10). U situaciji uznemirenosti prvi klaster čini 33,1% ispitanika, dok je ostatak (66,9%) svrstan u drugi klaster. Sličan odnos klastera je zapažen i u drugoj situaciji (34,9% u prvom i 65,1% u drugom). „Siluet-indeks“- $s(i)$, tzv. mera kohezije i separacije, kao mera uspešnosti procesa klasterizacije je u oba slučaja zadovoljavajuća i dostiže vrednost iznad 0,3, što znači da se sličnosti i razlike između zadatih varijabli dobro uklapaju u model od dva klastera.

Tabela 10. Veličina klastera – studija 1

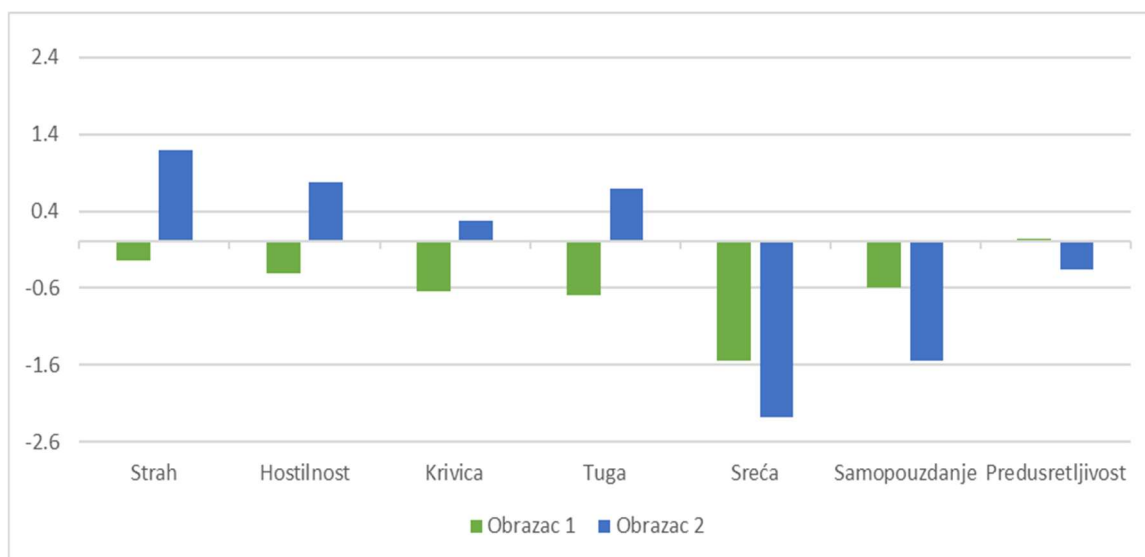
	uznemirenost			empatijska uznemirenost		
	klasteri		Σ	klasteri		Σ
	1	2		1	2	
N	51	103	154	53	99	152
%	33,1%	66,9%	100,0%	34,9%	65,1%	100,0%

Na osnovu prikaza aritmeričkih sredina za sve varijable reaktivnosti u Tabeli 11, mogu se uočiti izvesne pravilnosti. Prvi klaster u okviru situacije uznemirenosti karakterišu negativne vrednosti AS za sve procenjene emocije, tj. razlike u skorovima pre i posle izlaganja stimulusa (osim za Predusretljivost, gde je prosek gotovo ravan nuli). Preciznije, to bi značilo da je intenzitet svih ispitanih emocija nakon izlaganja stimulusa bio manji nego inače. Ova grupa ispitanika je tokom indukovanja osećanja uznemirenosti doživela očekivano manje prijatnih osećanja, ali, neočekivano, doživela je i manje neprijatnih osećanja nego u trenutku procene uobičajenog afektiviteta. Druga grupa ispitanika, tj. drugi dobijeni klaster, odlikuje se promenama koje su očekivane za situaciju u kojoj se prikazuje uznemirujući sadržaj: intenzitet pozitivnih emocija je opao (najveći pad je zabeležen na supskali Sreća), dok je intenzitet neprijatnih emocija porastao (najviše na supskali Strah). U ovoj grupi su sve razlike izraženije, tako da je možemo nazvati visoko reaktivnom. Prvi klaster bi, suprotno tome, predstavljao obrazac niske reaktivnosti – pojava uznemirujućih stimulusa kod ovih ispitanika ne dovodi do povećanja intenziteta negativnih emocija, dok je pad pozitivnih manji nego u drugom klasteru (Grafikon 5).

Tabela 11. Centri klastera za razlike na supskalama pozitivnog i negativnog afekta – studija 1

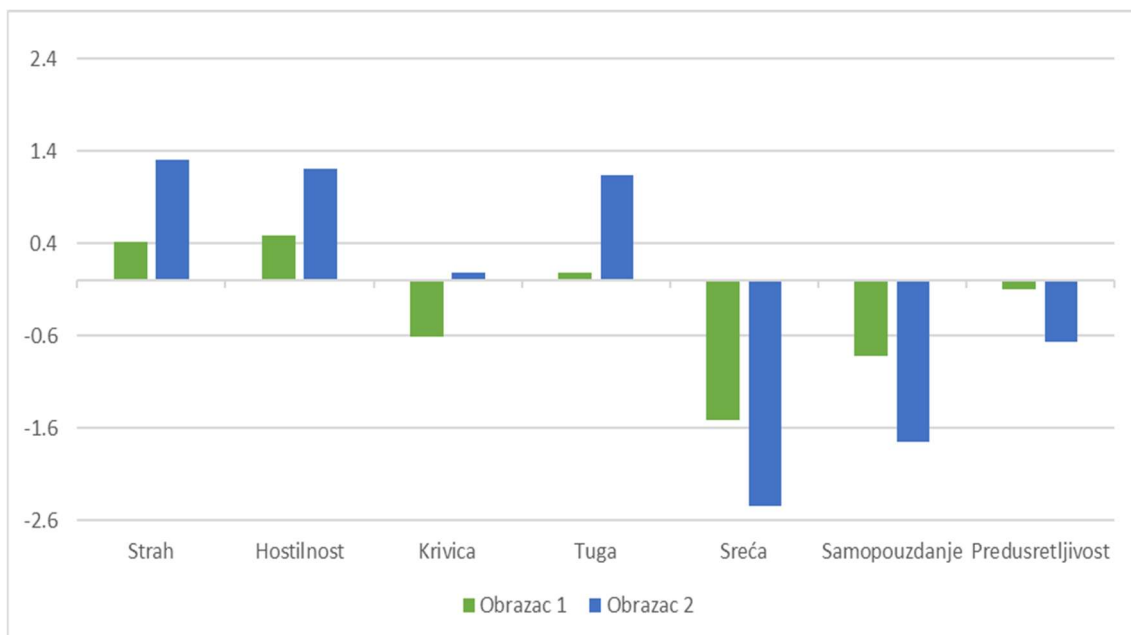
skala		uznemirenost			empatijska uznemirenost		
		klasteri			klasteri		
		1	2	kombinovano	1	2	kombinovano
strah	AS	-0,24	1,19	0,72	0,42	1,31	1,00
	SD	0,97	0,78	1,08	0,84	0,80	0,92
hostilnost	AS	-0,41	0,78	0,39	0,49	1,21	0,96
	SD	0,97	0,77	1,01	0,88	0,97	1,00
krivica	AS	-0,64	0,28	-0,03	-0,61	0,08	-0,16
	SD	0,73	0,64	0,80	0,72	0,62	0,73
tuga	AS	-0,69	0,69	0,23	0,09	1,14	0,78
	SD	0,85	0,77	1,03	0,68	0,71	0,86
sreća	AS	-1,54	-2,28	-2,04	-1,51	-2,44	-2,11
	SD	0,97	0,76	0,90	0,58	0,69	0,79
samopouzdanje	AS	-0,60	-1,54	-1,23	-0,82	-1,75	-1,43
	SD	0,79	0,80	0,91	0,60	0,76	0,83
predusretljivost	AS	0,04	-0,36	-0,23	-0,09	-0,67	-0,47
	SD	0,93	0,83	0,88	0,87	0,81	0,88

Na osnovu Grafikona 5 se mogu lakše uočiti centri klastera za sve varijable. Ovakav prikaz jasnije ukazuje na tendencije klastera: pad svih razlika u prvom klasteru i diferencirano reagovanje u drugom klasteru (rast negativnih i pad pozitivnih emocija).

Grafikon 5. Grafički prikaz klastera za indukovanu uznemirenost – studija 1

Izdvojeni klasteri u grupi empatijski uznemirenih ispitanika daju nešto drugačiju sliku: obrasci se razlikuju pre svega u intenzitetu (osim za razlike na supskali Krivica, gde se javlja i razlika u smeru reagovanja). I prvi i drugi klaster se odlikuju padom pozitivnih osećanja a rastom negativnih, ali su u drugom klasteru oscilacije izraženije (Grafikon 6). Ispitanici svrstani u ovu skupinu nakon izloženih stimulusa izveštavaju o snažnije doživljenim osećanjima straha, hostilnosti i tuge, ali i o znatno manjem doživljaju sreće, samopouzdanja i predusretljivosti nego ispitanici iz prvog klastera. I ovde bismo mogli govoriti o niskoj (klaster 1) i visokoj reaktivnosti (klaster 2).

Grafikon 6. Grafički prikaz klastera za indukovanu empatijsku uznemirenost – studija 1

Studija 2

U drugoj studiji klaster analiza dovodi do sličnih nalaza. U situaciji uznemirenosti se inicijalno dobijaju tri klastera emocionalne reaktivnosti. Budući da se poslednji klaster sastojao od svega 9 slučajeva, naknadnom klasterizacijom su dobijene dve skupine: prvom klasteru je pripalo oko 70%, dok se u drugom nalazi oko 30% ispitanika (Tabela 12). Empatijski uznemireni ispitanici su se znatno ravnomernije raspodelili – oko prvog obrasca reaktivnosti se okupilo oko

45%, a oko drugog 55% ispitanika. Siluet-indeks je i u drugoj studiji zadovoljavajući (za oba procesa izdvajanja klastera ova vrednost prelazi 0,3), što dozvoljava dalje tumačenje i interpretaciju dobijenih klastera.

Tabela 12. Veličine klastera – studija 2

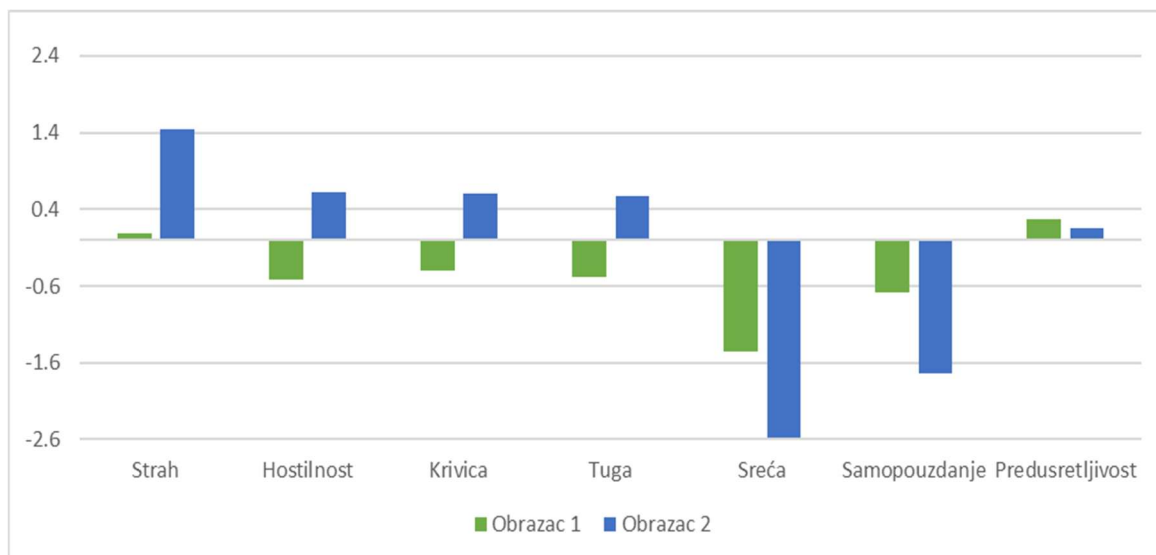
	uznemirenost			empatijska uznemirenost		
	klasteri		Σ	klasteri		Σ
	1	2		1	2	
N	72	30	102	40	48	88
%	70,6%	29,4%	100	45,5%	54,5%	100

Prvi klaster u situaciji uznemirenosti je veoma sličan dobijenom klasteru za isto indukovano osećanje u prvoj studiji. Ako izuzmemo pozitivnu vrednost (gotovo jednaku nuli) za varijablu Strah i neznatan rast na varijabli Predusretljivost, ovaj obrazac se odlikuje negativnim vrednostima za sva ostala osećanja: nakon izlaganja stimulusa se javlja manje sreće i samopouzdanja nego u uobičajenoj situaciji (što je sasvim očekivano), ali i manje hostilnosti, krivice i tuge nego inače. Drugi obrazac pokazuje znatnu elastičnost u pogledu emocionalnog reagovanja: znatno manje pozitivnih, a više negativnih osećanja (prvenstveno straha) se doživljava nakon izlaganja stimulusa (Tabela 13).

Tabela 13. Centri klastera za razlike na supskalama pozitivnog i negativnog afekta – studija 2

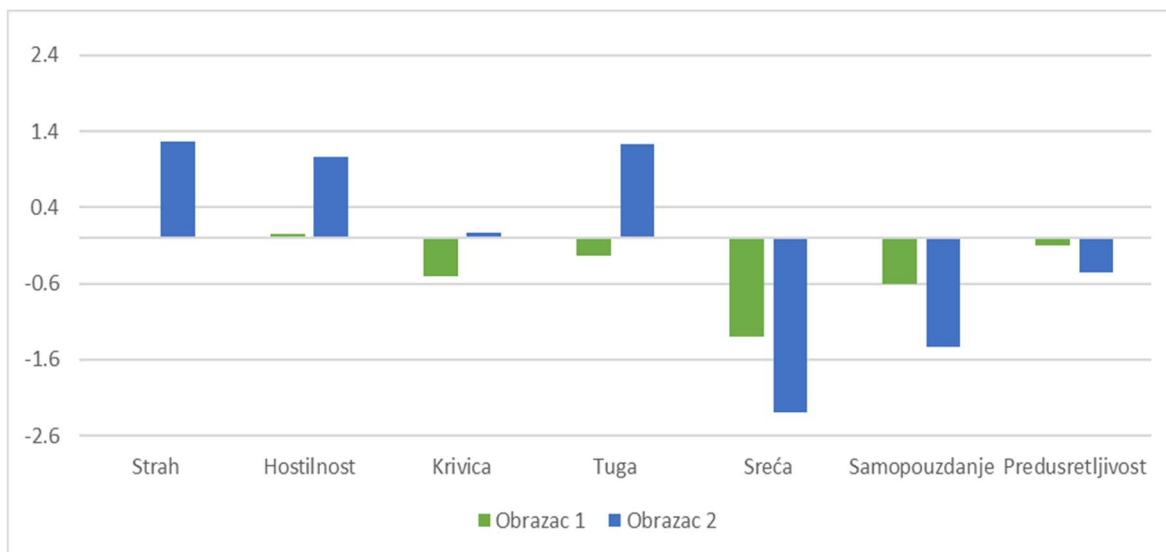
skala		uznemirenost			empatijska uznemirenost		
		klasteri			klasteri		
		1	2	kombinovano	1	2	kombinovano
strah	AS	0,09	1,44	0,49	0,00	1,26	0,69
	SD	0,89	0,73	1,05	0,74	1,01	1,09
hostilnost	AS	-0,51	0,63	-0,17	0,05	1,06	0,60
	SD	0,80	0,61	0,91	0,63	0,76	0,86
krivica	AS	-0,40	0,61	-0,10	-0,51	0,07	-0,19
	SD	0,85	0,91	0,98	0,67	0,56	0,67
tuga	AS	-0,49	0,58	-0,18	-0,24	1,23	0,56
	SD	0,94	0,57	0,98	0,63	0,81	1,03
sreća	AS	-1,46	-2,57	-1,79	-1,30	-2,30	-1,85
	SD	0,81	0,73	0,93	0,59	0,69	0,82
samopouzdanje	AS	-0,69	-1,73	-1,00	-0,60	-1,44	-1,06
	SD	0,80	0,59	0,88	0,61	0,73	0,79
predusretljivost	AS	0,27	0,15	0,23	-0,10	-0,45	-0,29
	SD	0,84	0,87	0,85	0,60	0,70	0,67

Različite tendencije u emocionalnom reagovanju između prvog i drugog klastera u situaciji indukovane uznemirenosti najbolje možemo uočiti na osnovu Grafikona 7. Poređenjem sa Grafikonom 5 se primećuju gotovo istovetni obrasci u studijama 1 i 2.

Grafikon 7. Grafički prikaz klastera za indukovanu uznemirenost – studija 2

Situacija empatijske uznemirenosti donosi nešto drugačiji obrazac reagovanja u prvom klasteru, dok je drugi gotovo istovetan onom koji je dobijen u istoj situaciji u prvoj studiji. Naime, prvi klaster karakteriše pad na varijablama reaktivnosti u pogledu pozitivnih emocija, ali i pad kada su u pitanju varijable Krivica i (znatno slabije) Tuga. Potpuno isti intenzitet straha ispitanici doživljavaju i pre i nakon izlaganja stimulusa (razlika je jednaka nuli), a slično je i sa doživljenom hostilnošću (porast je neznan nakon izlaganja stimulusa). Drugi obrazac prepoznamo na osnovu povišenog intenziteta tuge, straha, hostilnosti i gotovo neznanu krivice, dok je primetan pad pozitivnih osećanja (Grafikon 8) kada ispitanike suočimo sa uznemirujućim sadržajima. Možemo reći da se u obe situacije primećuju srodni načini reagovanja: jedan, uslovno rečeno, inhibiran obrazac (klaster 1) i drugi sa elastičnijim kapacitetima za promenu i pozitivnih i negativnih emocija (klaster 2).

Grafikon 8. Grafički prikaz klastera za indukovanu empatijsku uznemirenost – studija 2

6.4. Mere povezanosti varijabli

Studija 1

Tabela 14 sadrži Pirsonove koeficijente korelacije između istraživačkih varijabli. Radi lakšeg praćenja, u nastavku će biti razmatrane veze između različitih domena.

Crte ličnosti i crta EI

Neuroticizam dosledno negativno korelira sa merama crte EI, pri čemu su najsnažnije veze sa globalnim pokazateljem crte EI i faktorom Dobrobit ($r=-0,57$, u oba slučaja) a najslabija sa faktorom Emocionalnost ($r=-0,29$). Korelacije Ekstraverzije sa crtom EI su pozitivne i kreću se u rasponu od 0,28 (sa faktorom Emocionalnost) do 0,55 (sa faktorom Dobrobit). Crte Otvorenost i Saradljivost su nešto slabije povezane sa crtom EI – maksimalne vrednosti koeficijenata korelacije se sreću sa faktorom Emocionalost (0,20 za Otvorenost i 0,27 za Saradljivost). Primetna je i negativna ali i slaba korelacija ($r=-0,21$) između Socijalnosti i skora na skali Saradljivost. Savesnost pozitivno korelira sa svim merama crte EI, pri čemu se najsnažnija veza ostvaruje sa ukupnim skorom na Upitniku za procenu emocionalne inteligencije kao crte ($r=0,42$).

Tabela 14. Interkorelacije varijabli – studija 1

	Crte ličnosti					Crta EI				Sposobnost EI					Strategije regulacije emocija						Afektivitet								
	N	E	O	A	C	WB	SC	EM	SOC	TEIQ	PEIQ	FEIQ	UEIQ	MEIQ	EIQ	SB	ACC	RUM	POR	ROP	PR	PIP	CAT	BO	REA	SUP	NA	PA	
N	1																												
E	-,36**	1																											
O	-,07	,01	1																										
A	-,18**	,11	,00	1																									
C	-,32**	,17**	,04	,08	1																								
WB	-,57**	,55**	,02	,12*	,31**	1																							
SC	-,49**	,10	,04	,22**	,35**	,45**	1																						
EM	-,29**	,28**	,20**	,27**	,20**	,50**	,40**	1																					
SOC	-,39**	,50**	,16**	-,21**	,28**	,53**	,19**	,38**	1																				
TEIQ	-,57**	,48**	,14*	,16**	,42**	,83**	,67**	,78**	,67**	1																			
PEIQ	-,06	,01	,07	,05	-,01	,10	,08	,13*	,08	,13*	1																		
FEIQ	-,10	,05	,08	,13*	,07	,10	,10	,11	,07	,12*	,40**	1																	
UEIQ	-,12*	-,05	,02	,01	,01	,07	,07	,13*	,08	,11	,21**	,20**	1																
MEIQ	-,17**	,00	,07	,12*	-,01	,15*	,11	,19**	,03	,15**	,27**	,29**	,28**	1															
EIQ	-,17**	,00	,08	,10	,02	,14*	,13*	,21**	,10	,18**	,68**	,65**	,72**	,63**	1														
SB	,26**	-,18**	,03	,17**	-,11	-,22**	-,11	-,07	-,20**	-,20**	-,02	,05	,00	,02	,02	1													
ACC	,10	-,14*	,02	-,03	-,07	-,06	-,03	-,01	-,11	-,07	,07	,07	,09	,04	,10	,31**	1												
RUM	,38**	-,21**	,14*	,04	-,05	-,29**	-,24**	-,05	-,22**	-,27**	-,03	,06	,03	-,01	,02	,31**	,17**	1											
POR	-,34**	,43**	,01	,07	,14*	,45**	,22**	,25**	,24**	,40**	,01	,08	,02	,04	,05	-,19**	,10	-,27**	1										
ROP	-,19**	,28**	,11	,06	,19**	,35**	,19**	,31**	,26**	,38**	,06	,14*	-,02	,08	,08	,06	,11*	,07	,41**	1									
PR	-,22**	,30**	,09	,03	,18**	,44**	,20**	,29**	,25**	,40**	-,03	,10	,03	,02	,04	,01	,16**	,02	,46**	,58**	1								
PIP	-,02	,16**	,05	,05	,07	,22**	,05	,09	,12*	,16**	-,02	,04	,01	,03	,02	,03	,26**	,03	,34**	,34**	,45**	1							
CAT	,48**	-,14*	-,01	-,02	-,11	-,42**	-,36**	-,15**	-,18**	-,36**	-,11	-,05	-,10	-,20**	-,16**	,14*	,06	,32**	-,27**	-,18**	-,26**	-,14*	1						
BO	,19**	,00	-,03	-,14*	-,07	-,15*	-,20**	-,08	-,01	-,14*	,00	-,07	-,02	-,08	-,06	-,12*	,04	,18**	-,11	,01	-,10	-,02	,43**	1					
REA	-,15**	,21**	,08	,06	,07	,29**	,24**	,22**	,14*	,28**	,07	,09	-,02	,14*	,09	,03	,09	-,04	,38**	,30**	,34**	,26**	-,12*	-,03	1				
SUP	,11	-,26**	-,13*	-,14*	,01	-,29**	-,03	-,37**	-,19**	-,29**	-,06	-,11	-,05	-,16**	-,13*	,06	,08	-,01	-,12*	-,24**	-,19**	-,06	,18**	,02	-,06	1			
NA	,49**	-,24**	-,05	-,12*	-,23**	-,40**	-,41**	-,30**	-,24**	-,46**	-,16**	-,10	-,20**	-,17**	-,24**	,22**	-,02	,21**	-,25**	-,14*	-,21**	-,08	,34**	,16**	-,13*	,19**	1		
PA	-,28**	,31**	,13*	-,02	,23**	,43**	,22**	,22**	,34**	,41**	-,07	-,09	-,08	-,02	-,10	-,10	,06	-,16**	,29**	,26**	,33**	,14*	-,15**	-,13*	,13*	-,03	-,23**	1	

N- neuroticizam, E-ekstraverzija, O-otvorenost, A-saradljivost, C-savesnost, WB-dobrobit, SC-samokontrola, EM-emocionalnost, SOC-socijalnost, TEIQ-ukupan skor za crtu EI, PEIQ-opazanje emocija, FEIQ-emocionalna facilitacija, UEIQ-razumevanje emocija, MEIQ-upravljanje emocijama, EIQ-ukupan skor na TEIMSK, SB-samookrivljanje, ACC-prihvatanje, RUM-ruminacija, POR-pozitivno refokusiranje, ROP-planiranje, PR-pozitivna preformulacija, PIP-razmišljanje unapred, CAT-katastrofiziranje, BO-okrivljanje drugih, REA-ponovna procena, SUP-suzbijanje ekspresije, NA-ukupan skor na skali negativnog afekta, PA-ukupan skor na skali pozitivnog afekta, **p<0,01; *p<0,05

Crte ličnosti i sposobnost EI

Korelacije između grana i opšte mere sposobnosti EI su slabe i sporadične. Najviše značajnih (negativnih) veza se ostvaruje sa Neuroticizmom (Razumevanje emocija, Upravljanje emocijama i globalna mera EI), ali su vrlo niske (ne prelaze -0,17). Saradljivost takođe ostvaruje niske korelacije (do 0,13) sa granama Emocionalna facilitacija i Upravljanje emocijama, dok se korelacije ostalih crta ličnosti sa sposobnošću EI približavaju nuli (i nisu statistički značajne).

Crte ličnosti i strategije regulacije emocija

Očekivano, adaptivne strategije regulacije emocija negativno koreliraju sa Neuroticizmom (npr. Pozitivno refokusiranje korelira -0,34 sa ovom crtom), dok je sa neadaptivnim strategijama korelacija pozitivna ($r=0,48$ sa skalom Katastrofiziranje; $r=0,38$ sa skalom Ruminacija). Obrnuta situacija (mada su veze nešto slabije) je sa crtom Ekstraverzija, pa se najsnažija pozitivna korelacija uočava sa skalom Pozitivno refokusiranje ($r=0,43$), dok je najizraženija negativna veza ove crte sa strategijom Suzbijanje ekspresije ($r=-0,26$). Ostale crte ličnosti pokazuju znatno slabije mere povezanosti sa strategijama regulacije emocija i ne prelaze vrednost 0,19 (npr. između Savesnosti i skale Pozitivno refokusiranje).

Crte ličnosti i afektivitet

Opšta mera pozitivnog afekta negativno korelira sa Neuroticizmom ($r=-0,28$), a pozitivno sa Ekstraverzijom ($r=0,31$), Savesnošću ($r=0,23$) i Otvorenošću ($r=0,13$). Nasuprot tome, negativan afekat ostvaruje umerenu pozitivnu povezanost sa Neuroticizmom ($r=0,49$), dok su veze sa ostalim crtama ličnosti slabije i negativne (u rasponu od 0,12 do 0,24).

Crta EI i sposobnost EI

Povezanost dva modela EI je u ovoj studiji očekivano slaba. Iako su sve dobijene korelacije pozitivne, one ne prelaze 0,21 (opšta mera sposobnosti EI i faktora Emocionalnost crte EI). Korelacije se najčešće javljaju između globalnih mera crte i sposobnosti EI i parametara drugog reda (grana i faktora).

Crta EI i strategije regulacije emocija

Rezultati pokazuju da postoji veliki broj statistički značajnih veza između strategija regulacije emocija i mera crte EI, ali one ne prelaze vrednosti iznad $|0,45|$. Najveći koeficijenti korelacije sreću se između faktora Dobrobit i adaptivnih strategija Pozitivno refokusiranje ($r=0,45$) i Pozitivna preformulacija ($r=0,44$) i neadaptivne strategije Katastrofiziranje ($r=-0,42$). Sa istim strategijama i globalna mera crte EI dostiže najsnažnije veze ($|0,36-0,40|$). Strategije regulacije proistekle iz Grosovog modela sa crtom EI ostvaruju veze slične ili istovetne jačine, ali obrnutog smera. Ponovna procena korelira pozitivno sa svim faktorima, kao i globalnim skorom EI, pri čemu koeficijent korelacije ne prelazi vrednost 0,30. Suzbijanje ekspresije ne korelira samo sa faktorom Samokontrola, dok je sa ostalim merama negativno povezana i to najsnažnije sa faktorom Emocionalnost ($r=-0,37$).

Crta EI i afektivitet

Očekivano, sve mere crte EI su negativno povezane sa samoprocenjenim nivoom negativnog afekta – koeficijenti korelacije se kreću u rasponu od -0,24 (faktor Socijabilnost) do -0,46 (globalna mera crte EI). Uobičajeni nivo pozitivnog afekta pozitivno korelira sa pokazateljima crte EI, pri čemu se najsnažnije veze ostvaruju sa faktorom Dobrobit ($r=0,43$) i globalnom merom crte EI ($r=0,41$), a najslabije sa faktorima Samokontrola i Emocionalnost (u oba slučaja je $r=0,22$).

Sposobnost EI i strategije regulacije emocija

Grane i opšta mera sposobnosti EI su generalno izuzetno slabo povezane sa strategijama regulacije emocija. Od svega nekoliko statistički značajnih korelacija, najveća je zabeležena između grane Upravljanje emocijama i strategije Katastrofiziranje ($r=-0,20$). Ova grana značajno (i negativno) korelira i sa Grosovom strategijom Suzbijanje ekspresije, ali veoma nisko ($r=-0,16$). Opšta mera sposobnosti EI takođe ima niske negativne korelacije sa strategijama Katastrofiziranje ($r=-0,16$) i Suzbijanje ekspresije ($r=-0,13$).

Sposobnost EI i afektivitet

U ovoj studiji nisu uočene značajne veze između skora na Skali pozitivnog afekta sa merama sposobnosti EI. Kada je u pitanju uobičajen negativan afekat, primetne su značajne i niske negativne korelacije sa opštom merom sposobnosti EI ($r=-0,24$) i sa svim granama izuzev Emocionalne facilitacije ($r= | 0,16-0,20 |$).

Strategije regulacije emocija i afektivitet

Najveći broj strategija regulacije emocija ima značajne korelacije sa merom uobičajenog negativnog afekta, mada te veze nisu snažne (povezanost izostaje samo sa strategijama Prihvatanje i Razmišljanje unapred). Pozitivne korelacije ostvarene su sa neadaptivnim strategijama poput Katastrofiziranja ($r=0,34$), Samookrivljanja ($r=0,22$) i Ruminacije ($r=0,21$), dok su najsnažnije negativne veze uočene sa Pozitivnim refokusiranjem ($r=-0,25$), i Pozitivnom preformulacijom ($r=-0,21$). Sa druge strane, veze između poželjnih strategija regulacije emocija i Skale pozitivnog afekta su očekivano pozitivne, ali ne i visoke: najviše su uočene sa skalama Planiranje ($r=0,26$), Pozitivno refokusiranje ($r=0,29$) i Pozitivna preformulacija ($r=0,33$). Veze sa neadaptivni strategijama su još slabije i kreću se do $r=-0,16$ (sa strategijom Ruminacija).

Studija 2

Koeficijenti korelacije između varijabli korišćenih u drugoj studiji su prikazani u Tabeli 15.

Tabela 15. Interkorelacije varijabli – studija 2

	Crte ličnosti					Crta EI			Sposobnost EI			Strategije regulacije emocija						Afektivitet							
	N	E	O	A	C	WB	SC	EM	SOC	TEIQ	STEU	STEM	SB	ACC	RUM	POR	ROP	PR	PIP	CAT	BO	REA	SUP	NA	PA
N	1																								
E	-,38**	1																							
O	-,01	,26**	1																						
A	-,17*	,09	,09	1																					
C	-,42**	,26**	,09	,25**	1																				
WB	-,57**	,53**	,13	,23**	,36**	1																			
SC	-,59**	,06	,04	,27**	,40**	,51**	1																		
EM	-,31**	,36**	,23**	,42**	,33**	,47**	,33**	1																	
SOC	-,35**	,55**	,29**	-,17*	,27**	,41**	,17*	,39**	1																
TEIQ	-,62**	,52**	,23**	,29**	,50**	,84**	,68**	,76**	,63**	1															
STEU	-,03	-,06	,05	,09	,10	,03	,21**	-,02	,00	,06	1														
STEM	,06	-,01	,04	,11	-,01	,01	,02	,03	-,03	,02	,07	1													
SB	,22**	-,07	,16*	,19**	-,04	-,25**	-,15*	-,03	-,08	-,17*	,06	,09	1												
ACC	,14*	,05	-,01	,15*	-,06	-,16*	-,14	-,00	-,15*	-,14	-,11	,31**	,31**	1											
RUM	,27**	,05	,26**	,04	,10	-,12	-,21**	-,01	,03	-,12	,04	,15*	,36**	,18*	1										
POR	-,31**	,32**	,03	,08	,11	,45**	,31**	,25**	,17*	,42**	-,18*	,15*	-,22**	-,01	-,24**	1									
ROP	-,23**	,44**	,28**	,19**	,27**	,47**	,26**	,37**	,40**	,52**	-,01	,05	,11	,07	,15*	,34**	1								
PR	-,38**	,37**	,18*	,17*	,20**	,53**	,39**	,33**	,28**	,53**	-,08	,10	-,08	,02	-,05	,45**	,54**	1							
PIP	-,30**	,26**	,12	,12	,16*	,34**	,34**	,24**	,27**	,39**	-,05	,10	-,07	,09	-,05	,34**	,46**	,59**	1						
CAT	,46**	-,16*	-,20**	-,21**	-,15*	-,48**	-,44**	-,30**	-,21**	-,48**	-,05	,11	,19**	,20**	,25**	-,20**	-,25**	-,34**	-,22**	1					
BO	,28**	-,12	-,03	-,34**	-,12	-,12	-,10	-,16*	-,05	-,16*	,08	,18*	-,11	-,11	,09	-,03	-,08	-,04	,04	,35**	1				
REA	-,18*	,18*	,15*	,30**	,20**	,38**	,27**	,28**	,09	,34**	,00	,14*	,15*	,11	,19**	,38**	,37**	,36**	,27**	-,12	-,05	1			
SUP	,20**	-,32**	-,13	-,14	-,15*	-,36**	-,02	-,56**	-,25**	-,41**	-,06	,07	,12	,14	,08	-,13	-,14	-,17*	-,04	,22**	,04	-,02	1		
NA	,54**	-,19*	,07	-,18*	-,21**	-,54**	-,53**	-,18*	-,16*	-,49**	-,07	,06	,33**	,17*	,25**	-,33**	-,15*	-,33**	-,19**	,42**	,17*	-,24**	,06	1	
PA	-,27**	,34**	,04	,15*	,25**	,41**	,17*	,15*	,30**	,37**	,03	,04	-,03	-,06	-,06	,35**	,39**	,43**	,40**	-,17*	,05	,13	-,12	-,24**	1

N- neuroticizam, E-ekstraverzija, O-otvorenost, A-saradljivost, C-savesnost, WB-dobrobit, SC-samokontrola, EM-emocionalnost, SOC-socijalnost, TEIQ-ukupan skor za crtu EI, STEU- ukupan skor na Situacionom testu razumevanja osećanja, STEM- ukupan skor na Situacionom testu upravljanja osećanjima, SB-samookrivljavanje, ACC-prihvatanje, RUM-ruminacija, POR-pozitivno refokusiranje, ROP-planiranje, PR-pozitivna preformulacija, PIP-razmišljanje unapred, CAT-katastrofiziranje, BO-okrivljavanje drugih, REA-ponovna procena, SUP-suzbijanje ekspresije, NA-ukupan skor na skali negativnog afekta, PA-ukupan skor na skali pozitivnog afekta, **p<0,01; *p<0,05

Crte ličnosti i crta EI

Crte ličnosti petofaktorskog modela sa faktorima i opštom merom crte EI ostvaruju povezanost umerenog do visokog intenziteta. Pojedine veze su nešto snažnije nego u prethodnoj studiji, pri čemu se treba podsetiti da su u dve studije crte ličnosti operacionalizovane putem dva testa: u prvoj je korišćena kraća verzija (NEO-FFI), a u drugoj integralna (NEO-PI-R). Neuroticizam dostiže najviše (negativne) korelacije sa merama crte EI: od -0,31 sa faktorom Emocionalnost do -0,62 sa globalnom merom crte EI, pri čemu intenzitet veze iznad 0,50 postoji i sa faktorima Dobrobit ($r=-0,57$) i Samokontrola ($r=-0,59$). Ekstraverzija pozitivno korelira sa svim merama crte EI (osim sa faktorom Samokontrola, gde izostaje povezanost) – koeficijenti korelacije iznad 0,50 se javljaju za faktore Dobrobit ($r=0,53$), Socijalbilnost ($r=0,55$) i za opštu meru crte EI ($r=0,52$). Veze crte Otvorenost sa merama crte EI su nešto niže (najsnažnija je sa faktorom Socijalbilnost, $r=0,29$), pri čemu izostaje povezanost sa faktorima Dobrobit i Samokontrola. Saradljivost pozitivno korelira sa svim merama crte EI, osim sa faktorom Socijalbilnost – i u ovoj studiji je pronađena niska i negativna korelacija između ova dva konstrukta ($r=-0,17$). Ostale veze se kreću u rasponu od $r=0,23$ (sa faktorom Dobrobit) do $r=0,42$ (sa faktorom Emocionalnost). Crta Savesnost ostvaruje pozitivnu vezu sa crtom EI – od $r=0,27$ sa faktorom Socijalbilnost, do $r=0,50$ sa globalnom merom crte EI.

Crte ličnosti i sposobnost EI

U ovoj studiji nisu uočene značajne korelacije crta ličnosti iz modela Velikih pet kako sa situacionom merom razumevanja osećanja (STEU), tako ni sa situacionim merom upravljanja osećanjima (STEM).

Crte ličnosti i strategije regulacije emocija

U ovoj studiji se pokazalo da od svih crta iz modela Velikih pet, Neuroticizam najviše korelira sa svim ispitanim strategijama regulacije emocija. Ova crta je u pozitivnoj vezi sa strategijama poput Katastrofiziranja ($r=0,46$), Okrivljavanja drugih ($r=0,28$) i Ruminacije ($r=0,27$), dok se negativne veze uočavaju sa grupom strategija koje su adaptivnog karaktera, kao što su Pozitivna

preformulacija ($r=-0,38$), Pozitivno refokusiranje ($r=-0,31$) i Razmišljanje unapred ($r=-0,30$). Ekstraverzija je u umerenoj pozitivnoj korelaciji sa strategijama Planiranje ($r=0,44$), Pozitivna preformulacija ($r=0,37$) i Pozitivno refokusiranje ($r=0,32$), dok se najjača negativna veza sreće sa Grosovom strategijom Suzbijanje ekspresije ($r=-0,32$). Crta Otvorenost je u pozitivnoj vezi sa strategijama Planiranje ($r=0,28$), i Ruminacija ($r=0,26$), dok sa crtom Katastrofiziranje ostvaruje nešto nižu negativnu povezanost ($r=-0,20$). Što se tiče Saradljivosti, ova crta je najsnažnije povezana sa strategijama Okrivljavanje drugih ($r=-0,34$) i Ponovna procena ($r=0,30$). Korelacije Savesnosti sa strategijama regulacije emocija su još niže i kreću se najviše do $r=0,27$ (sa strategijom Planiranje).

Crte ličnosti i afektivitet

Korelacije između negativnog afekta sa crtama ličnosti se kreću od $r=-0,18$ (sa Saradljivošću) do $r=0,54$ (sa Neuroticizmom). Pozitivan afekat ima najsnažniju negativnu vezu sa Neuroticizmom ($r=-0,27$), a pozitivnu sa Ekstraverzijom ($r=0,34$). Uočeno je da crta Otvorenost ne korelira ni sa uobičajenim pozitivnim ni sa negativnim afektom.

Crta EI i sposobnost EI

I u ovoj studiji se pokazalo, uprkos primeni drugačijih načina procene sposobnosti EI, da je povezanost između dva modela EI jako slaba (čak i niža nego u prethodnoj studiji). Situaciona mera upravljanja osećanjima i mere crte EI nisu u korelaciji, dok jedinu značajnu povezanost sposobnost razumevanja emocija sa crtom EI ostvaruje preko faktora Samokontrola ($r=0,21$).

Crta EI i strategije regulacije emocija

Primetno je da crta EI dobro korelira sa skoro svim strategijama regulacije emocija (najslabije sa Prihvatanjem, Ruminacijom i Okrivljavanjem drugih). Faktor Dobrobit je najsnažnije povezan sa strategijama Pozitivna preformulacija ($r=0,53$), Katastrofiziranje ($r=-0,48$), i Planiranje ($r=0,47$), a sa istim strategijama gotovo identično korelira i globalna mera crte EI. Faktori samokontrola i Emocionalnost najsnažnije (negativno) koreliraju sa strategijama

Katastrofiziranje ($r=-0,44$) i Suzbijanje ekspresije ($r=-0,56$), dok se faktor Socijalnost najbolje pozitivno povezuje sa strategijom Planiranje ($r=0,40$).

Crta EI i afektivitet

Sve mere crte EI negativno koreliraju sa negativnim afektom - najveća uočena korelacija je se faktorom Dobrobit ($r=-0,54$), a srodno su povezani i faktor Samokontrola ($r=-0,53$) i opšta mera crte EI ($r=-0,49$). Korelacije crte EI i pozitivnog afekta su nešto niže i kreću se u rasponu od $r=0,15$ (sa faktorom Emocionalnost) do $r=0,41$ (sa faktorom Dobrobit).

Sposobnost EI i strategije regulacije emocija

Veze između mera sposobnosti EI i strategija regulacije emocija su vrlo sporadične i niske. Situaciono razumevanje emocija (STEU) korelira samo sa strategijom Pozitivno refokusiranje i to neočekivano negativno i slabo ($r=-0,18$), dok je sa merom situacionog upravljanja osećanjima (STEM) situacija nešto povoljnija u pogledu broja značajnih veza - korelacije se kreću od $r=0,14$ (sa strategijom Ponovna procena) do $r=0,31$ (sa strategijom Prihvatanje), za 5 od ukupno 11 ispitanih strategija. Istovremeno, ove veze su neobične i neočekivane, budući da i adaptivne i maladaptivne strategije regulacije emocija pozitivno koreliraju sa STEM skorom.

Sposobnost EI i afektivitet

U ovoj studiji, za razliku od prethodne, mere sposobnosti EI ne koreliraju ni sa pozitivnim, ni sa negativnim afektom.

Strategije regulacije emocija i afektivitet

Uobičajni negativan afekat ostvaruje veliki broj značajnih korelacija sa strategijama regulacije emocija, pri čemu je najveća sa strategijom Katastrofiziranje ($r=0,42$). Mera pozitivnog afekta je značajno povezana sa 5 od 11 strategija (i to uglavnom onih koje su adaptivnog karaktera) - sa strategijom Pozitivna preformulacija najsnažnije ($r=0,43$). Dakle, uobičajeni intenzitet osećanja je srodno povezan kako sa strategijama koje smatramo poželjnim i funkcionalnim, tako i sa onima koje na dugoročnom planu donose više štete nego koristi.

6.5. Predviđanje emocionalne reaktivnosti putem mera crte EI

U okviru obe studije su testirani istovetni modeli, budući da je korišćena ista operacionalizacija crte EI, kao i ista kriterijumska varijabla, tj. emocionalna reaktivnost operacionalizovana putem razlike na skali negativnog afekta u pretestu i posttestu (T2-T1).

Studija 1

Prvi set regresionih modela sa varijablom emocionalna reaktivnost kao kriterijumom sadrži faktore crte EI kao prediktore (Tabela 16).

Pretpostavljeni model u prvoj analizi, tj. u situaciji uznemirenosti ($F_{(4, 149)}=3,04$, $p=0,02$) objašnjava 8% varijanse, ali se nijedan prediktor ne izdvaja kao značajan (najbliži značajnosti je β koeficijent za faktor Emocionalnost). U drugoj analizi, odnosno, u situaciji empatijske uznemirenosti, situacija je slična – model ($F_{(4,147)}=3,08$; $p=0,02$) objašnjava isti procenat varijanse (8%) i takođe je bez značajnih β koeficijenata za prediktore (najbliži značajnosti je faktor Samokontrola).

Tabela 16. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) previđa putem četiri faktora emocionalne inteligencije kao crte – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Dobrobit	0,08	0,79	0,43	0,09	0,84	0,40
Samokontrola	0,05	0,49	0,63	0,16	1,77	0,08
Emocionalnost	0,17	1,71	0,09	0,09	0,99	0,33
Socijabilnost	0,05	0,49	0,63	0,01	0,12	0,90
R ²		0,08			0,08	
F		3,04*			3,08*	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Studija 2

U situaciji uznemirenosti, emocionalnu reaktivnost model sa merama crte EI kao prediktorima ($F_{(4,97)}=13,36$; $p=0,00$) predviđa znatno bolje nego u prvoj studiji. Objasnjeno je 36% varijanse, dok se kao značajni prediktori izdvajaju faktori Dobrobit (sa najvećom snagom efekta), Emocionalnost i Socijabilnost.

Kada je u pitanju reaktivnost u situaciji empatijske uznemirenosti, isti model ($F_{(4,83)}=4,57$ $p=0,00$) je pokazao slabiju prediktivnu moć – objašnjava duplo manji procenat varijanse (18%). Osim faktora Dobrobit, kao najsnažnijeg prediktora, izdvaja se i faktor Emocionalnost. U obe situacije β koeficijent ima pozitivan predznak samo za faktor Dobrobit, kod ostalih značajnih prediktora ovaj parametar je negativan (Tabela 17)

Tabela 17. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) predviđa putem četiri faktora emocionalne inteligencije kao crte – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Dobrobit	0,70	6,38	0,00	0,49	3,86	0,00
Samokontrola	-0,02	-0,19	0,85	0,03	0,24	0,81
Emocionalnost	-0,17	-1,82	0,07	-0,26	-2,12	0,04
Socijabilnost	-0,28	-2,89	0,01	-0,05	-0,41	0,68
R ²		0,36			0,18	
F		13,36**			4,57**	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

6.6. Predviđanje emocionalne reaktivnosti putem mera sposobnosti EI

Sposobnost EI je u dve studije različito procenjena: u prvoj putem Testa emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza, dok su u drugoj studiji primenjeni Situacioni test razumevanja osećanja i Situacioni test upravljanja osećanjima.

Studija 1

Testirani regresioni model se sastoji od 4 grane sposobnosti EI kao prediktora, dok je kriterijum razlika u skorovima na Skali negativnog afekta pre i nakon izlaganja stimulusa, tj. emocionalna reaktivnost. Rezultati su prikazani u Tabeli 18 i generalno pokazuju da sposobnost EI ne predviđa reaktivnost na negativnom afektu. Ipak, postoje izvesne razlike u pogledu prediktivne moći modela u dve situacije. Za razliku od prve analize, gde je kriterijum reaktivnost u situaciji uznemirenosti ($F_{(4,149)}=1,42$; $p=0,23$), u drugom slučaju, tj. u situaciji

empatijske uznemirenosti, ovaj model ($F_{(4,147)}=2,15$; $p=0,08$) je nešto bliži granicama statističke značajnosti i u okviru njega se izdvaja kao značajan prediktor grana Razumevanje emocija (β koeficijent ima pozitivan predznak).

Tabela 18. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) previđa putem četiri grane emocionalne inteligencije kao sposobnosti – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Opažanje emocija	-0,02	-0,19	0,85	-0,05	-0,55	0,58
Emocionalna facilitacija	-0,11	-1,24	0,22	-0,04	-0,48	0,63
Razumevanje emocija	0,12	1,48	0,14	0,23	2,65	0,01
Upravljanje emocijama	0,13	1,41	0,16	0,04	0,45	0,65
R ²		0,04			0,06	
F		1,42			2,15	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Studija 2

U drugoj studiji prediktivni model čine ista kriterijumska varijabla (reaktivnost na skali negativnog afekta), dok su prediktori dve komplementarne mere sposobnosti EI – razumevanje emocija i upravljanje emocijama, operacionalizovane putem Situacionog testa razumevanja osećanja (STEU) i Situacionog testa upravljanja osećanjima (STEM).

Rezultati pokazuju da je u obe situacije prediktivna moć pretpostavljenih modela u pogledu promene jačine negativnog afekta u dve situacije ravna nuli (Tabela 19), tj. da možemo zaključiti da ove dve mere sposobnosti EI ne predviđaju zadatak kriterijumsku varijablu.

Tabela 19. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) previđa putem situacionih mera EI kao sposobnosti (STEM i STEU) – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
STEM	-0,02	-0,19	0,85	0,00	-0,01	0,99
STEU	-0,01	-0,12	0,91	0,04	0,38	0,71
R ²		0,00			0,00	
F		0,03			0,07	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

6.7. Predviđanje emocionalne reaktivnosti putem Velikih pet

U obe studije je korišćen model Velikih pet crta ličnosti, ali su one u prvoj studiji procenjene putem instrumenta NEO-FFI, dok je u drugoj primenjen kompleksniji NEO-PI-R.

Studija 1

U situaciji uznemirenosti prediktivni model ($F_{(5,148)}=4,07$; $p=0,00$) sa crtama ličnosti kao nezavisnim varijablama objašnjava 12% varijanse, pri čemu se jedino izdvaja Neuroticizam kao značajan prediktor i to sa negativnim predznakom. U situaciji empatijske uznemirenosti model ($F_{(5,146)}=0,95$; $p=0,45$) sa Velikih pet se nije pokazao kao prediktivan u pogledu reaktivnosti na skali negativnog afekta (Tabela 20).

Tabela 20. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) previđa putem crta ličnosti – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Neuroticizam	-0,24	-2,79	0,01	-0,16	-1,67	0,10
Ekstraverzija	0,08	0,99	0,32	0,01	0,16	0,88
Otvorenost	0,09	1,14	0,26	0,03	0,36	0,72
Saradljivost	0,06	0,72	0,48	-0,03	-0,34	0,74
Savesnost	0,07	0,86	0,39	0,02	0,21	0,83
R ²		0,12			0,03	
F		4,07**			0,95	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Studija 2

Bez obzira na razlike u načinu procene crta ličnosti između dve studije, studija 2 ne pokazuje ništa novo u odnosu na prethodne rezultate. Model ($F_{(5,96)}=4,39$; $p=0,00$) je u situaciji uznemirenosti značajan i objašnjava 19% varijanse, dakle nešto bolje nego isti model u prvoj studiji. Neuroticizam je i u ovom slučaju značajan prediktor emocionalne reaktivnosti negativnog afekta (β koeficijent je negativnog predzaka). Potvrdilo se da emocionalna reaktivnost u situaciji empatijske uznemirenosti ne može biti predviđena putem seta crta

ličnosti – pretpostavljeni model ($F_{(5,82)}=0,89$; $p=0,49$) u ovoj situaciji nije statistički značajan (Tabela 21).

Tabela 21. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) previđa putem crta ličnosti – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Neuroticizam	-0,29	-2,63	0,01	-0,07	-0,60	0,55
Ekstraverzija	0,11	1,04	0,30	0,10	0,82	0,41
Otvorenost	-0,15	-1,53	0,13	-0,07	-0,64	0,52
Saradljivost	0,16	1,60	0,11	0,12	1,13	0,26
Savesnost	0,00	0,03	0,98	-0,18	-1,55	0,13
R ²	0,19			0,05		
F	4,39**			0,89		

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

6.8. Predviđanje emocionalne reaktivnosti putem strategija regulacije emocija

U okviru obe studije je, kako za situaciju uznemirenosti, tako i za situaciju empatijske uznemirenosti proverena prediktivna moć regresionog modela sa setom strategija regulacije emocija kao prediktorima, a razlikom skorova na skali negativnog afekta pre i nakon izlaganja stimulusa kao kriterijumskom varijablom. Modelom su obuhvaćene sve ispitane strategije – 9 koje se odnose na kognitivnu regulaciju (CERQ) i 2 koje proističu iz Grosovog modela regulacije emocija (ERQ).

Studija 1

Ispitani model je u situaciji uznemirenosti na ivici statističke značajnosti ($F_{(11,142)}=1,78$; $p=0,06$), a kao prediktori koje je vredno spomenuti se izdvajaju Suzbijanje ekspresije (sa značajnim i negativnim β koeficijentom), Okrivljavanje drugih i Pozitivno refokusiranje. U drugoj analizi model sa strategijama regulacije emocija takođe nije statistički značajan ($F_{(11,140)}=1,63$, $p=0,09$), mada se među nezavisnim varijablama izdvaja Samookrivljavanje, sa negativnim β koeficijentom umerene snage (Tabela 22). Iako ne možemo tvrditi da se čitavim setom strategija objašnjava određeni postotak varijanse individualnih razlika

kada je u pitanju promena negativnog afekta između dve situacije, primećuje se da model generalno naginje statističkoj značajnosti u obe situacije (prvenstveno u situaciji uznemirenosti), kao i da postoje strategije regulacije emocija koje se mogu izdvojiti kao važnije u pogledu predikcije zadanog kriterijuma.

Tabela 22. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) previđa putem strategija regulacije emocija – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
CERQ – Samookrivljavanje	-0,08	-0,92	0,36	-0,26	-2,76	0,01
CERQ – Prihvatanje	0,12	1,31	0,19	0,09	0,99	0,32
CERQ – Ruminacija	0,01	0,07	0,94	-0,01	-0,09	0,92
CERQ – Pozitivno refokusiranje	0,19	1,85	0,07	0,06	0,53	0,60
CERQ – Planiranje	-0,05	-0,51	0,61	0,21	1,85	0,07
CERQ – Pozitivna preformulacija	-0,12	-1,06	0,29	0,03	0,29	0,77
CERQ – Razmišljanje unapred	0,04	0,37	0,71	-0,08	-0,84	0,40
CERQ – Katastrofiziranje	-0,03	-0,25	0,80	0,02	0,20	0,85
CERQ – Okrivljavanje drugih	-0,18	-1,91	0,06	-0,11	-1,23	0,22
ERQ – Ponovna procena	-0,07	-0,75	0,46	-0,09	-0,97	0,33
ERQ – Suzbijanje ekspresije	-0,19	-2,29	0,02	-0,01	-0,08	0,94
	R ²		0,12			0,11
	F		1,78			1,63

*p<0,05; **p<0,01

Studija 2

U okviru situacije uznemirenosti se testiranim modelom ($F_{(11,90)}=2,02$; $p=0,04$) može objasniti 20% varijanse, ali se nijedan prediktor pojedinačno ne izdvaja kao statistički značajan (najbliža granici značajnosti je varijabla Samookrivljavanje sa negativnim predznakom za β koeficijent). Ispitani model je u situaciji sa indukovanom empatijskom uznemirenošću na granici statističke značajnosti ($F_{(11,76)}=1,85$; $p=0,06$), a među prediktorskim varijablama se ističu Samookrivljavanje i Katastrofiziranje sa negativnim β koeficijentima (za koje je $p \leq 0,05$) (Tabela 23).

Ako sagledamo nalaze iz obe studije, stiče se utisak da, iako ovako konceptualizovan, model ne uspeva u potpunosti da previdi emocionalnu

reaktivnost. Međutim, strategije iz domena neadaptivnih (Samookrivljavanje, Katastrofiziranje, Suzbijanje ekspresije) se izdvajaju kao važnije u predikciji reaktivnosti tokom obe situacije indukovanog negativnog afekta.

Tabela 23. Rezultati linearne regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) previđa putem strategija regulacije emocija – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
CERQ – Samookrivljavanje	-0,19	-1,70	0,09	-0,25	-2,04	0,05
CERQ – Prihvatanje	-0,06	-0,59	0,56	0,13	1,13	0,26
CERQ – Ruminacija	-0,04	-0,33	0,74	0,12	0,97	0,33
CERQ – Pozitivno refokusiranje	0,11	0,93	0,35	0,15	1,12	0,27
CERQ – Planiranje	-0,09	-0,73	0,47	-0,08	-0,58	0,56
CERQ – Pozitivna preformulacija	0,14	1,05	0,30	-0,03	-0,24	0,81
CERQ – Razmišljanje unapred	0,04	0,31	0,75	0,01	0,05	0,96
CERQ – Katastrofiziranje	-0,07	-0,58	0,57	-0,30	-2,35	0,02
CERQ – Okrivljavanje drugih	-0,06	-0,62	0,54	-0,04	-0,30	0,77
ERQ – Ponovna procena	0,17	1,53	0,13	0,09	0,67	0,50
ERQ – Suzbijanje ekspresije	0,08	0,82	0,41	0,13	1,16	0,25
R ²		0,20			0,21	
F		2,02*			1,85	

*p<0,05; **p<0,01

6.9. Hijerarhijski regresioni modeli – provera inkrementalne valjanosti crte EI

U narednim analizama biće prikazana inkrementalna valjanost crte EI. U prvom modelu, testiranom u obe studije, u prvom bloku prediktora nalazi se samo Neuroticizam, kao varijabla koja je u prethodnim analizama pokazala prediktivnu moć u pogledu reaktivnosti na skali negativnog afekta. Drugi blok prediktora čini, zajedno sa Neuroticizmom, globalna mera crte EI, tj. ukupan skor na Upitniku za procenu emocionalne inteligencije kao crte (TEIQue).

Model 1 – Studija 1

Na osnovu rezultata hijerarhijske regresione analize prikazane u Tabeli 24, može se primetiti da je u modelu testiranom u prvom koraku Neuroticizam značajan prediktor reaktivnosti, kako u situaciji uznemirenosti ($F_{(1,152)}=16,26$;

p=0,00), tako i u situaciji empatijske uznemirenosti ($F_{(1,150)}=4,52$; $p=0,04$). Prvi blok sa jednom crtom ličnosti objašnjava u prvoj situaciji 10% varijanse, dok je u drugoj situaciji prediktivna moć slabija (3% objašnjene varijanse). Kada se u drugom koraku doda opšta mera crte EI, takav set varijabli ($F_{(2,151)}=8,89$; $p=0,00$) u situaciji uznemirenosti objašnjava tek 1% varijanse više (značajan prediktor je Neuroticizam), dok u situaciji empatijske uznemirenosti ($F_{(2,149)}=5,66$; $p=0,00$) dolazi do promene, pa na početna objašnjena 3% varijanse putem Neuroticizma, blok koji uključuje opštu meru crte EI doprinosi sa još 4% objašnjenih varijacija (β koeficijent ima pozitivan predznak).

Tabela 24. Rezultati hijerarhijske regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) predviđa putem Neuroticizma (blok 1) i globalne mere crte EI (blok 2) – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,31	-4,03	0,00	-0,17	-2,13	0,04
R ²		0,10			0,03	
F		16,26**			4,52*	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,25	-2,71	0,01	-0,02	-0,17	0,86
Ukupan skor na TEIQue	0,11	1,21	0,23	0,26	2,57	0,01
R ²		0,11			0,07	
R ² change		0,01			0,04	
F		8,89**			5,66**	
F change		1,46			6,63*	

*p<0,05; **p<0,01

Model 1 – Studija 2

U drugoj studiji su rezultati nešto drugačiji kada je u pitanju situacija sa indukovanom empatijskom uznemirenošću. Naime, dok je Neuroticizam kao jedini prediktor u prvom koraku ($F_{(1,100)}=16,73$ $p=0,00$) objašnjava 16,7% varijanse i dodatnih 2,8% u drugom koraku ($F_{(2,99)}=8,44$; $p=0,00$) u situaciji uznemirenosti, ovakav model nema nikakvu prediktivnu moć ni u prvom ($F_{(1, 86)}=0,30$; $p=0,58$), ni u drugom koraku ($F_{(2,85)}=1,68$; $p=0,19$) u situaciji empatijske uznemirenosti

(Tabela 25). Međutim, ako se detaljnije pogledaju rezultati, primećuje se da je β koeficijent za globalni skor na TEIQue relativno blizu statističke značajnosti ($p=0,08$), odnosno da postoji tendencija da, kao u prvoj studiji, viši skorovi na Upitniku o emocionalnoj inteligenciji kao crti predviđaju veću reaktivnost u situaciji empatijske uznemirenosti.

Tabela 25. Rezultati hijerarhijske regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) predviđa putem Neuroticizma (blok 1) i globalne mere crte EI (blok 2) – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,38	-4,09	0,00	-0,06	-0,55	0,58
R ²		0,14			0,00	
F		16,73**			0,30	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,34	-2,71	0,01	0,07	0,55	0,59
Ukupan skor na TEIQue	0,07	0,53	0,60	0,23	1,75	0,08
R ²		0,15			0,04	
R ² change		0,00			0,03	
F		8,44**			1,68	
F change		0,28			3,05	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Drugi hijerarhijski model se od prvog razlikuje u tome što umesto globalnog skora crte EI sadrži faktore EI, a proveren je sa ciljem da se utvrdi da li faktori zasebno (povrh Neuroticizma kao prediktora u prvom koraku) mogu predvideti reaktivnost u pogledu negativnog afekta tokom dve indukovane vrste uznemirenosti.

Model 2 – Studija 1

Testiranjem drugog hijerarhijskog modela se još jednom potvrđuje nalaz prethodnih modela da Neuroticizam kao jedini prediktor u prvom bloku varijabli može predvideti reaktivnost na negativnom afektu, pri čemu se u situaciji uznemirenosti ($F_{(1,152)}=16,26$; $p=0,00$) na ovaj način može objasniti 10%, a u situaciji empatijske uznemirenosti ($F_{(1,150)}=4,52$; $p=0,04$) tek 3% varijanse individualnih razlika. Kada se, u okviru drugog bloka prediktorskih varijabli,

Neuroticizmu dodaju 4 faktora crte EI, takav set prediktora u situaciji indukovane uznemirenosti ($F_{(4,148)}=4,18$; $p=0,00$) može objasniti dodatna 3% varijanse, mada značajan prediktor ostaje samo Neuroticizam (u oba slučaja sa negativnim β koeficijentom). Od faktora crte EI, jedino za Emocionalnost možemo reći da je blizu statističke značajnosti ($p=0,06$). U situaciji indukovane empatijske uznemirenosti ($F_{(4,146)}=2,45$; $p=0,04$), iako je uočena statistička značajnost celog modela, nema izdvojenih prediktora emocionalne reaktivnosti (u ovom slučaju se vrednost β koeficijenta za varijablu Neuroticizam spušta do nule, dok je ovaj parametar najveći za faktor Samokontrola - mada, ispod nivoa statističke značajnosti) (Tabela 26).

Tabela 26. Rezultati hijerarhijske regresione analize - provera modela kojim se emocionalna reaktivnost situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) predviđa putem Neuroticizma, (blok 1) i faktora crte EI (blok 2) - studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,31	-4,03	0,00	-0,17	-2,13	0,04
R ²		0,10			0,03	
F		16,26**			4,52*	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,28	-2,84	0,01	-0,01	-0,11	0,91
Dobrobit	-0,02	-0,23	0,82	0,09	0,75	0,46
Samokontrola	-0,04	-0,44	0,66	0,16	1,60	0,11
Emocionalnost	0,19	1,90	0,06	0,09	0,99	0,32
Socijabilnost	0,02	0,20	0,84	0,01	0,09	0,93
R ²		0,12			0,08	
R ² change		0,03			0,05	
F		4,18**			2,45*	
F change		1,14			1,90	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Model 2 - Studija 2

U drugoj studiji (Tabela 27) testirani hijerarhijski model donosi rezultate koji direktnije idu u prilog prediktivnoj moći crte EI i njenoj inkrementalnoj valjanosti. Neuroticizam u ovoj studiji samostalno može predvideti emocionalnu reaktivnost u situaciji uznemirenosti ($F_{(1,100)}=16,73$; $p=0,00$ - 14% objašnjene

varijanse), što ne važi i za empatijsku uznemirenosti ($F_{(1,86)}=0,30$; $p=0,58$). Faktori crte EI u drugom bloku prediktora značajno menjaju celu sliku: indukovanu reaktivnost u situaciji uznemirenosti ($F_{(5,96)}=10,86$; $p=0,00$) predviđaju faktori Dobrobit (sa najvećom snagom efekta, pri čemu β koeficijent ima pozitivan predznak) i Socijabilnost (sa negativnim predznakom za β), dok Neuroticizam znatno gubi na doprinosu prediktivnoj moći modela ($p=0,34$). Ovaj blok prediktorskih varijabli može objasniti dodatna 22% varijanse individualnih razlika. Kada je u pitanju indukovana empatijska uznemirenost ($F_{(5,82)}=3,90$; $p=0,00$), model objašnjava 19% varijanse, a predikciji reaktivnosti značajno doprinose faktori Dobrobit (pozitivno i snažno) i Emocionalnost (negativno i umereno).

Tabela 27. Rezultati hijerarhijske regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) predviđa putem Neuroticizma (blok 1) i faktora crte EI (blok 2) – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,38	-4,09	0,00	-0,06	-0,55	0,58
R ²		0,14			0,00	
F		16,73**			0,30	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,12	-0,96	0,34	0,14	1,10	0,28
Dobrobit	0,65	5,32	0,00	0,52	4,01	0,00
Samokontrola	-0,07	-0,60	0,55	0,08	0,64	0,53
Emocionalnost	-0,17	-1,77	0,08	-0,27	-2,19	0,03
Socijabilnost	-0,29	-2,98	0,00	-0,01	-0,05	0,96
R ²		0,36			0,19	
R ² change		0,22			0,19	
F		10,86**			3,90**	
F change		8,19**			4,79**	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Rezultati provere trećeg hijerarhijskog modela, koji uključuje pet crta ličnosti u prvom i četiri faktora crte EI u drugom koraku, nisu ukazali na bitno drugačiju sliku u odnosu na prethodno testirani model. Prikaz ove analize nalazi se u Prilozima 6 i 7.

6.10. Kako se obrasci reaktivnosti razlikuju u pogledu varijabli ličnosti, crte i sposobnosti EI? – rezultati kanoničke diskriminativne analize

Osim provere regresionih modela u kojima je zavisna varijabla predstavljena u vidu emocionalne reaktivnosti u pogledu negativnog afekta, moguće je proveriti na koji način su kompleksniji obrasci reaktivnosti dobijeni putem klaster analize povezani sa nezavisnim istraživačkim varijablama. Identifikaciji razlika između obrazaca emocionalne reaktivnosti pristupilo putem provere diskriminativne moći seta nezavisnih varijabli sačinjenog od Velikih pet crta ličnosti, faktora crte EI i pokazatelja sposobnosti EI.

Studija 1

Rezultati kanoničke diskriminativne analize pokazuju značajne razlike između dva klastera emocionalne reaktivnosti u pogledu nezavisnih varijabli. U grupi uznemirenih ispitanika dobijena funkcija objašnjava 17,64% varijanse. Iz Tabele 28 se može videti da sa funkcijom negativno koreliraju Neuroticizam (najsnažnije u okviru celog seta varijabli -0,78), i izuzetno slabo Emocionalna facilitacija i Otvorenost, dok su sve ostale nezavisne varijable u pozitivnoj vezi sa dobijenom funkcijom (najveći koeficijenti korelacije se javljaju kod Emocionalnosti, Dobrobiti, Savesnosti, Saradljivosti, Socijalnosti, Ekstraverzije i Samokontrole – iznad 0,3). Može se zaključiti da ispitanike sa obrascem niske reaktivnosti pre svega odlikuje visoko izražena crta Neuroticizma, dok se kod ispitanika sa obrascem visoke reaktivnosti češće sreću visoki skorovi na faktorima crte EI (pre svega Emocionalnosti i Dobrobiti), ali i ostalih crta iz modela Velikih pet: Savesnosti, Saradljivosti i Ekstraverzije. Otvorenost i grane sposobnosti EI se nisu pokazale kao diskriminativne u pogledu obrazaca emocionalne reaktivnosti. A posteriori klasifikacijom je na osnovu izdvojene funkcije moguće ispravno klasifikovati 68,2% ispitanika iz oba klastera (70,6% za prvi, tj. 67% za drugi klaster).

U grupi ispitanika sa indukovanom empatijskom uznemirenošću se primenom kanoničke diskriminativne analize dobija značajna funkcija koja objašnjava 29,16% varijanse individualnih razlika. Sa funkcijom negativno

koreliraju Neuroticizam (ali znatno slabije nego u prethodnoj situaciji) i vrlo nisko Saradljivost. Najveće pozitivne koeficijente korelacije primećujemo kod Dobrobiti (ova varijabla ujedno ima i najveću diskriminativnu moć u odnosu na ceo set nezavisnih varijabli), Samokontrole, Ekstraverzije i Socijalnosti. Može se zapaziti da grane sposobnosti EI nešto bolje koreliraju sa funkcijom nego u prethodnom slučaju - 3 od 4 grane imaju koeficijente korelacije između 0,22 i 0,26, ali su te veze i dalje slabe. Za ispitanike sa obrascem niske reaktivnosti i dalje možemo reći da ih odlikuju povišeni skorovi na Neuroticizmu, dok ćemo visoko reaktivnu grupu najbolje opisati putem varijabli iz domena crte EI - dostižu više nivoe Dobrobiti i Samokontrole. Ekstraverzija se i ovde javlja kao varijabla koja dobro diskriminiše visoko i nisko reaktivne pojedince. Naknadnom klasifikacijom bismo putem dobijene funkcije ispravno klasifikovali 78,9% ispitanika (75,47 iz prvog, tj. 80,81 % ispitanika iz drugog klastera. Ako bismo pokušali da sumiramo nalaze kanoničke diskriminativne analize, istakli bismo da Neuroticizam u grupi sa indukovanom uznemirenošću, a Dobrobit u grupi sa indukovanom empatijskom uznemirenošću najbolje razlikuju nisko i visoko reaktivne ispitanike.

Tabela 28. Rezultati kanoničke diskriminativne analize – studija 1

Nezavisne varijable	Uznemirenost		Empatijska uznemirenost	
	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)
Neuroticizam	-0,62	-0,78 (1)	0,31	-0,36 (3)
Esktraverzija	0,09	0,38 (7)	0,34	0,33 (4)
Otvorenost	-0,14	-0,01 (13)	0,18	0,07 (11)
Saradljivost	0,27	0,48 (5)	-0,15	-0,13 (10)
Savesnost	0,37	0,49 (4)	0,03	0,22 (8)
Dobrobit	-0,08	0,55 (3)	0,97	0,69 (1)
Samokontrola	-0,25	0,38 (8)	0,48	0,47 (2)
Emocionalnost	0,32	0,56 (2)	-0,50	0,07 (12)
Socijalnost	0,18	0,44 (6)	-0,32	0,30 (5)
Opažanje emocija	-0,03	0,14 (10)	0,32	0,26 (6)
Emocionalna facilitacija	-0,27	-0,06 (12)	0,15	0,25 (7)
Razumevanje emocija	0,04	0,10 (11)	0,32	0,22 (9)
Upravljanje emocijama	0,22	0,21 (9)	-0,18	0,03 (13)
Funkcija	U-R/NR		EU-R/NR	
Položaj grupnih centroida	1	2	1	2
	-0,65	0,32	-0,88	0,47
Predviđena pripadnost grupi	1	2	1	2
	70,6%	67%	75,47%	80,81%
Sopstvena vrednost	0,21		0,42	
Kanonička korelacija	0,42**		0,54**	
Vilksova λ / χ - kvadrat/df	0,83/27,95/13		0,70/50,48/13	

*p<0,05; **p<0,01

Studija 2

Kanonička diskriminativna analiza u drugoj studiji ima sličan skup nezavisnih varijabli – Velikih pet crta ličnosti, domen crte, kao i sposobnosti EI. Razlika u odnosu na model u prvoj studiji se odnosi na drugačije mere sposobnosti EI: umesto grana EI procenjenih putem Testa emocionalne inteligencije Majera, Saloveja i Karuza, ovde imamo pokazatelje situacionog razumevanja osećanja i situacionog upravljanja osećanjima (na osnovu STEU i STEM testova sposobnosti EI). Grupe su definisane na osnovu klastera prikazanih u prethodnom poglavlju, a odnose se na ispitanike sa niskom i visokom emocionalnom reaktivnošću.

U grupi ispitanika sa indukovanom uznemirenošću se primenom kanoničke diskriminativne analize dobija jedna značajna funkcija (na nivou 0,05 statističke značajnosti) i ona objašnjava 19,36% varijanse individualnih razlika (Tabela 29). Varijabla Dobrobit se pokazala kao najdiskriminativnija – u korist ispitanika sa visoko reaktivnim obrascem. Ovu grupu ispitanika takođe odlikuju i veća Saradljivost, Ekstraverzija i Savesnost, a od faktora crte EI se izdvaja i Samokontrola. Nisko reaktivni ispitanici se mogu, kao što se utvrdilo i u prethodnim nalazima, najbolje opisati kao povišeno neurotični, budući da je varijabla Neuroticizam jedina iz modela snažnije negativno povezana sa dobijenom diskriminativnom funkcijom. Na osnovu ove funkcije je moguće ispravno klasifikovati 70,6% ispitanika u odgovarajuće klasterne, tj. obrasce emocionalne reaktivnosti (za oba oblika uznemirenosti približno isto).

Kada je u pitanju grupa empatijski uznemirenih ispitanika, model je nešto bolji, u smislu da objašnjava veći procenat varijanse – 26%. Varijable su u okviru kanoničke strukture na sličan način poređane. Dobrobit i dalje (ali sada još snažnije) najbolje diskriminiše ispitanike iz dva klastera. Iz domena Velikih pet se ponovo izdvajaju Ekstraverzija, Saradljivost i Savesnost, s tim što diskriminativna moć poslednje dve opada (naročito za Saradljivost). Pored navedenih varijabli, Samokontrola i Socijabilnost, kao aspekti crte EI, dobro opisuju ispitanike sa visoko reaktivnim obrascem. Neuroticizam ponovo, ali sada znatno slabije, negativno korelira sa funkcijom, tj. možemo reći da se viši skorovi na ovoj varijabli češće mogu sresti u klasteru koji označava nisku reaktivnost. Sposobnost EI se nije pokazala kao činilac koji igra bitnu ulogu u utvrđivanju razlika između dva klastera, njena diskriminativna moć je još slabija nego u prvoj studiji (za domen upravljanja emocijama je gotovo ravna nuli, u obe situacije). *A posteriori* klasifikacija (na osnovu dobijene diskriminativne funkcije) bi u 72,7% slučajeva bila precizna (60% u prvom i 83,33% u drugom klasteru).

Tabela 29. Rezultati kanoničke diskriminativne analize – studija 2

Nezavisne varijable	Uznemirenost		Empatijska uznemirenost	
	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)
Neuroticizam	0,27	-0,42 (3)	0,18	-0,22 (5)
Esktraverzija	0,27	0,38 (4)	-0,11	0,34 (2)
Otvorenost	0,04	0,06 (9)	0,03	0,14 (9)
Saradljivost	0,66	0,52 (2)	0,24	0,21 (6)
Savesnost	0,15	0,32 (6)	-0,05	0,19 (7)
Dobrobit	0,91	0,66 (1)	1,21	0,87 (1)
Samokontrola	0,07	0,38 (5)	-0,06	0,27 (3)
Emocionalnost	-0,70	0,02 (11)	-0,55	0,18 (8)
Socijalnost	-0,10	0,06 (8)	0,25	0,25 (4)
STEU	0,05	0,14 (7)	-0,18	-0,07 (11)
STEM	-0,11	-0,03 (10)	-0,17	-0,08 (10)
Funkcija	U-R/NR		EU-R/NR	
Položaj grupnih centroida	1	2	1	2
	-0,31	0,74	-0,63	0,53
Predviđena pripadnost grupi	1	2	1	2
	70,83%	70,00%	60,00%	83,33%
Sopstvena vrednost	0,24		0,34	
Kanonička korelacija	0,44*		0,51**	
Vilksova λ / χ^2 -kvadrat/df	0,81/19,94/11		0,75/23,66/11	

*p<0,05; **p<0,01

6.11. Kako se obrasci reaktivnosti razlikuju u pogledu strategija regulacije emocija? – rezultati kanoničke diskriminativne analize

Naredni set nezavisnih varijabli na osnovu koga smo pokušali da opišemo klustere reaktivnosti se sastojao od 11 strategija regulacije emocija: 9 koje čine skup kognitivnih strategija adaptivnog i madaptivnog karaktera ispitanih putem Upitnika o kognitivnoj regulaciji emocija (CERQ) i 2 ključne strategije iz Grosovog modela regulacije emocija operacionalizovane putem Upitnika o regulaciji emocija (ERQ).

Studija 1

Rezultati kanoničke diskriminativne analize prikazani u Tabeli 30 pokazuju da u situaciji indukovane uznemirenosti dobijena funkcija nije statistički značajna ($p=0,27$), ali ako detaljnije pogledamo kanoničku strukturu, najveću diskriminativnu snagu bi mogle imati maladaptivne strategije poput Okrivljavanja drugih, Ruminacije i Katastrofiziranja. Funkcija dobijena u drugoj analizi, tj. u situaciji indukovane empatijske uznemirenosti je statistički značajna na nivou 0,01 i objašnjava 18,49% varijanse individualnih razlika. Sa funkcijom su negativno povezane adaptivne strategije (Pozitivna preformulacija, Razmišljanje unapred, Planiranje, Pozitivno refokusiranje), a pozitivno maladaptivne strategije regulacije emocija (Samookrivljavanje, Katastrofiziranje, Suzbijanje ekspresije, Ruminacija). Ako pogledamo položaje grupnih centroida za oba klastera, jasno je da za ispitanike sa nisko reaktivnim obrascem možemo reći da su češće opterećeni osećanjem krivice, skloniji su preneglašavanju negativnih strana događaja ili nepovoljnih ishoda i nefunkcionalnom promišljanju o negativnim sadržajima ili osećanjima. Sa druge strane, visoko reaktivni obrazac se u terminima strategija regulacije emocija može opisati kao funkcionalniji i adaptabilniji: ispitanike koji čine drugi klaster odlikuje češće sagledavanje pozitivnih strana nekog događaja, nastojanje da se umanje važnost i negativne posledice nekog događaja i planiranje koraka koji bi doveli do uspešnog prevladavanja stresnih događaja. Najveću diskriminativnu snagu, pored strategije Pozitivna preformulacija, imaju maladaptivne strategije Samookrivljavanje i Katastrofiziranje. Na osnovu kanoničke funkcije bi bilo moguće ispravno klasifikovati 68,4% ispitanika u zadate klastera, i to približno isto za oba obrasca reaktivnosti (67,92%-68,69%).

Tabela 30. Rezultati diskriminativne analize sa strategijama regulacije emocija kao nezavisnim varijablama – studija 1

Nezavisne varijable	Uznemirenost		Empatijska uznemirenost	
	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)
CERQ - Samookrivljavanje	0,10	0,12 (7)	0,76	0,46 (2)
CERQ - Prihvatanje	-0,35	-0,09 (8)	-0,40	-0,24 (10)
CERQ - Ruminacija	0,37	0,54 (2)	0,29	0,30 (8)
CERQ - Pozitivno refokusiranje	-0,42	-0,35 (4)	0,41	-0,30 (6)
CERQ - Planiranje	-0,17	0,04 (9)	-0,23	-0,36 (5)
CERQ - Pozitivna preformulacija	0,66	0,17 (5)	-0,27	-0,48 (1)
CERQ - Razmišljanje unapred	-0,09	-0,02 (10)	-0,36	-0,43 (4)
CERQ - Katastrofiziranje	0,11	0,48 (3)	0,04	0,44 (3)
CERQ - Okrivljavanje drugih	0,63	0,68 (1)	0,35	0,22 (11)
ERQ - Ponovna procena	0,21	0,01 (11)	-0,15	-0,29 (9)
ERQ - Suzbijanje ekspresije	0,12	0,15 (6)	0,28	0,30 (7)
Funkcija	U-R/NR		EU-R/NR	
Položaj grupnih centroida	1	2	1	2
	0,44	-0,22	0,65	-0,35
Predviđena pripadnost grupi	1	2	1	2
	60,78%	64,08%	67,92%	68,69%
Sopstvena vrednost	0,10		0,23	
Kanonička korelacija	0,29		0,43**	
Vilksova λ / χ^2 -kvadrat/df	0,91/13,31/11		0,81/29,74/11	

*p<0,05; **p<0,01

Studija 2

U drugoj studiji se ponavlja situacija iz prethodne: kanonička funkcija nije statistički značajna u okviru indukovane uznemirenosti ($p=0,64$). Iako ne možemo dalje govoriti o razlikama između klastera niske i visoke reaktivnosti u pogledu strategija regulacije emocija, primećuje se da najviši rang u kanoničkoj strukturi imaju one strategije koje su se i u prethodnim analizama uglavnom pokazale kao najvažnije: Katastrofiziranje, Pozitivno refokusiranje i Pozitivna preformulacija (Tabela 31). U situaciji sa indukovanom empatijskom

uznemirenošću dobijena funkcija je značajna na nivou 0,05 i njom se može objasniti 24% varijanse. Jasno se odvajaju dve skupine nezavisnih varijabli, pa negativan smer veze sa funkcijom imaju adaptivne, a pozitivan maladaptivne strategije. Ubedljivo najveću diskriminativnu snagu uočavamo kod strategije Katastrofiziranje, a snažne su i Pozitivna prefomulacija i Razmišljanje unapred. Klaster niske reaktivnosti se može opisati kao sklon da svemu pripiše negativnu konotaciju uz pesimističke poglede na ishod nekog stresnog događaja, ujedno je i češće okupiran osećanjem krivice, ali ima i tendenciju da na okolinu svaljuje krivicu za negativne događaje i nepovoljne ishode. Ispitanici sa ovim obrascem češće nastoje da suzbiju bilo kakve bihevioralne manifestacije negativnih osećanja. Sa druge strane, visoko reaktivni obrazac reaktivnosti karakteriše nastojanje da se stresan događaj sagleda sa što pozitivnijeg aspekta, da se njegov značaj umanja, kao i da se tokom stresnih situacija fokus pomeri na one elemente koji se vezuju za pozitivne emocije. Ponovnom klasifikacijom, na osnovu dobijene funkcije, ispravno bi se klasifikovalo oko 70% ispitanika (65% iz prvog i 75% iz drugog klastera).

Tabela 31. Rezultati diskriminativne analize sa strategijama regulacije emocija kao nezavisnim varijablama – studija 2

Nezavisne varijable	Uznemirenost		Empatijska uznemirenost	
	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)	Standardizovani koeficijenti	Struktura matrice (rang)
CERQ - Samookrivljavanje	-0,10	-0,24 (8)	0,35	0,38 (6)
CERQ - Prihvatanje	-0,31	-0,36 (6)	0,09	0,10 (10)
CERQ - Ruminacija	0,31	-0,15 (9)	-0,01	0,10 (11)
CERQ - Pozitivno refokusiranje	0,45	0,62 (2)	-0,17	-0,46 (4)
CERQ - Planiranje	0,06	0,43 (5)	-0,03	-0,42 (5)
CERQ - Pozitivna preformulacija	0,10	0,58 (3)	-0,06	-0,53 (2)
CERQ - Razmišljanje unapred	0,25	0,52 (4)	-0,32	-0,52 (3)
CERQ - Katastrofiziranje	-0,57	-0,66 (1)	0,54	0,76 (1)
CERQ - Okrivljavanje drugih	0,06	-0,15 (10)	0,23	0,24 (9)
ERQ - Ponovna procena	0,11	0,34 (7)	-0,23	-0,37 (7)
ERQ - Suzbijanje ekspresije	0,35	0,07 (11)	0,10	0,24 (8)
Funkcija	U-R/NR		EU-R/NR	
Položaj grupnih centroida	1	2	1	2
	-0,20	0,48	0,61	-0,51
Predviđena pripadnost grupi	1	2	1	2
	65,28%	63,33%	65%	75%
Sopstvena vrednost	0,10		0,32	
Kanonička korelacija	0,30		0,49*	
Vilksova λ / χ^2 -kvadrat/df	0,91/8,77/11		0,76/22,50/11	

*p<0,05; **p<0,01

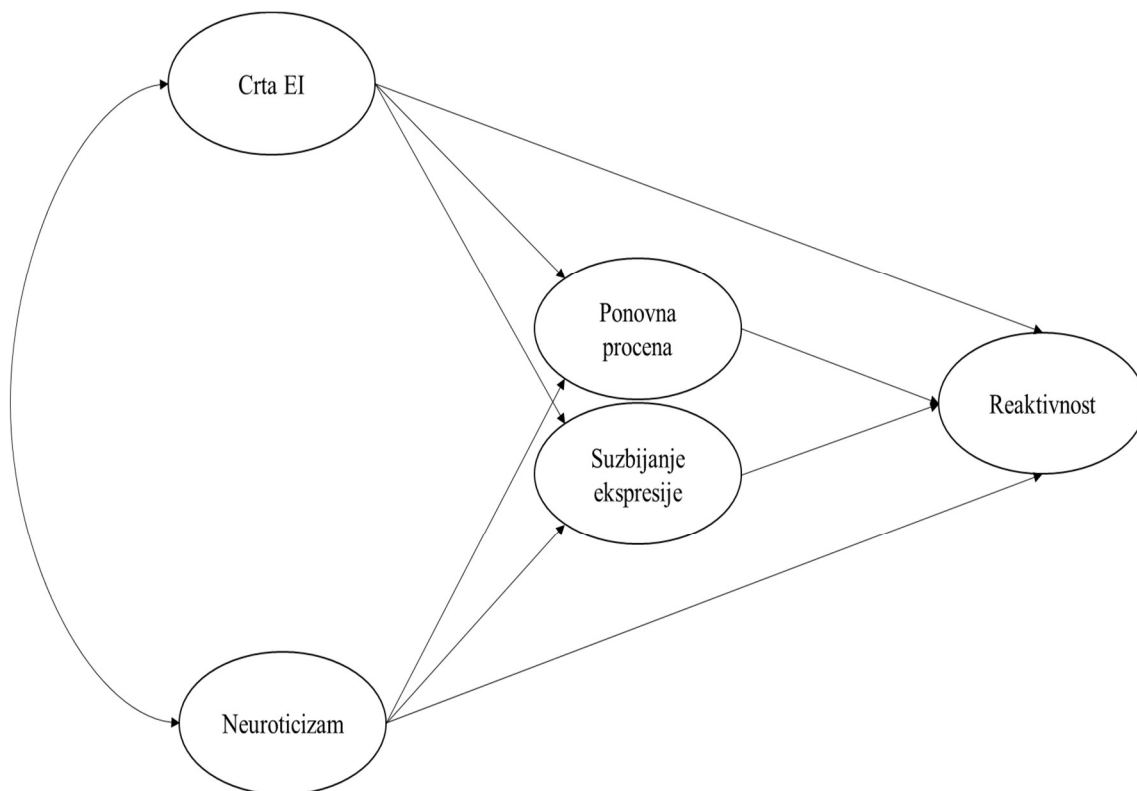
Na osnovu rezultata kanoničke diskriminativne analize iz obe studije (Tabele 30 i 31) se primećuje da na osnovu strategija regulacije emocija ne možemo značajno razlikovati obrasce emocionalne reaktivnosti tokom indukovane uznemirenosti, ali nam to polazi za rukom tokom indukovane empatijske uznemirenosti. Osim toga, stiče se utisak da su u procesu razlikovanja nisko i visoko reaktivnih ispitanika nešto uspešnije maladaptivne strategije (Katastrofiziranje i Okrivljanje drugih), ali dobru diskriminativnu snagu imaju i

pojedine strategije iz adaptivnog spektra (Pozitivna preformulacija, Razmišljanje unapred i sl.).

6.12. Analiza puta: provera povezanosti crte EI i neuroticizma sa emocionalnom reaktivnošću preko strategija regulacije emocija

Nakon provere direktnih veza nezavisnih varijabli sa emocionalnom reaktivnošću kao zavisnom, kao i na osnovu zapaženih korelacija, naredni korak u analizi podataka predstavlja testiranje složenijeg modela koji uključuje i set medijatorskih varijabli. Testiran je konceptualni model sa dve nezavisne, dve medijatorske i jednom zavisnom varijablom (Slika 14). Nezavisne varijable koje su se u prethodnim analizama izdvojile kao ključne u predikciji emocionalne reaktivnosti su crta EI (tj. zbirni TEIQue skor) i neuroticizam¹⁶. Strategije regulacije emocija – ponovna procena i suzbijanje ekspresije emocija predstavljaju adekvatan izbor medijatorskih varijabli, budući da direktno proističu iz teorijskog modela regulacije i reprezentuju i adaptivni i maladaptivni način regulisanja osećanja. I na kraju, zavisna varijabla je operacionalizovana u vidu razlike na skali negativnog afekta u dva vremenska trenutka, tj. odnosi se na emocionalnu reaktivnost. Cilj provere ovog modela je bio da se utvrdi da li osim direktnih efekata nezavisnih varijabli na zavisnu postoje i indirektni efekti – preko posredujućih varijabli.

¹⁶ Povratna veza između neuroticizma i crte EI ukazuje na povezanost ovih varijabli koja ne implicira kauzalitet

Slika 14. Konceptualni prikaz modela

Studija 1

Dobijeni rezultati su pokazali da pretpostavljeni model odgovara registrovanim opservacijama u grupi ispitanika sa indukovanim osećanjem uznemirenosti ($\chi^2=0,122$, $df=1$, $p=0,727$, $RMSEA=0,000$). Utvrđeno je da crta EI ostvaruje direktan efekat na strategije ponovna procena (koeficijent puta=0,196; $t=2,094$, $p<0,05$) i suzbijanje ekspresije (koeficijent puta¹⁷=-0,273, $t=-2,907$, $p<0,05$), ali ne i na emocionalnu reaktivnost (koeficijent puta=0,086, $t=0,912$, $p>0,05$). Neuroticizam, pak, nema direktnog efekta ni na ponovnu procenu (koeficijent puta=-0,085, $t=-0,909$, $p>0,05$), niti na suzbijanje ekspresije emocija (koeficijent puta=-0,065, $t=-0,689$, $p>0,05$), ali direktno (negativno) predviđa emocionalnu reaktivnost (koeficijent puta=-0,265, $t=-2,927$, $p<0,05$). Ponovna

¹⁷ Prikazani su standardizovani regresioni koeficijenti (β), koji se u ovom tipu analiza nazivaju i „koeficijentima puta“.

procena nema direktnog efekta na reaktivnost negativnog afekta (koeficijent puta=-0,074, $p>0,05$), dok je suzbijanje ekspresije negativno povezano sa zavisnom varijablom (koeficijent puta=-0,147, $p<0,05$). Indirektan efekat i Neuroticizma (koeficijent puta=0,016, $p>0,05$) i crte EI (koeficijent puta=0,026, $p>0,05$) na emocionalnu reaktivnost je izostao.

I u situaciji indukovane empatijske uznemirenosti ovaj model se pokazao kao podesan ($\chi^2=0,341$, $df=1$, $p=0,559$, $RMSEA=0,000$). U ovom slučaju crta EI ima direktan negativan efekat na strategiju suzbijanje ekspresije (koeficijent puta=-0,436, $t=-4,597$, $p<0,05$), a pozitivan na strategiju ponovna procena (koeficijent puta=0,409, $t=4,277$, $p<0,01$), kao i na emocionalnu reaktivnost (koeficijent puta=0,304, $t=2,785$, $p<0,05$). Sa druge strane, direktne veze Neuroticizma sa ponovnom procenom (koeficijent puta=0,134, $t=1,402$, $p>0,05$), suzbijanjem ekspresije emocija (koeficijent puta=-0,140, $t=-1,478$, $p>0,05$) i reaktivnošću u pogledu negativnog afekta (koeficijent puta=-0,010, $t=-0,013$, $p>0,05$) nisu statistički značajne. Nalazi ukazuju na izostanak direktnog efekta ponovne procene (koeficijent puta=-0,087, $t=-1,042$, $p>0,05$) i suzbijanja ekspresije (koeficijent puta=0,030, $t=0,357$) na reaktivnost u ovoj situaciji. Kao i u prethodnom slučaju, statistički značajne indirektno veze crte EI (koeficijent puta=-0,080, $p>0,05$) i Neuroticizma (koeficijent puta=-0,019, $p>0,05$) sa emocionalnom reaktivnošću nisu zabeležene.

Studija 2

Pretpostavljene veze između nezavisnih i posredujuće sa zavisnom varijablom su testirane i u obe situacije obuhvaćene drugom studijom. U grupi ispitanika sa indukovanom uznemirenošću, zapaženi odnosi su visoko saobrazni sa konceptualnim modelom ($\chi^2=0,040$, $df=1$, $p=0,842$, $RMSEA=0,000$). Crta EI ostvaruje negativan direktan efekat na strategiju suzbijanje ekspresije (koeficijent puta=-0,507, $t=-4,240$, $p<0,05$), dok je sa ponovnom procenom pozitivna veza (koeficijent puta=0,296, $t=2,346$, $p>0,05$) tek nešto iznad granice statističke značajnosti (konkretno, $p=0,06$). Direktan efekat crte EI na emocionalnu

reaktivnost u ovom slučaju nije uočen (koeficijent puta=0,078, $t=0,584$, $p>0,05$). Neuroticizam sa ponovnom procenom nije u značajnoj vezi (koeficijent puta=-0,019, $t=-0,151$, $p>0,05$), a povezanost izostaje i sa suzbijanjem ekspresije (koeficijent puta=-0,126, $t=-1,055$, $p>0,05$). Međutim, ova crta ostvaruje negativan direktan efekat na emocionalnu reaktivnost (koeficijent puta=-0,321, $t=-2,636$, $p<0,05$). Direktnog efekta na emocionalnu reaktivnost nemaju ni ponovna procena (koeficijent puta=0,124, $p>0,05$) niti suzbijanje ekspresije emocija (koeficijent puta=0,098, $p>0,05$). Indirektne veze crte EI i Neuroticizma, preko strategija regulacije emocija, sa emocionalnom reaktivnošću nisu statistički značajne.

U grupi ispitanika sa indukovanom empatijskom uznemirenošću, zabeležene opservacije se ne poklapaju sa konceptalnim modelom, tj. dobijeni su indikatori koji ukazuju na loš „fit“ modela ($X^2=7,987$, $df=1$, $p=0,005$, $RMSEA=0,283$). Iz tog razloga, veze unutar modela u ovoj situaciji nisu podložne tumačenju.

7. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje predstavlja pokušaj da se dodatno razjasni uloga dvostruko konceptualizovane EI u procesu regulacije emocija u emocionalno obojenim situacijama. Dve prikazane studije su omogućile poređenje nalaza koji se tiču povezanosti prediktorskih varijabli sa emocionalnom reaktivnošću izazvanom različitim formatima stimulusa, a za koje se pokazalo da sa različitom snagom pobuđuju emocije. Studije 1 i 2 se, osim u vrsti stimulusa, nisu mnogo razlikovale u pogledu operacionalizacija nezavisnih varijabli – jedina značajna promena odnosila se na procenu sposobnosti EI i sastojala se u tome što je TEIMSK u drugoj studiji zamenjen testovima STEU i STEM, nešto novijim instrumentima za ispitivanje strateških grana EI kao sposobnosti.

Istraživanjem je pokrenuto nekoliko važnih pitanja za oblast EI: 1) da li su sposobnost i crta EI dobri prediktori emocionalnog doživljavanja i reagovanja u realnoj situaciji; 2) da li je uloga EI istovetna u regulaciji različitih kvaliteta negativnog afekta; 3) kakva je uloga EI u predikciji reaktivnosti u odnosu na neuroticizam, kao varijablu koja se dosledno izdvajala kao ključna za oblast regulacije negativnog afekta; 4) da li sposobnost i crta EI istovetno predviđaju regulaciju emocija; 5) u kakvom su odnosu strategije regulacije emocija sa sposobnošću i crtom EI; i 6) možemo li utvrditi složeniju povezanost EI sa strategijama regulacije emocija i reaktivnošću?

U narednim odeljcima biće prokomentarisane zabeležene deskriptivne mere i mere povezanosti; razmotreni efekti prikazanih stimulusa; diskutovani nalazi koji se tiču ključne zavisne varijable (emocionalna reaktivnost), kao i njene alternativne operacionalizacije, a sve u cilju da se ponude odgovori na gorenavedena pitanja.

Osvrt na deskriptivne i mere povezanosti. Instrumenti koji su primenjeni u ovom istraživanju su se u brojnim prethodnim studijama uglavnom potvrdili kao dovoljno pouzdani i validni. Testom emocionalne inteligencije Majera,

Saloveja i Karuza (TEIMSK) dobijena su srodna postignuća i mere pouzdanosti kao u istraživanju koje su sprovele Altaras Dimitrijević i Jolić Marjanović (2010), takođe na domaćem uzorku. U oba slučaja su postignuća dosledno niža u poređenju sa normativnim uzorkom, što ukazuje na zaključak o većoj težini TEIMSK-a kao srpske adaptacije u odnosu na originalni test. Sposobnost EI procenjena na ovaj način očekivano nisko korelira sa merama ličnosti, čak i nešto niže nego što izveštavaju drugi istraživači (Altaras Dimitrijević i Jolić Marjanović, 2010; O'Connor & Little, 2003). Niska povezanost sposobnosti i crte EI saglasna je sa tezom i ranijim nalazima o odvojenosti ovih konstrukata – na sličan način koreliraju TEIMSK i EQ skorovi (Brackett & Mayer, 2003; Livingstone & Day, 2005), a dešavalo se da povezanost sasvim izostane kada je crta EI procenjena TEIQue-om (Di Fabio & Saklofske, 2014). Sa druge strane, razliku u odnosu na znatno jače pozitivne veze ova dva konstrukta (procenjena putem TEIMSK-a i TEIQue-a) dobijene u domaćem istraživanju novijeg datuma (Jolić Marjanović & Altaras Dimitrijević, 2014) mogli bismo pripisati nepodudarnosti demografskih karakteristika uzoraka (polna i starosna struktura su bitno drugačije). Slaba povezanost strategija regulacije emocija i skorova na TEIMSK-u se može potražiti u činjenici da ovaj instrument, iako procenjuje sposobnost regulacije emocija, ne nudi podatak o strategijama koje ispitanici tipično primenjuju, a o generalno nedoslednim vezama (i mahom niskim, kada se uoče) izveštavaju i drugi autori (Bastian, Burns, & Nettelbeck, 2005).

Kada je reč o merama sposobnosti EI korišćenim u drugoj studiji, situacija je znatno nepovoljnija. Situacioni test upravljanja osećanjima (STEM) se pokazao kao visoko pouzdan, uz postignuća koja su očekivana za ispitanike iz opšte populacije. Nasuprot njemu, Situacioni test razumevanja osećanja (STEU) karakteriše neprihvatljivo nizak koeficijent pouzdanosti, i postignuća nešto niža od očekivanih. Moguće da je da niži prosečni skorovi na uzorku iz studije 2 predstavljaju odraz veće težine ovog testa za ispitanici uzorak u odnosu na referentne uzorke (McCann & Roberts, 2008). Generalno problematične nalaze o primeni ove dve mere sposobnosti EI je moguće sresti i u ranijim istraživanjima,

pri čemu se dosledno loše ponaša Situacioni test razumevanja osećanja (Austin, 2010; MacCann, 2010). U ovoj studiji se primećuje da STEM ostvaruje relativno slabe veze sa pojedinim strategijama regulacije emocija, pri čemu ne diskriminiše adaptivne i neadaptivne načine regulacije - sve značajne korelacije su neočekivano pozitivne. Sa ostalim procenjenim merama ovaj vid sposobnosti EI nije povezan. Za STEU se, osim niske pozitivne korelacije sa faktorom Samokontrola i neočekivano negativne (i niske) veze sa strategijom Pozitivno refokusiranje, ne beleže druge značajne veze s ispitivanim varijablama. Opšti utisak o merama sposobnosti EI iz druge studije je nepovoljan: neočekivano je, naime, da ove mere - bez obzira na to što se odnose na sposobnosti - gotovo „autistično“ ne komuniciraju ni sa jednom iz čitavog spektra mera emocionalnog doživljavanja i reagovanja. Moguće je da su oba testa zasićena specifičnim znanjima o emocijama koja ne samo da se ne mogu primeniti u situaciji koja je afektivno pobuđujuća, već su i izolovana od uobičajenog emocionalnog funkcionisanja pojedinca. Dalje unapređenje ovih instrumenata se čini kao nužan uslov njihovog opstanka i buduće primene.

Petridesov Upitnik za procenu emocionalne inteligencije kao crte (TEIQue) zadovoljio je psihometrijske uslove dobrog testa i demonstrirao dobru konvergentno-diskriminativnu, kriterijumsku, ali i inkrementalnu validnost. Dobijeni rezultati su srodni sa nalazima uočenim u studiji Jolić-Marjanović i Altaras-Dimitrijević (2014). Faktori i ukupan skor crte EI najveću (negativnu) korelaciju ostvaruju sa neuroticizmom, što i jeste očekivano budući da je N domen viši u hijerarhiji ličnosti u odnosu na crtu EI (Petrides, Pita, & Kokkinaki, 2007), a ujedno predstavlja opštu tendenciju da se dožive negativna osećanja. Sa ostalim ispitanim varijablama su gotovo sve korelacije očekivanog smera i (mahom umerenog) intenziteta: pozitivne sa ostalim dimenzijama ličnosti iz modela Velikih pet, merom pozitivnog afekta, adaptivnim strategijama regulacije emocija, i (najniže) sa merama sposobnosti EI procenjene putem TEIMSK-a, dok se negativna veza crte EI uočava sa merom uobičajenog negativnog afekta i maladaptivnim strategijama regulacije emocija. Ovakvi

nalazi su očekivani imajući u vidu činjenicu da je u prvoj grupi mera (crte ličnosti, afekat, strategije regulacije emocija) reč o samoproceni koja je i u osnovi podataka o crti EI, dok se sposobnost EI izražava u vidu postignuća na zadacima nalik onima koji se sreću u klasičnim testovima za procenu sposobnosti. Različitost istraživačkih tehnika svakako sa sobom može nositi i umanjenje jačine veza između ispitanih varijabli.

Gotovo sve strategije regulacije emocija ostvaruju značajne korelacije sa crtom EI, bilo da je reč o faktorima ili opštem pokazatelju ovog konstrukta. Korelacije su najčešće umerene jačine, sa pozitivnim predznakom kada su u pitanju veze sa adaptivnim strategijama (najsnažije sa pozitivnim refokusiranjem i pozitivnim preformulacijom), a nešto niže i negativne sa maladaptivnim strategijama poput sklonosti da se događaj doživi fatalistički, da se krivac traži unutar sebe i sl. Sasvim je očekivano i u skladu sa nalazima ranijih istraživanja da veze između crte EI koja upućuje na opšte emocionalno blagostanje budu snažnije sa onim načinima regulacije afekta koji se smatraju zaslužnim za dobro mentalno zdravlje (Austin et al., 2008; Mikolajczak, Luminet, & Menil, 2006; Mikolajczak et al., 2008; Petrides, Pérez-González, & Furnham, 2007; Saklofske et al., 2007). Sa druge strane, neuroticizam pozitivno korelira sa maladaptivnim mehanizmima, i to u u proseku snažnije nego sa adaptivnim (sa kojima je veza očekivano negativna) (Balzarotti, John, & Gross, 2010; John & Gross, 2004). I ovaj nalaz potpuno odgovara očekivanjima, budući da česta primena katastrofiziranja, svaljivanja krivice na sebe i druge i ruminiranja održava visok negativni emocionalni naboj.

Interpretacija efekata intervencije. Polazna pretpostavka da će stimulusi izazvati različite oblike negativnog afekta je potvrđena u obe studije. Dosledno se ponavlja razlika između S1 i S2 u intenzitetu tri negativne emocije procenjene nakon izlaganja stimulusa (T2): skor na skali Krivica je značajno veći u S1, dok S2 izaziva značajno više osećanja hostilnosti i tuge. Video-klip i članak o opasnostima od dobijanja melanoma putem prekomernog i rizičnog izlaganja

UV zračenju su kod ispitanika indukovali značajno više osećanja krivice koja predstavlja negativno osećanje usmereno ka unutra, a koje se u konkretnim situacijama moglo ispoljiti u vidu samooptuživanja za ona ponašanja koja se mogu smatrati rizičnim za nastanak malignih bolesti. Sa druge strane, kombinacija povišenog intenziteta osećanja hostilnosti i tuge u S2 (tj. tokom posmatranja video-klipa i čitanja članka o štetnim posledicama izloženosti nuklearnom zračenju, prvenstveno u vidu malignih oboljenja) ukazuje na bitno drugačiji doživljaj u odnosu na prethodnu situaciju. Povišeno osećanje tuge je očekivana reakcija na prizore tuđe patnje, a u sadejstvu sa povišenom hostilnošću koja može predstavljati izraz besa prema krivcima za izazivanje patnje (možemo govoriti i o besu kao izrazu nepravde), ova dva osećanja zajedno ukazuju na emocionalnu reakciju empatijske prirode. Dakle, na osnovu iznetih razlika između stimulusa, možemo reći da postoji potvrda o njihovoj moći da izazovu različite oblike negativnog afekta. U prvoj situaciji bismo mogli govoriti o osećanju uznemirenosti (pre nego prosto o osećanju krivice, jer dolazi i do negativne promene na planu pozitivnih emocija), dok je u drugom slučaju reč o specifičnijem obliku uznemirenosti koji odlikuje empatijski karakter, pa bi se mogla nazvati tzv. empatijskom uznemirenosti.

Ispitane unutargrupne razlike nedvosmisleno ukazuju na snagu emocionalnog inputa da izazove pad pozitivnih i porast negativnih emocija u svim ispitanim grupama (tj. u okviru S1 i S2 u obe studije). Zabeležene snage efekata idu u prilog relevantosti izloženih stimulusa, bez obzira na tip sadržaja (kombinovani ili verbalni).

Emocionalna reaktivnost - različite operacionalizacije.

Operacionalizacija emocionalne reaktivnosti kao *odstupanja od uobičajenog intenziteta negativnih emocija* donekle ograničava uvid u mogućnosti pojedinca da doživi osećanja u emocionalno pobuđujućoj situaciji. Pozitivne vrednosti ove varijable ukazuju na veći intenzitet negativnih osećanja u posttestu u odnosu na pretest, dok negativni skorovi govore suprotno - ispitanici su u toj meri ispunjeni

negativnim osećanjima da se stiče utisak da na sadržaj koji bi trebalo da provocira uznemirenost reaguju slabije. Razlozi pojave nižih skorova na skali NA u posttestu u odnosu na pretest se mogu potražiti u relevantnosti prikazanih stimulusa za takav profil ispitanika, kao i u aktivaciji mehanizama odbrane. Ukoliko razmatramo mogućnost irelevantnosti prikazanog sadržaja, zapravo pretpostavljamo da osobe koje su na neki način uronjene u negativna osećanja neće biti u mogućnosti da se distanciraju od uobičajenog načina emocionalnog funkcionisanja i sagledaju izloženi materijal. Njihovi kapaciteti da opaze i obrade informacije sadržane u stimulusima mogu iz tog razloga biti zagušeni. U vezi sa tim je i druga mogućnost smanjenog reagovanja u ovakvoj situaciji – neadaptivni mehanizmi, poput samookrivljavanja i ruminiranja mogu otežati mogućnost prodiranja novog sadržaja, budući da su kapaciteti preopretećeni tipičnim negativnim sadržajima. Osim toga, tumačenje bi se moglo usmeriti i ka sagledavanju mehanizama odbrane kojima se nastoji sprečavanje pristupa onim informacijama koje mogu biti za ispitanika nepoželjne (ali i važne), a čije delovanje nije dostupno svesnim procesima.

Sagledavanje *profila emocionalne reaktivnosti* nudi širi okvir za razumevanje procesa emocionalnog reagovanja. Ovakav profil umesto jedne kompozitne mere negativnog afekta daje podatke o svim ispitanim negativnim osećanjima (strah, tuga, krivica, hostilnost), ali i sliku o promeni na nivou svih pozitivnih osećanja (sreća, samopouzdanje, predusretljivost). Rezultati klaster analize su jasno pokazali da je moguće izdvojiti po dva obrasca reaktivnosti kod oba oblika indukovane uznemirenosti, i u okviru obe studije. Prvi obrazac bi ukazivao na nisku reaktivnost, jer se primećuje da oni ispitanici kod kojih je promena na nivou negativnih osećanja niska (u smislu porasta negativnih osećanja), imaju i manji pad pozitivnih osećanja. Ovakav obrazac ukazuje na pojavu izvesne *emocionalne rigidnosti* ili „emocionalnog grča“ tokom stresne situacije. U drugom slučaju bi bilo reči o visoko reaktivnim ispitanicima, budući da veći porast svih negativnih osećanja biva praćen i osetno većim padom pozitivnih osećanja. Ovakav obrazac možemo nazvati *emocionalno fleksibilnim* obrascem emocionalnog reagovanja.

Razlika u profilima reaktivnosti između situacije uznemirenosti i empatijske uznemirenosti (u obe studije) se ogleda u tome što uznemirenost prati slabije reagovanje i kod nisko i kod visoko reaktivnih u odnosu na ove profile u situaciji empatijske uznemirenosti. Tumačenje ovih razlika možemo potražiti u dejstvu odbrambenih mehanizama koji se mogu aktivirati pri suočavanju sa informacijama čiji sadržaj u izvesnoj meri predstavlja pretnju sopstvenoj dobrobiti. Sa druge strane, kada stimulusima podstaknemo osećanja empatijskog karaktera, dozvoljava se njihovo veće ispoljavanje kroz proces određene eksternalizacije emocionalnog naboja (npr. usled povišenog osećanja hostilnosti koje može imati određenu pokretačku snagu kod ovog oblika reagovanja).

Profil-razlike na nezavisnim varijablama. Rezultati kanoničke diskriminativne analize sa nezavisnim varijablama iz domena crte i sposobnosti EI i bazičnih crta ličnosti potvrđuju značaj crte EI, tj. njenih faktora u objašnjavanju individualnih razlika u pogledu obrazaca emocionalne reaktivnosti. U prvoj studiji visoko i nisko reaktivne ispitanike tokom indukovane uznemirenosti najbolje razlikuje skor na skali Neuroticizam, dok tokom izazvanog osećanja empatijske uznemirenosti u prvi plan dolaze faktori crte EI – Emocionalnost i Dobrobit. U drugoj studiji crta EI dobija na još većem značaju, pa se faktor Dobrobit izdvaja kao varijabla koja ima najveću diskriminativnu snagu. Generalno, ovakav diskriminativni model je u obe studije uspešniji za indukovanu empatijsku uznemirenost, imajući u vidu da je procenat objašnjene varijanse ovim modelom primetno veći u odnosu na situaciju tokom koje ispitanici doživljavaju uznemirenosti. Pad diskriminativne moći neuroticizma u drugoj studiji (sa prvog na treće mesto tokom situacije uznemirenosti) može biti objašnjeno intenzitetom prikazanih stimulusa – možemo pretpostaviti da se tokom izlaganja snažnijih (multimedijalnih) stimulusa kojima je meta opšte osećanje uznemirenosti i straha za sebe, aktiviraju opštije tendencije da se doživi negativan afekat, dok u susretu sa manje pobuđujućim stimulusima do izražaja dolaze specifičnije odlike ličnosti iz

domena emocionalnog funkcionisanja. Svakako se primećuje trend da neuroticizmom najbolje možemo opisati nisko reaktivan obrazac uznemirenosti, kako u prvoj, tako i u drugoj studiji, i kod oba oblika indukovanog negativnog afekta (definitivno bolje u prvoj situaciji nego u drugoj).

Crta EI sa svojim granama, pri čemu se najviše ističe Dobrobit, pokazala se kao izuzetno moćna u potcrtavanju razlika između osoba koje u stresnoj situaciji mogu da dopuste sebi visok emocionalni doživljaj, od onih koje se u takvim okolnostima ponašaju inhibirano i rigidno, tj. sa obrascem koji je podešen da što manje reaguje. Pozitivnu vezu između crte EI i intenziteta indukovanih negativnih osećanja uočili su i drugi autori (Petrides & Furnham; Sevdalis, Petrides, & Harvey, 2007). Međutim i saradnici naglašavaju da je veliki broj istraživača nekritički prihvatio Golmenovu tvrdnju da je u osnovi emocionalne dobrobiti držanje negativnih emocija pod kontrolom (Matthews et al., 2006), a navedeni nalazi upravo pobijaju takvo stanovište. Shodno tome, nameće se potreba za preispitivanjem funkcije EI kako je do sada shvatana.

Osim faktora EI, evidentna je i diskriminativna moć ekstraverzije u situaciji empatijske uznemirenosti: usmerenost na socijalni kontekst i tendencija da se dožive pozitivne emocije su u vezi sa visoko reaktivnim obrascem. Iako se ova crta tradicionalno pozitivno povezuje sa intenzitetom pozitivnih osećanja (Larsen & Ketelaar, 1997; Gross, Sutton & Ketelaar, 1998; Robinson, 2007; Rusting & Larsen, 1997), u ovom slučaju se može pretpostaviti da se veza sa visoko reaktivnim obrascem (koji uključuje povišena indukovana negativna osećanja) ostvaruje preko pada pozitivnih emocija tokom situacione promene (koji je kod ovog obrasca upadljiviji u odnosu na obrazac niske reaktivnosti).

Pojava crte saradljivost kao relativno snažne diskriminativne varijable za obrasce reaktivnosti tokom druge studije, u situaciji indukovane uznemirenosti, može se objasniti intenzitetom izazvanog afekta u ovoj studiji. Naime, stimuli su u drugoj studiji generalno slabije induktivne snage, pri čemu je reaktivnost u prvoj situaciji dosledno niža nego u situaciji empatijske uznemirenosti. Ukoliko stimulus nije preterano snažan, reaktivnost najverovatnije zavisi od čitavog

sklopa ličnosti, pa je ne predviđaju samo one crte koje su u najneposrednijoj vezi sa tendencijom da se dožive pozitivne (npr. ekstraverzija) odnosno negativne emocije (neuroticizam). Moglo bi se zaključiti da se upravo zbog toga crta saradljivost izdvojila kao varijabla koja značajno diskriminiše visoko od nisko reaktivnih ispitanika, i to tako što se viši skorovi na ovoj crti povezuju sa visoko reaktivnim obrascem. Saradljivost se pokazala kao značajan korelat emocionalne reaktivnosti i u studijama koje su metodološki bile nešto drugačije koncipirane, pri čemu se između ova dva konstrukta beleži i pozitivna (Suls, Martin, & David, 1998) i negativna veza (Robinson, 2007) i to najčešće u onim situacijama koje dovode do povišene hostilnosti.

Međutim, ne treba izostaviti ni činjenicu da broj nezavisnih varijabli u modelima iz prve i druge studije nije bio isti - u prvoj studiji je sposobnost EI iskazana u vidu četiri, u drugoj kroz dve varijable. Osim toga, studije se razlikuju i u broju ispitanika (prvom je obuhvaćeno 306, a drugom 190 ispitanika). Navedene varijacije između studija bi mogle biti razlog donekle izmenjenom konačnom poretku varijabli u razlikovanju obrazaca emocionalne reaktivnosti.

Rezultati ove analize su još jednom potvrdili irelevantnost pretpostavljenih kapaciteta za obradu informacija emocionalne prirode (EI kao sposobnost) za način emocionalnog reagovanja u situaciji indukovanog afekta. Postignuća na granama sposobnosti EI operacionalizovane putem TEIMSK-a u prvoj, odnosno skorovi sa instrumenata za procenu EI (STEU i STEM) u drugoj studiji, imala su minimalan ili nikakav doprinos u objašnjenju varijanse individualnih razlika na zavisnoj varijabli.

Ako sagledamo drugi diskriminativni model, u kome set nezavisnih varijabli čine strategije regulacije emocija, primećuju se izvesna doslednost u značajnosti ovog skupa varijabli za obrasce emocionalne reaktivnosti tokom dva kvaliteta indukovanog negativnog afekta. Primećuje se da kanonička diskriminativna funkcija u prvoj situaciji (u obe studije) nije statistički značajna, dok u drugoj objašnjava približno isti procenat varijanse individualnih razlika. Stiče se utisak da i adaptivne i maladaptivne strategije, prvenstveno kognitivne

prirode, nisu od važnosti za promenu afekta kada se ispitanik suoči sa informacijama koje provociraju oblik uznemirenosti čije „žarište“ ima unutrašnji karakter. Moglo bi se pretpostaviti da su za ovakvu situaciju relevantniji oni oblici regulacije koji nisu dostupni svesti, već su automatizovane, implicitne prirode. U skladu sa tim, kod ispitanika se aktiviraju mehanizmi odbrane ili, pak, automatska regulacija emocija, čime se čitav proces odvija izvan granica svesti (i onoga što bi mogao zahvatiti upitnik o strategijama regulacije). Sa druge strane, pretpostavlja se da tokom indukovane empatijske uznemirenosti lakše i brže dolazi do angažovanja svesnih kognitivnih strategija regulacije usled izostanka doživljaja ugroženosti za sebe i sopstveno zdravlje, tj. putem svojevrsnog oslobađanja kapaciteta za (svesnu) regulaciju. Primećuje se da u ovoj situaciji obrazac visoke emocionalne reaktivnost najbolje objašnjavaju adaptivne strategije regulacije emocija (poput razmišljanja unapred i pozitivne preformulacije), dok su ispitanici sa nisko reaktivnim obrascem skloniji upotrebi maladaptivnih strategija (kao što je sklonost da se događaj tumači fatalistički ili da se krivica usmeri ka sebi).

Predikcija emocionalne reaktivnosti. U okviru linearnih regresionih modela se može primetiti da reaktivnost na skali negativnog afekta biva na različite načine predviđana u zavisnosti od kvaliteta indukovane negativne emocije.

U nekoliko ranijih studija se pokazalo da je crta EI povezana sa intenzitetom emocionalnog reagovanja u stresnim situacijama (Choi, Vickers, & Tassone, 2014; Ciarrochi, Deane, & Anderson, 2002; Mikolajczak, Menil, & Luminet, 2007; Petrides & Furnham, 2003; Sevdalis, Petrides, & Harvey, 2007). Međutim, predikcija negativnog afekta putem faktora crte EI u ovom istraživanju daje nedosledne nalaze: u prvoj studiji, tokom indukcije afekta snažnijeg intenziteta, takav regresioni model objašnjava skroman procenat varijanse u oba slučaja (tj. u obe situacije indukcije negativnih emocija), pri čemu doprinosi pojedinačnih prediktora nisu statistički značajni. U drugoj studiji se situacija

značajno menja, budući da u oba slučaja faktor Dobrobit ima najveću prediktivnu snagu. Razloge za ovakvu nedoslednost u nalazima možemo potražiti u vrsti prikazanih stimulusa, tj. u razlikama u njihovoj moći pobuđivanja negativnih emocija. Postoji mogućnost da se prilikom izlaganja stimulusa umerenije induktivne moći pre aktiviraju one tendencije unutar ličnosti koje su zadužene za efikasnost u obradi informacija emocionalnog značaja, dok kod doživljaja uznemirenosti i empatijske uznemirenosti većeg intenziteta najverovatnije učestvuju strukture ličnosti nešto drugačije prirode (npr. iz domena neuroticizma). U svakom slučaju, utvrđeno je da povišena samoprocena lične dobrobiti (kao faktor crte EI) ostvaruje pozitivnu vezu sa intenzivnijim doživljajem negativnog afekta tokom emocionalno pobuđujuće situacije. Kao što je već napomenuto, na sklonost pojedinaca sa izraženijom crtom EI da intenzivnije reaguju tokom prikazivanja uznemirujućih stimulusa ukazuju i drugi autori (Petrides & Furnham, 2003; Sevdalis, Petrides, & Harvey, 2007).

Regresioni modeli sa varijablama sposobnosti EI su se u obe studije pokazali kao neadekvatni u predikciji promene afekta, bez obzira na njegov kvalitet. Kapaciteti za kognitivnu obradu informacija emocionalne prirode očigledno nisu relevantni za situacije tokom kojih se očekuje efikasna regulacija emocija. Ove situacije nisu kognitivne prirode, u smislu da ne zahtevaju „rezonovanje o emocijama“ i korišćenje tih zaključaka i saznanja u svrhu rešavanja problemske situacije, pa iz toga razloga najverovatnije izostaje veza sposobnosti EI i odstupanja od uobičajenog negativnog afektiviteta. Da je istraživanjem proveravano na koji način nivoi sposobnosti EI predviđaju uspeh u rešavanju zadataka ili izvođenje određenje kognitivne radnje tokom potencijalno ometajućih, emocionalnih, „okolnosti“, moglo bi se pretpostaviti da bi ishod bio znatno drugačiji. Neuspeh sposobnosti EI u predikciji intenziteta afekta, naspram prediktivne moći crte EI je i ranije demonstriran (Engelberg & Sjöberg, 2004).

Prediktivni model koji uključuje bazične crte ličnosti testiran u obe studije ukazuje na značaj skora na domenu Neuroticizam za intenzitet doživljenog

negativnog afekta i to isključivo kada je u pitanju osećanje uznemirenosti za sopstvenu dobrobit. Generalno, uloga ovog domena ličnosti u intenzitetu reaktivnosti na stres je potvrđivana u brojnim studijama (Gross, Sutton & Ketelaar, 1998; Hemenover, 2003; Larsen & Ketelaar, 1989; Matthews et al., 2006; Rusting & Larsen, 1997). Pažljivijim uvidom u nalaze se primećuje da, suprotno očekivanjima i rezultatima ranijih istraživanja, neuroticizam negativno predviđa porast negativnih emocija u stresnoj situaciji. Preciznije, pokazalo se da neurotičniji pojedinci slabije reaguju u situaciji indukovanog negativnog afekta, odnosno, da je njihov uobičajeni, svakodnevni, doživljaj osećanja straha, tuge, hostilnosti i krivice visok. Ovakav rezultat se može pripisati toliko snažnoj uronjenosti u domen negativnih osećanja da se pri izlaganju stimulusa u prvoj situaciji doživljava neka vrsta olakšanja izazvana potvrdom sopstvenih strahova u vidu postojeće pretnje, dok u drugoj situaciji posmatranje tuđe patnje takođe može dovesti do rasterećenja koje se (u oba slučaja) manifestuje u vidu slabijeg intenziteta negativnog afekta u posttestu nego u pretestu. Nešto drugačije tumačenje bi moglo da se svede na angažovanje neadaptivnih mehanizama prevladavanja ili mehanizama odbrane koji svesno ili nesvesno ometaju pojedinca da dođe u kontakt sa aktuelnom situacijom i značenjem koja ona nosi.

Najčešći nalazi o vezi između emocionalne reaktivnosti i neuroticizma govore o pozitivnoj povezanosti ovih konstrukata. Međutim, u najvećem broju istraživanja je emocionalna reaktivnost operacionalizovana kao mera *uobičajenog* odstupanja od svakodnevnog afektiviteta zasnovana na samoizveštajima o tipičnim oblicima emocionalnog reagovanja u stresnim situacijama. U ovom istraživanju je reč o trenutnoj, situacionoj razlici na skali negativnog afekta u odnosu na uobičajeni nivo negativnih emocija. Pod istom sintagmom se, zapravo, kriju dva različita konstrukta: jedan u vidu tendencije i mahom zasićen uobičajenim afektivitetom, i drugi situacionog karaktera, koji sadrži informacije o emocionalnoj fleksibilnosti/rigidnosti.

Regresioni model sa strategijama regulacije emocija kao prediktorskim varijablama i emocionalnom reaktivnosti kao kriterijumskom se pokazao kao

nedosledan u pogledu statističke značajnosti – u prvoj studiji je značajnost modela izostala, u drugoj je njime moguće objasniti 20% varijanse, ali u oba slučaja izostaje značajan doprinos pojedinačnih prediktora. Ipak, određene prvenstveno maladaptivne strategije su se izdvojile nešto bolje od ostalih iz istog seta (u obe studije). U pitanju su strategije suzbijanje ekspresije, katastrofiziranje i samookrivljavanje i sve tri negativno predviđaju promenu negativnog afekta, tj. intenzivniji doživljaj negativnih osećanja nakon izloženosti stimulusu nego u pretestu. Preciznije rečeno, osobe sa povišenim skorovima na skalama koje procenjuju navedene strategije doživljavaju manje negativnih emocija tokom indukcije afekta nego u uobičajenoj situaciji. Na primer, primena suzbijanja izražavanja emocija predstavlja inhibitorni način prividnog sticanja kontrole nad emocionalnom situacijom, čime se nastoji da do ispoljavanja doživljenog osećanja ne dođe. Ovaj slučaj se na neki način kosi sa Grosovom teorijom regulacije emocija, jer inhibicija ekspresije ne isključuje nivo doživljavanja emocija, a u fazi aktivacije strategije suzbijanje ekspresije se u skladu sa teorijom utiče na emocionalni odgovor. Katastrofiziranje i samookrivljavanje su načini regulacije koji se u procesu regulacije javljaju tokom faze kognitivne promene. Njihovim angažovanjem bi trebalo da se pojača negativan emocionalni doživljaj, ali je u ovom slučaju reč o smanjenju intenziteta negativnog afekta u stresnoj situaciji. Sa jedne strane je razumljivo da način emocionalnog reagovanja koji je povezan sa neuroticizmom bude srodno povezan i sa neadaptivnim strategijama regulacije emocija. Raskorak između dobijenih nalaza i Grosovog modela može biti samo prividnog karaktera: 1) kada govorimo o strategijama regulacije emocija, ističemo njihovu uobičajenu upotrebu, dok je reaktivnost u ovom istraživanju operacionalizovana kao trenutna, situaciona mera, i 2) u teoriji se ističe nastanak emocionalnog doživljaja, dok ključna kriterijumska varijabla u ovom istraživanju u prvi plan stavlja *promenu* u intenzitetu emocionalnog doživljaja.

Stiče se utisak da je značaj strategija regulacije emocija donekle situaciono specifičan, tj. uslovljen vrstom doživljenog osećanja. Generalno, može se pretpostaviti da podatak o uobičajenom načinu da se pristupi regulisanju afekta

ne igra bitnu ulogu u situaciono procenjenom, trenutnom indikatoru emocionalne fleksibilnosti/rigidnosti. Postoji mogućnost da tokom indukcije afekta na eksperimentalan način pojedinci češće angažuju drugačije načine regulacije, iz spektra implicitne, automatske, a da se u onim situacijama koje su životno relevantnije, i u određenoj meri očekivanije, procesu regulacije lakše pristupa namerno i svesno (što ne isključuje mogućnost i dalje primene nesvesne regulacije).

Drugačije objašnjenje bi se moglo zasnivati na spekulacijama o donekle prepokrivaćem karakteru crte EI, tj. da su kvaliteti regulacije (adaptivna vs. maladaptivna) već donekle utkani u koncept emocionalne samoefikasnosti. Ovakva pretpostavka nije dobila snažnu empirijsku potvrdu, budući da su mere povezanosti crte EI sa strategijama mahom umerenog intenziteta.

Provera inkrementalne valjanosti crte EI. Proverom hijerarhijskih regresionih modela najstojano je da se utvrdi inkrementalna valjanost crte EI, odnosno da se ispita da li, povrh neuroticizma kao ključne varijable iz domena bazičnih crta ličnosti, crta EI može da predvidi dodatnu varijansu individualnih razlika na zavisnoj varijabli. Moć crte EI da pored crta ličnosti dodatno predvidi kriterijumsku varijablu demonstrirana je u ranijim studijama (Jolić-Marjanović & Altaras-Dimitrijević, 2014; Mikolajczak et al., 2007). U ovom istraživanju su testirani modeli koji uključuju neuroticizam i opštu meru crte EI, tj. globalni skor na TEIQue, kao i modeli kod kojih je na prvom nivou neuroticizam, a na drugom finija mera crte EI u vidu četiri faktora ovog konstrukta. Nalazi nisu u potpunosti dosledni, mada se može dopreti do izvesne pravilnosti. Reaktivnost tokom indukovano g osećanja uznemirenosti očekivano predviđa neuroticizam, ali ne i crta EI u drugom koraku, dok je za indukovanu empatijsku uznemirenost situacija obrnuta – crta EI dodatno predviđa mali, ali nezanemarljiv procenat varijanse individualnih razlika.

Kada se globalni skor na crti EI zameni faktorima, primećuje se (prvenstveno u drugoj studiji) da dodatni doprinos faktora raste, i to za

indukovanu uznemirenost više nego za empatijsku uznemirenost. Dobrobit ovde ima najveću pozitivnu prediktivnu moć, dok je efekat faktora Emocionalnost takođe značajan, ali negativan. Moć crte EI da mimo neuroticizma objasni dodatni procenat varijanse individualnih razlika je neizmerno važna u validaciji ovog konstrukta jer direktno dokazuje da je on nesvodiv na neuroticizam kao hijerarhijski važniji. Osećanje lične dobrobiti i blagostanja bi se moglo donekle uporediti sa ličnim rastom i razvojem koji je upravo podstaknut mogućnošću da se bude u kontaktu sa sobom i okolinom, odnosno sa kapacitetima da se emocionalno iskustvo proživi, te prediktivni značaj faktora Dobrobit nije iznenađujuć. Negativna veza faktora Emocionalnost sa reaktivnošću tokom indukovano afekta je neočekivana, ali bi se mogla protumačiti kao izvesno iskrivljenje nalaza do koga može doći prilikom izdvajanja samo negativnih emocija, tj. usled zanemarivanja promena koje dolaze na planu pozitivnog afekta, imajući u vidu da se i na njih utiče prilikom izlaganja stimulusa. Emocionalnost se odnosi na određenu širinu u doživljavanju, izražavanju i upotrebi emocija, a pokazalo se da obrasci reaktivnosti koji uključuju sve pozitivne i sve negativne emocije obuhvaćene PANAS-om očekivano koreliraju sa ovim faktorom crte EI (videti rezultate kanoničke diskriminativne analize u odeljku 6.10. Dakle, ovaj nalaz donekle daje prednost operacionalizaciji emocionalne reaktivnosti koja je istovremeno i pojednostavljena (predstavljena je u vidu kategoričke varijable) i kompleksnija (obuhvata promene na svim PANAS skalama, a ne samo na kompozitnom skorom skale negativnog afekta).

Interpretacija analize puta. Testiranjem složenijeg modela koji je bio sačinjen od crta EI i neuroticizam, kao nezavisnih, emocionalne reaktivnosti na skali negativnog afekta, kao zavisne, i Grosovih strategija regulacije emocija, kao posredujućih varijabli, nisu dobijeni rezultati bitno drugačiji od regresionih modela kojima su testirane direktne veze crta ličnosti, odnosno skupine regulatornih strategija sa zavisnom varijablom. Ovako konceptualizovan model pruža mogućnost uvida u postojanje indirektnih veza, tj. na koji način se preko

ponovne procene i suzbijanja ekspresije može posmatrati veza između nezavisnih i zavisne varijable. Nalazi nisu potvrdili postojanje indirektnih veza, tj. ponovo su potvrđene veze crte EI sa emocionalnom reaktivnošću u situaciji tokom koje je bio indukovana negativan afekat empatijskog kvaliteta, neuroticizma sa promenom intenziteta negativnog afekta u situaciji kada ispitanik doživljava uznemirenost, kao i veze crte EI sa strategijama regulacije emocija. Problematičan test modela u drugoj situaciji u studiji 2 je mogao biti izazvan veličinom uzorka, budući da je u ovoj grupi bilo nešto manje ispitanika nego u prvoj. Izostanak indirektnog efekta nezavisne varijable na zavisnu može biti tumačen na dva načina. Prvo tumačenje možemo svesti na širinu polja crte EI, tj. da podatak o emocionalnoj samoefikasnosti već u sebi sadrži ako ne informaciju o konkretnim načinima regulacije emocija, onda bar o kvalitetu regulacije (adaptivna ili maladaptivna), te da se zasebna mera strategije koju osoba angažuje u stresnoj situaciji čini redundantnom. Dakle, crta EI bi, u ovom slučaju, imala izvesnu eksplanatornu snagu u objašnjavanju individualnih razlika u domenu emocionalnog doživljavanja i reagovanja, tako što bi mogla da pruži uvid u kvalitet procesa regulacije – da li je u pitanju adaptivni ili maladaptivni pristup regulisanju osećanja.

Drugo tumačenje izostanka indirektnih veza između nezavisnih i zavisne varijable se može potražiti u načinu na koji je negativan afekat izazvan. Naime, postoji mogućnost da u situaciji koja nije u dovoljnoj meri ekološki validna, niti je za ispitanika relevantna, strategije regulacije emocija nisu angažovane na način koji je svojstven konkretnim životnim situacijama kada je nužno konsolidovati resurse i pronaći put koji vodi ka što uspešnijoj adaptaciji na novonastale okolnosti. Mogli bismo pretpostaviti da se u susretu sa stimulusima poput onih koji su upotrebljeni u ovom istraživanju (prvenstveno u prvoj studiji, budući da su se pokazali kao snažniji okidači negativnog afekta) angažuju strategije drugačijeg kvaliteta od onih koje su ispitane upitnikom. Tačnije, mogli bismo izneti pretpostavku da se u ovom slučaju do regulacije emocija dolazilo na implicitan, automatski način, što svakako nije bilo predmet provere.

Rezultati provere modela ukazuju na to da neuroticizam može predvideti intenzitet promene negativnog afekta, ali samo kada je reč o opštijem obliku osećanja uznemirenosti tokom koga se doživljavaju neprijatna osećanja koja su prvenstveno usmerena ka sebi (strah, krivica). Osim toga, ovaj prediktor ne pruža informacije o načinu koji osoba primenjuje da bi svoja neprijatna osećanja umanjila, tj. regulisala, sem što na neki način sugerise o maladaptivnosti tih načina.

Suprotno tome, nalazi ukazuju na značaj crte EI za predviđanje odstupanja od uobičajenog negativnog afekta prilikom indukovanja neprijatnih osećanja specifičnog kvaliteta. U ovom slučaju je reč o uznemirenosti koju smo nazvali empatijskom buduću da su okidači ovog osećanja bili smešteni van ispitanika. Na osnovu povezanosti crte EI i ispitanih strategija, možemo pretpostaviti da su one već sadržane u ovom konstrukt ili, pak, iz njega crpe kapacitete za uspešnu realizaciju.

U pojedinim studijama (npr. Mikolajczak et al., 2007) primećeno je da je crta EI preko kognitivnih strategija regulacije emocija povezana sa uobičajenim intenzitetom pojedinih osećanja, tj. da se indirektni efekti nezavisne na zavisnu varijablu pojavljuju kao statistički značajni. Međutim, poređenje ovog nalaza sa rezultatima dobijenim u aktuelnom istraživanju nije osnovano. Ključna razlika između ovih studija se ogleda u neistovetnosti kriterijumske varijable – podatak o uobičajenoj jačini emocija nam ne može pružiti uvid u nivo fleksibilnosti emocionalnog doživljavanja, što jeste bilo u fokusu ovog istraživanja.

Osvrt na istraživačke hipoteze. Sagledavanjem iznetih nalaza u svetlu istraživačkih hipoteza, može se приметiti da su one potpuno ili delimično potvrđene:

- Prvo istraživačko pitanje se odnosilo na mogućnost predviđanja emocionalnog doživljavanja i reagovanja u realnim kontekstima putem EI, a pretpostavljeno je da će ovim konstruktom – bilo da je shvaćen kao crta ili kao sposobnost – moći da se predvidi emocionalna

reaktivnost prilikom izazivanja i uznemirenosti i empatijske uznemirenosti. Pokazalo se, međutim, da samo EI kao crta, ali ne EI kao sposobnost može da predvidi odstupanja od uobičajenog afekta tokom obe uznemirujuće situacije, te možemo reći da je Hipoteza 1 delimično potvrđena.

- Drugim pitanjem je naglašena uloga EI u različitim kvalitetima izazvanog negativnog afekta, pa se pošlo od pretpostavke da će u situaciji u kojoj se izaziva uznemirenost, EI će biti u negativnoj vezi sa emocionalnom reaktivnošću, dok će u situaciji izazivanja empatijske uznemirenosti smer te veze biti pozitivan. Pošto je u obe studije uočen pozitivan smer veze EI sa reaktivnošću, kako u uznemirujućoj, tako i u empatijski uznemirujućoj situaciji, možemo reći da se Hipoteza 2 delimično prihvata.
- U okviru trećeg pitanja se razmatrala mogućnost inkrementalnog doprinosa crte EI u predikciji emocionalne reaktivnosti, te je pretpostavljeno da će putem ove varijable moći da se, povrh neuroticizma, predvidi vrednost na kriterijumskoj varijabli. Iako se zapažaju izvesne nedoslednosti između studije 1 i 2 u pogledu inkrementalne valjanosti crte EI, generalno bi se moglo zaključiti da ona ima snagu da povrh neuroticizma predvidi emocionalnu reaktivnost, čime potvrđujemo Hipotezu 3a.
- Dodatno, postavljeno je pitanje konkurentnih prediktivnih moći crte EI i neuroticizma u predikciji promene afekta različitih kvaliteta. Očekivalo se će neuroticizam biti značajniji prediktor reaktivnosti pri izazivanju uznemirenosti, a crta EI pri indukciji empatijske uznemirenosti. Multiple regresione analize su u više navrata (u zavisnosti od izbora varijabli za prediktorski set) demonstrirale tendenciju crte EI da bolje predviđa reaktivnost na stimulse koji provociraju empatijsku uznemirenost, tj. neuroticizma da sa više

uspeha predvidi promenu negativnog afekta u situaciji uznemirenosti. Ovim se može potvrditi i Hipoteza 3b.

- Odgovorom na četvrto pitanje se težilo poređenju snaga sposobnosti i crte EI u predikciji emocionalne reaktivnosti. Polazno očekivanje je davalo prednost konstrukt emocionalne samoefikasnosti u predviđanju promene afekta bez obzira da li je u pitanju bilo stanje uznemirenosti ili empatijske uznemirenosti. Očigledna i dosledno ponavljana razlika između crte i sposobnosti EI u pogledu mogućnosti da predvide emocionalnu reaktivnost zanemarujući situaciju u kojoj se javlja potvrđuje Hipotezu 4, tj. naglašava prediktivnu nadmoć crte nad sposobnošću EI.
- Poslednjim pitanjem je obuhvaćen odnos strategija regulacije emocija i EI. Očekivalo se da će crta i/ili sposobnost EI biti povezani sa strategijama regulacije emocija (i pozitivno i negativno, u odnosu na kvalitet strategija). Uočene pozitivne korelacije crte EI sa adaptivnim, a negativne sa maladaptivnim strategijama u svim ispitanim situacijama u potpunosti potvrđuju Hipotezu 5.

Implikacije istraživačkih nalaza za postavke različitih psihoterapijskih modaliteta. Sa evolucionog aspekta, značaj negativnih emocija u odnosu na pozitivne je znatno veći (Greenberg, 2004). Neprijatna osećanja poput anksioznosti, besa, tuge i sl. su često od velike koristi, imajući u vidu njihovu snagu da nam skrenu pažnju na one faktore koji mogu uticati na našu dobrobit. Ukoliko ova osećanja opstaju uprkos tome što su se promenile okolnosti koje su ih izazvale, na scenu stupaju njihovi neželjeni aspekti, tj. ove emocije postaju disfunkcionalne. Teškoće u pristupu emocijama i pozitivne i negativne prirode, kao i nemogućnost da se one obrade, direktno otežavaju adaptivne kapacitete organizma (Frijda, 1986; Izard, 1984, 1991; prema Greenberg, 2004). Iz tog razloga posebno izdvajamo nalaz koji se tiče povezanosti fleksibilnog obrasca

emocionalne reaktivnosti sa pozitivnim aspektima ličnosti, kao i njegove negativne veze sa neurotičnim tendencijama.

Dubina emocionalnog doživljavanja je bila čest predmet istraživanja u psihoterapiji, pri čemu se gotovo bez izuzetaka potvrđivalo da je upravo ova varijabla od značaja za pozitivan terapijski ishod (Klein et al., 1986; Orlinsky & Howard, 1978; prema Whelton, 2004). Ovakav nalaz se mahom sretao u okviru Rodžersovog pristupa usmerenog na klijenta, ali je često beležen i u drugim psihoterapijskim modalitetima.

Mogućnost punog doživljavanja emocija važna je za dostizanje terapijske promene – dozvoljavanje emocijama da se dožive, kroz udružene fiziološke i psihološke procese, vodi ka svesnim nastojanjima da se emocije razumeju i artikulišu (Gendlin, 1996; Greenberg, 2002; prema Whelton, 2004). Ovakvo zapažanje ima i svoju snažnu empirijsku potvrdu, pre svega u iskustvenim psihoterapijama, pri čemu se potcrtava neophodnost dva ključna činioca: emocija mora biti pobuđena i doživljena, i sa druge strane, neophodno je čitav doživljaj svesno istražiti i artikulirati. U suprotnom, terapijsku promenu nije moguće dostići. Na primer, Vorvor i Grinberg ističu da je napredak u tretmanu depresije bio evidentan kod onih klijenata koji su iz seanse u seansu bili sve više emocionalno uključeni i češće uspevali da dublje dožive osećanja, a da pritom i nastoje da im dodele značenja (Warwar & Greenberg, 2000), dok pojedini autori koriste izraze „refleksija“ i „jačina osećanja“ (Stalikas & Fitzpatrick, 1995; oba prema Whelton, 2004).

Klijentom usmerena terapija se pokazala kao efikasna u radu sa klijentima koji imaju teškoće iz neurotičnog spektra. Po Rodžersu, neurotičnim pojedincima se pripisuje sklonost da negiraju svesnost o bitnim čulnim i emocionalnim iskustvima, bez obzira na njihovu valencu. Upravo ovakav nalaz se dosledno ponavlja u ovom istraživanju: pojedinci kod kojih slabije rastu negativne, a istovremeno slabije opadaju pozitivne emocije su neurotičniji od osoba koje u emocionalno pobuđujućoj situaciji reaguju fleksibilnije. Terapijska promena podrazumeva smanjenje defanzivnosti koje nastaje pri neskladu između

organizma i sredine, kao i povećanu otvorenost prema okolini i iskustvu. U uslovima apsolutnog prihvatanja, klijentu je dozvoljeno da pristupi svojim osećanjima i da ih validira, kao i da nauči da vrednuje i koristi emocije kao oruđe u rešavanju problema. Na ovaj način se jača i promoviše samoprihvatanje kao način prevazilaženja depresivnosti, što ima i svoju empirijsku potvrdu (Greenberg & Watson, 1998; King et al., 2000; prema Goldman, Greenberg, & Angus, 2006).

Terapija fokusirana na emocije (Emotion Focused Therapy), iako dosta slična Rodžersovom pristupu, hvata se ukoštac sa maladaptivnim emocionalnim procesima poput samokriticizma i zavisnosti (Blatt & Maroudas, 1992, prema Goldman, Greenberg, & Angus, 2006), odnosno nastoji da pospeši pristup adaptivnim emocijama. Terapija fokusirana na emocije se još naziva i procesno-iskustvenom terapijom, a predstavlja integraciju metoda geštalt i drugih humanističkih pravaca unutar okvira pristupa usmerenog na osobu¹⁸ (Greenberg, Rice & Elliott, 1993; Elliott, Watson, Goldman & Greenberg, 2004; prema Elliot, 2012). Jedan od ključnih koncepata ovog oblika psihoterapije je regulacija emocija, kao sposobnost da se emocije osveste, verbalizuju, prihvate i koriste na adaptivan način kako bi se dostigli željeni ciljevi i redukovao doživljeni distres. Efikasna regulacija emocija zahteva potpun pristup osećanjima i mogućnost da se njihov intenzitet pojača, ali do nivoa umerene pobuđenosti. Previše slabi i previše jaki intenziteti doživljenih osećanja predstavljaju indikatore teškoća u regulaciji emocija. Na osnovu nalaza dobijenih u ovom istraživanju uočavamo potvrdu najvažnijih postavki ovog terapijskog pristupa – „pun pristup osećanjima“ ukazuje na emocionalnu fleksibilnost tokom indukovanoг stresa, a upravo je takav način emocionalnog reagovanja u vezi sa načinima adaptivne regulacije.

¹⁸ Terapija fokusirana na emocije se smatra neo-humanističkim modalitetom budući da se zasniva na ključnim postavkama humanističke psihologije, ali uz elemente savremene teorije emocija, teorije vezanosti, kao i dijalektičkog konstruktivizma.

Kognitivno-bihevioralne metode su takođe doprinele razumevanju emocionalnih procesa značajnih u dostizanju terapijske promene u tretmanu strahova i anksioznih stanja. U jednoj eksperimentalnoj studiji je utvrđeno da ukoliko indukciju negativnih emocija prati usmerenost na emocionalni doživljaj, dolazi do povoljnijeg efekta, tj. kod ispitanika koji su dobili zadatak da se fokusiraju na neprijatna osećanja se brže popravljalo raspoloženje (i dugoročnije su bili na dobitku), u odnosu na ispitanike koji su koristili prevladavanje fokusirano na problem ili su imali zadatak koji uključuje distrakciju. Autorka ove studije, Melisa Hant, ipak naglašava da intenzitet negativnog afekta treba da bude umeren. Moguće je da sklonost ekscesivnom emocionalnom uzbuđenju ometa inkorporaciju novih informacija u postojeće kognitivne sheme. Prema kognitivnim pristupima stresu i depresiji, svaki stresni događaj može aktivirati specifičnu kognitivnu shemu koja će filtrirati nove informacije i nastojaće ili da novi input inkorporira ili, će prestrukturacijom novi sadržaj biti uklopljen u celosti. Ukoliko se negativne emocije doživljavaju učestalo i veoma intenzivno, osoba će najverovatnije asimilovati novopripelu informaciju u „depresivnu“ kognitivnu shemu, pri čemu će doći do izvesnog stepena iskrivljenja ili distorzije novog sadržaja. Kod ovakvog uobičajenog emocionalnog reagovanja izostaje proces akomodacije kognitivne sheme kako bi nova informacija mogla biti obuhvaćena i obrađena. Pretpostavlja se da mehanizam kojim se postiže održavanje postojeće sheme koja se može nazvati depresivnom (čak i ako ne govorimo o klinički depresivnim osobama), ne predstavlja ništa drugo do ruminacija, a sagledava se i kao neuspeh u procesu habituacije. Postoji pretpostavka da upravo ovo može biti jedan od ključnih razloga nepotpune uspešnosti kognitivnih psihoterapija: terapeuti u okviru ovog modaliteta nastoje da kod klijenata pospeše proces akomodacije postojećih kognitivnih struktura zaduženih za obradu emocionalnih informacija, ali zanemaruju ključni uslov – da bi došlo do promene sheme, neophodno ju je pre toga aktivirati, tj. pobuditi i validirati negativna osećanja (Persons & Miranda, 1992, 1995; prema Hunt, 1998).

Na sličan način je moguće interpretirati pojedine nalaze dobijene u okviru ovog istraživanja. Ako sagledamo niskoreaktivan profil ispitanika, u okviru obe studije, čak i u okviru obe situacije, tj. bez obzira na vrstu indukovanog negativnog osećanja, primetno je da osobe kod kojih se beleži i slabiji porast negativnih i slabiji pad pozitivnih osećanja odlikuje povišen neuroticizam. Dakle, ovi ispitanici najverovatnije imaju tendenciju da u svakodnevnom životu češće i intenzivnije doživljavaju neprijatna osećanja, a istovremeno su skloniji upotrebi strategija regulacije emocija koje karakterišemo kao maladaptivne. Sa druge strane, osobe koje su imale niže skorove na skali Neuroticizam, a uz to su bile i emocionalno samoeefikasnije (tj. imale su povišene skorove na crti EI), su u susretu sa emocionalno pobuđujućim sadržajem doživljavale više nivoe negativnog afekta. Stiče se utisak da su, ako se zadržimo na kognitivnom pristupu, njihove sheme bile u dovoljnoj meri elastične kako bi primile prezentovani emocionalni sadržaj. U prvoj grupi niska reaktivnost može biti odraz distorzije informacija sadržanih u stimulusima, čime se postojeća „depresivna“ kognitivna shema održava i učvršćuje. Ovaj oblik dominacije asimilacije informacija bi mogao biti rezultat irelevantnosti sadržaja koji se nudi, ili se u osnovi ovog procesa može naslutiti dejstvo odbrambenih mehanizama.

U *psihoanalitičkom pristupu* se naglašava rad mehanizama odbrane kojima se ego štiti od intrapsihičkih konflikata, odnosno putem kojih se oni drže unutar granica koje su nedostupne svesnim procesima. Razlika između primene ranih primitivnih mehanizama (poput cepanja, projekcije i negiranja) i zrelih kao što su sublimacija i intelektualizacija se ogleda i u tipu patologije, pa tako prva grupa karakteriše osobe sa težim formama psihopatologije, dok druga više karakteriše neurotične osobe. Osim navedenih podela, mehanizme odbrane je moguće posmatrati i u svetlu adaptivne vrednosti, pri čemu se oni karakterišu kao adaptivni ili maladaptivni u odnosu na kontekst u okviru koga se primenjuju. Transakcione odnose između pojedinca i okruženja Blok i Blok dodatno naglašavaju kroz konceptualizaciju pojmova ego-kontrole i ego-rezilijentnosti. Ego-kontrola se definiše kao sposobnost da se odloži gratifikacija, kontejniraju

impulsi, reguliše afekat i po potrebi izoluju distraktori koji pripadaju okruženju (Block & Block, 1980; prema Aldao, Sheppes, & Gross, 2015). Ego-rezilijentnost se odnosi na sposobnost prilagođavanja stepena ego-kontrole za uspešnu adaptaciju na zahteve okruženja. U skladu sa tim, osoba sa izraženom ego-rezilijentnošću će biti u prilici da uveća ili umanji snagu ego-kontrole kako bi ostvarila najveću moguću usklađenost sa okruženjem. Osim toga, funkcija ego-rezilijentnosti je da saobrazi afektivitet pojedinca kontekstualnim prilikama i kao takva, prethodi konceptu regulacije emocija. Primećeno je da visoka ego-rezilijentnost pozitivno korelira sa varijabilnošću emocionalnih odgovora na stimulse koji izazivaju pozitivan i negativan afekat u laboratorijskim uslovima (Waugh et al., 2011; prema Aldao, Sheppes, & Gross, 2015). Ovaj konstrukt je u takođe pozitivnoj vezi sa bržim emocionalnim oporavkom nakon stresnog događaja, boljom prilagođenošću i dobrim mentalnim zdravljem, i predstavlja izuzetno važan činilac u razumevanju fleksibilnih afektivnih interakcija između individue i okruženja. Osvrtom na nalaze dobijene u ovom istraživanju, uočava se visok stepen podudaranja visoke ego-rezilijentnosti sa fleksibilnim obrascem reaktivnosti i negativnom povezanošću ovakvog načina emocionalnog reagovanja sa neuroticizmom.

U okviru *geštalt psihoterapije* se kao ključni pojmovi ističu kontakt i svesnost (conscious awareness). Kontakt se odnosi na doživljavanje onoga što se dešava ovde i sada, dok svesnost predstavlja fokusiranje pažnje na one elemente situacije koji su neophodni za uspostavljanje kontakta. Kompleksne situacije, konflikti, ili one situacije za koje uobičajeni načini razmišljanja ili ponašanja nisu dovoljni, zahtevaju fokusiranu pažnju koja pruža jasnoću o trenutnim osećanjima i mislima. Puna svesnost o trenutnim doživljajima i postojanje kontakta jesu preduslovi razvoja i uspostavljanja celine (geštalta) (Yontef & Jacobs, 2010). Sa druge strane, manjak svesnosti i kontakta može voditi ka fiksiranim obrascima doživljavanja i ponašanja. Pojedini ovakvi obrasci se mogu podvesti pod pojam karaktera u neurotičnom smislu, što podrazumeva određenu invarijantnost koja se ogleda u zanemarivanju čitave konfiguracije polja u kome se organizam nalazi,

kao i u rigidnosti potencijalnih odgovora. Doduše, ne smatra se svaki fiksirani sklop patološkim, budući da se ne može posmatrati dekontekstualizovano (Burley & Freier, 2004). Do promene, tokom terapijskog rada, je moguće doći kroz paradoks – stupanjem u kontakt sa neprihvatljivim osećanjima i mislima, pri čemu je nagasak na doživljavanju i prihvatanju svega onoga što se opaža kao negativno i nepoželjno. I ovaj pristup nudi adekvatan okvir za tumačenje dobijenih nalaza koji se tiču načina emocionalnog reagovanja u situaciji koja provocira negativne emocije: rigidan obrazac emocionalne reaktivnosti ukazuje na teškoće u uspostavljanju kontakta (u geštaltističkom smislu) i dostizanju pune svesnosti o onome što se dešava ovde i sada.

Praktične implikacije. Ako bismo se osvrnuli na sadržaj stimulusa u obe studije, tj. centralnu temu koja dovodi do izazivanja različitih oblika negativnog afekta kod ispitanika, a to je u ovom slučaju maligna bolest, mogli bismo izdvojiti određene praktične smernice. Prvo, primetno je da se u obe studije više negativnog afekta generalno doživljava tokom izlaganja drugog stimulusa, kao i da su ispitanici u ovoj situaciji reaktivniji, tj. zapažaju se veća odstupanja između njihovog uobičajenog i trenutnog negativnog afekta. Dakle, izloženost sadržaju koji ukazuje na maligne bolesti drugih ljudi dovodi do veće uznemirenosti nego kada je sadržaj usmeren na ispitanika i tiče se njegovih zdravstvenih rizika, i upravo je ovaj oblik uznemirenosti u boljoj vezi sa emocionalnom samoefikasnošću (ali i sa adaptivnim kognitivnim pristupima rešavanju emocionalnih teškoća). Situacija empatijske uznemirenosti podrazumeva izraženiju hostilnost, a manje izraženo osećanje krivice (u odnosu na situaciju uznemirenosti usmerene k sebi), što bi moglo implicirati izvesnu pokretačku, eksternalizujuću snagu ove situacije. Ovakav zaključak bi mogao biti značajan prilikom planiranja prevencije u oblasti onkoloških oboljenja, pod uslovom da pretpostavimo da se nalazi dobijeni upotrebom sadržaja koji se tiču melanoma mogu generalizovati na sadržaje u čijem su fokusu i druge maligne bolesti. Konkretnije, ako sadržaj u kampanji protiv malignih bolesti nije usmeren na lični

plan posmatrača, i ne nastoji da ga zastraši činjenicama koje se tiču rizika od dobijanja bolesti i stepena smrtnosti, postoji veća mogućnost da takvo emocionalno iskustvo bude 1) intenzivnije, i 2) determinisano višim nivoima crte EI i adaptivnim načinima regulacije, što kasnije može biti pogodno tlo za delanje u smislu preuzimanja konkretnih koraka u pogledu prevencije. Empatijski oblik uznemirenosti bi se mogao izazvati kroz sadržaj koji naglašava tuđa iskustva sa malignim oboljenjima, ili eventualno apeluje na posmatrača da ukaže na značaj preventivnih pregleda osobama iz svog okruženja.

Druga preporuka se odnosi na modalitet prikazanih stimulusa. Iz nalaza ove studije, kao i na osnovu opštijih nalaza u oblasti eksperimentalnog istraživanja emocionalne reaktivnosti, do snažnijeg emocionalnog efekta dovode stimulusi u vidu video-materijala nego stimulusi koji sadrže samo fotografije ili tekst (Kensinger, & Schacter, 2006; Schlochtermeyer et al., 2013). U prvoj studiji su primenjeni stimulusi koji predstavljaju kombinaciju fotografija, teksta i audio sadržaja, dok je u drugom upotrebljen verbalni (pisani) materijal. Potvrda o većoj snazi stimulusa za koje bismo mogli reći da su multimedijalne prirode (koji, kao takvi istovremeno angažuju više kanala komunikacije), primećuje se na osnovu većih aritmetičkih sredina na skali negativnog efekta, kao i zahvaljujući većoj snazi efekata između pretesta i posttesta (takođe na skali NA) u prvoj studiji. Imajući u vidu navedene nalaze, praktična preporuka bi se odnosila na ohrabrivanje korišćenja video-materijala u svrhe podizanja svesti o važnosti prevencije malignih bolesti, budući da pisani materijali (u vidu flajera, pamfleta, novinskih članaka) dovode do efekata slabijeg intenziteta.

Ograničenja i preporuke za buduća istraživanja. Jedno od ograničenja ovog istraživanja svakako jeste generalizacija nalaza, koja je problematična iz nekoliko razloga. Uzorak je u obe studije bio prigodnog karaktera, uzet iz studentske populacije. Pol predstavlja važnu varijablu individualnih razlika u oblasti emocija – viši skorovi na skalama emocionalne inteligencije (i crte i sposobnosti) i empatije se sreću kod žena, njima se pripisuje kompleksnije znanje

o emocijama u odnosu na muškare, veća emocionalna svesnost, intenzivnije doživljavanje emocija, a brojne studije potvrđuju da žene koriste drugačije strategije regulacije emocija nego muškarci (prema Karim & Weisz, 2010). Rezultati ovog istraživanja se mogu tumačiti prvenstveno imajući na umu ženski pol, budući da je obema studijama bio obuhvaćen zanemarljiv procenat ispitanika muškog pola (ispod 6%). Dakle, ne možemo podrazumevati da bi istraživački nalazi bili istovetni da je uzorak bio polno balansiran. Drugi problem sa generalizacijom nalaza ogleda se u pogledu specifičnog obrazovanja ili možda pre motivacije za specifično obrazovanje ispitanika. Iako nisu u pitanju svršeni defektolozi i logopedi, studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju predstavljaju grupu koja je posebno motivisana za rad sa osobama sa različitim oblicima ometenosti. Pripadnici tzv. pomažućih profesija ispoljavaju više empatije i generalne osetljivosti za teme koje se tiču ljudske patnje u odnosu na neke druge obrazovne profile. Ispitanici su osim toga bili mladi ljudi (vrlo ujednačeni u pogledu starosti), te ne možemo tvrditi da utvrđeni profili emocionalnog reagovanja važe za druge starosne grupe, kao ni da bi sve ispitane varijable na isti način korelirale unutar njih. Osim navedenih ograničenja, bitno je osvrnuti se na probleme koji se tiču stepena kontrole u istraživanju. Jedna od varijabli koja bi mogla da u izvesnoj meri utiče na dobijene nalaze je prethodno iskustvo sa bolešću. Stimulusi su imali zajedničku centralnu temu – kancer, i to melanom u prvoj situaciji, a telesne anomalije i karcinom kože kao posledicu radijacije u drugoj situaciji (u obe studije). Prilikom formiranja uzoraka nije vođeno računa o tome da li su ispitanici u iskustvu imali kontakt sa karcinomom kože, bilo da je reč o ličnoj bolesti, bilo da su bolešću biti pogođeni značajni drugi. Ovakva iskustva su mogla da u izvesnoj meri oboje reakcije ispitanika na prikazane stimulse putem npr. reaktivacije bolnih i neobrađenih tema, a što je moglo uticati na intenzitet doživljenog negativnog afekta generalno, kao i na specifične negativne emocije poput krivice, hostilnosti i dr.

Jedna od preporuka za buduća istraživanja u domenu emocionalne reaktivnosti bi se odnosila na način operacionalizacije ove varijable. Svakako se

preporučuje procena situacione reaktivnosti naspram mera uobičajenog emocionalnog reagovanja na stresne događaje. PANAS, kao što se potvrdilo i ovim istraživanjem, predstavlja odličan instrument za eksperimentalne studije emocija. Osim što ima odlične metrijske karakteristike, ovaj instrument pruža podatke o većem broju relevantnih emocija, a moguće je koristiti ga u celini ili parcijalno. Njime se na vrlo lak način može zabeležiti trenutno doživljen nivo pozitivnih i negativnih emocija. Međutim, ovakva situaciona mera reaktivnosti ima jedno ozbiljno ograničenje, a odnosi se na vrstu iskustva: relevantni životni događaji nisu dostupni direktnoj proceni, već im pristupamo sa određene vremenske distance. Stimulusi za indukciju bilo pozitivnog, bilo negativnog afekta, kao i opšti istraživački seting sa sobom mogu nositi popriličnu dozu artificalnosti, čime se ulazi u rizik dobijanja rezultata problematične validnosti. Kombinacija situacije koja je što je više moguće ekološki validna, uz primenu situacionih mera intenziteta doživljenog afekta bi pružila dovoljno dobru sliku o tendencijama emocionalnog reagovanja. Mera uobičajene emocionalne reaktivnosti procenjena putem instrumenata koji beleže tipične reakcije na stresne događaje ne pruža gotovo nikakve informacije o situacionoj fleksibilnosti tj. rigidnosti u doživljavanju emocija. Prikazano istraživanje prevazilazi takvu vrstu ograničenja ranijih korelacionih studija. Međutim, aktuelni profili odstupanja od uobičajenog afekta bi se mogli upotpuniti informacijom o načinima povratka na tipične nivoe afektiviteta, tj. moglo bi se uočiti na koji način opada intenzitet negativnih, a raste intenzitet pozitivnih emocija u situaciji tzv. „oporavka“, čime bi se dobio kompletan profil reaktivnosti ispitanika. U prvoj studiji su ispitanici popunjavali Inventar afekta i u ovoj situaciji (T3), ali će prikupljeni podaci biti naknadno obrađeni. Od izuzetne važnosti bi bila provera povezanosti (pre svega) crte EI, kao i ostalih varijabli (bazične dimenzije ličnosti, strategije regulacije emocija, eventualno i mera sposobnosti EI) sa ovako obogaćenom zavisnom varijablom.

Završna razmatranja. Pojedini autori su izneli zapažanje da bi mogla postojati određena zadržka u pogledu tretiranja regulacije emocija kao unitarnog poddomena EI, tj. da od kvaliteta izazvane emocije zavisi ishod regulacije (MacCann, Pearce, & Roberts, 2011). Iako je njihova pretpostavka nastala na proučavanju sposobnosti EI (operacionalizovane putem situacionih mera sposobnosti EI - STEU i STEM) mogli bismo je ekstrapolirati na domen emocionalne samoefiksnosti, tj. crte EI. Mogućnost da uloga EI u regulaciji različitih osećanja nije istovetna donekle nalazi potvrdu i u ovom istraživanju. Nalazi ukazuju da se uloga neuroticizma i crte EI smenjuju u zavisnosti da li ispitujemo promenu u emocionalnom intenzitetu tokom jednog ili drugog kvaliteta negativnog afekta. U svojevrsnoj borbi za prevlast nad upravljanjem emocionalnim doživljavanjem i reagovanjem, ova dva konstrukta su, čini se, mapirala svoje zone osećanja: neuroticizam se čini zaslužnijim za opštiji oblik uznemirenosti, koji svoja uporišta prvenstveno ima u strahu za sopstveni integritet, dok se, nasuprot tome, crta EI izdvojila kao važnija za podoblast uznemirenosti empatijskog karaktera. Ovde se mogu primetiti još neke zone razdvajanja: 1) dosledno se ispoljava uloga neuroticizma kao odlike ličnosti koja ograničava kapacitete reagovanja, tj. sužava lepezu emocionalnih reakcija, dok crta EI čini emocionalni doživljaj fleksibilnijim i bogatijim, i 2) ako pripišemo osećanju uznemirenosti opštiji karakter u odnosu na empatijsku uznemirenosti, te ih na neki način posmatramo u hijerarhijskom odnosu u kome je prvi oblik negativnog afekta nadređeniji i istovremeno primarniji (moglo bi se reći i filogenetski i ontogenetski stariji), primetićemo da postoji direktna spona sa ustrojstvom unutar ličnosti: neuroticizam, kao bazičniji, u hijerarhiji važniji, domen ličnosti je „odgovorniji“ za isto takav oblik uznemirenosti, dok crta EI, podređenijeg statusa, značajnije određuje funkcionisanje tokom specifičnijeg oblika uznemirenosti koga karakteriše empatijska nota.

Rezultati istraživanja su, osim potvrde prediktivne moći crte EI u domenu doživljavanja osećanja, dodatno istakla inkrementalnu valjanost ovog konstrukta. Mogućnost crte EI da povrh neuroticizma kao nadređenijeg

ličnosnog domena predvidi, makar i nizak, dodatni procenat varijanse individualnih razlika je nalaz od izuzetnog značaja. Ovim putem se jasno ukazuje na nedovoljnost neuroticizma da potpunije objasni varijabilnost u načinu na koji se emocije doživljavaju iz razloga što se ona ne može samo svesti na emocionalnu stabilnost ili teškoće u emocionalnom funkcionisanju, već i na neke druge aspekte emocionalnog života koji su u tesnoj vezi sa zdravljem i dobrobiti.

Iako nijedna od tri operacionalizacije sposobnosti EI (TEIMSK, STEU i STEM) nije uspela da predvidi promenu afekta u emocionalnim situacijama, nije u potpunosti opravdano pozvati se na prediktivnu nemoć ovih konstrukata ili irelevantnost za dati kriterijum. Bitno je istaći da načini procene sposobnosti EI i svih ostalih konstrukata nisu istovetni, tj. da u prvom slučaju koristimo mere maksimalnog, a u svim ostalim mere tipičnog učinka putem samoizveštaja. Iz tog razloga je bilo sasvim opravdano očekivati snažniju vezu skorova na inventaru afekta sa crtom EI, nego sa sposobnošću.

Dalja eksperimentalna istraživanja u oblasti emocija treba usmeriti ka raznovrsnijim načinima indukcije emocija, što je moguće ekološki validnijim. Sem brojnih modaliteta stimulusa koji se generalno razlikuju po moći da pobude emocionalni doživljaj, bitno je istražiti i moć (prvenstveno) crte EI da u kombinaciji sa ostalim ličnosnim odrednicama predvidi emocionalno doživljavanje i reagovanje unutar različitih, i negativnih i pozitivnih, emocionalnih stanja. Na ovaj način bi se dodatno proverila tvrdnja da je regulacija emocija kontekstualno i emocionalno-specifično uslovljena, umesto opšteg, unitarnog, kapaciteta i efikasnosti da se on realizuje. Osim toga, od velikog značaja bi bilo polje istraživanja proširiti na utvrđivanje prediktivnih moći bazičnijih emocionalnih koncepata, poput dimenzija ili obrazaca vezanosti, mentalizacije i sl.

8. LITERATURA

1. Ahmetoglu, G., Leutner, F., & Chamorro-Premuzic, T. (2011). EQ-nomics: Understanding the relationship between individual differences in trait emotional intelligence and entrepreneurship. *Personality and Individual Differences, 51*(8), 1028-1033.
2. Aldao, A. (2013). The future of emotion regulation research: Capturing context. *Perspectives on Psychological Science, 8*(2), 155-172.
3. Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical psychology review, 30*(2), 217-237.
4. Aldao, A., Sheppes, G., & Gross, J. J. (2015). Emotion regulation flexibility. *Cognitive Therapy and Research, 39*(3), 263-278.
5. Altaras, A. (2008). Savremeni pristupi i konstrukti u psihologiji inteligencije: teorijska i empirijska validacija stanovišta o viševrsnim „neakademske“ inteligencijama. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
6. Altaras-Dimitrijević, A., & Jolić-Marjanović, Z. (2010). The Mayer-Salovey-Caruso emotional intelligence test: Psychometric properties of the Serbian version. *Psihologija, 43*(4), 411-426.
7. Andrei, F., Siegling, A. B., Aloe, A. M., Baldaro, B., & Petrides, K. V. (2016). The incremental validity of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue): A systematic review and meta-analysis. *Journal of personality assessment, 98*(3), 261-276.
8. Aradilla-Herrero, A., Tomás-Sábado, J., & Gómez-Benito, J. (2014). Associations between emotional intelligence, depression and suicide risk in nursing students. *Nurse Education Today, 34*(4), 520-525.
9. Archer, D., & Costanzo, M. (1993). The Interpersonal Perception Task (IPT-15). PsycEXTRA Dataset.

10. Ashton, M. C., Lee, K., Vernon, P. A., & Jang, K. L. (2000). Fluid intelligence, crystallized intelligence, and the openness/intellect factor. *Journal of Research in Personality, 34*(2), 198-207.
11. Austin, E. J. (2004). An investigation of the relationship between trait emotional intelligence and emotional task performance. *Personality and Individual Differences, 36*(8), 1855-1864.
12. Austin, E. J. (2005). Emotional intelligence and emotional information processing. *Personality and Individual Differences, 39*(2), 403-414.
13. Austin, E. J. (2009). A reaction time study of responses to trait and ability emotional intelligence test items. *Personality and Individual Differences, 46*(3), 381-383.
14. Austin, E. J. (2010). Measurement of ability emotional intelligence: Results for two new tests. *British Journal of Psychology, 101*(3), 563-578.
15. Austin, E. J., & O'Donnell, M. M. (2013). Development and preliminary validation of a scale to assess managing the emotions of others. *Personality and Individual Differences, 55*(7), 834-839.
16. Austin, E. J., Saklofske, D. H., & Egan, V. (2005). Personality, well-being and health correlates of trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences, 38*(3), 547-558.
17. Balch, W. R., Myers, D. M., & Papotto, C. (1999). Dimensions of mood in mood-dependent memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 25*(1), 70-83.
18. Balzarotti, S., John, O. P., & Gross, J. J. (2010). An Italian adaptation of the emotion regulation questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment, 26*(1), 61-67.
19. Bastian, V. A., Burns, N. R., & Nettelbeck, T. (2005). Emotional intelligence predicts life skills, but not as well as personality and cognitive abilities. *Personality and individual differences, 39*(6), 1135-1145.

20. Berking, M., Orth, U., Wupperman, P., Meier, L. L., & Caspar, F. (2008). Prospective effects of emotion-regulation skills on emotional adjustment. *Journal of Counseling Psychology, 55*(4), 485–494.
21. Brackett, M. A., & Mayer, J. D. (2003). Convergent, discriminant, and incremental validity of competing measures of emotional intelligence. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(9), 1147–1158.
22. Brackett, M. A., Rivers, S. E., Shiffman, S., Lerner, N., & Salovey, P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: a comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of personality and social psychology, 91*(4), 780–795.
23. Brody, N (2004). "What cognitive intelligence is and what emotional intelligence is not". *Psychological Inquiry, 15*(3), 216–238.
24. Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of personality and social psychology, 84*(4), 822–848.
25. Brumariu, L. E. (2015). Parent-child attachment and emotion regulation. *New Directions for Child and Adolescent Development, 2015*(148), 31–45.
26. Burley, T., & Freier, M. C. (2004). Character structure: A Gestalt-cognitive theory. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 41*(3), 321–331.
27. Bushman, B. J. (2002). Does venting anger feed or extinguish the flame? Catharsis, rumination, distraction, anger, and aggressive responding. *Personality and social psychology bulletin, 28*(6), 724–731.
28. Bylsma, L. M., Morris, B. H., & Rottenberg, J. (2008). A meta-analysis of emotional reactivity in major depressive disorder. *Clinical psychology review, 28*(4), 676–691.
29. Bylsma, L. M., Taylor-Clift, A., & Rottenberg, J. (2011). Emotional reactivity to daily events in major and minor depression. *Journal of abnormal psychology, 120*(1), 155–167.
30. Campos, J. J., Frankel, C. B., & Camras, L. (2004). On the nature of emotion regulation. *Child Development, 75*(2), 377–394.

31. Choi, K., Vickers, K., & Tassone, A. (2014). Trait emotional intelligence, anxiety sensitivity, and experiential avoidance in stress reactivity and their improvement through psychological methods. *Europe's Journal of Psychology, 10*(2), 376-404.
32. Ciarrochi, J. V., & Deane, F. P. (2001). Emotional competence and willingness to seek help from professional and nonprofessional sources. *British Journal of Guidance and Counselling, 29*(2), 233-246.
33. Ciarrochi, J. V., Chan, A.Y., & Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences, 28*(3), 539-561.
34. Ciarrochi, J., Chan, A. Y. C., & Bajgar, J. (2001). Measuring emotional intelligence in adolescents. *Personality and Individual Differences, 31*(7), 1105-1119.
35. Ciarrochi, J., Deane, F. P., & Anderson, S. (2002). Emotional intelligence moderates the relationship between stress and mental health. *Personality and Individual Differences, 32*(2), 197-209.
36. Conte, J. M. (2005). A review and critique of emotional intelligence measures. *Journal of Organizational Behavior, 26*(4), 433-440.
37. Cooper, M. L., Shaver, P. R., & Collins, N. L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(5), 1380-1397.
38. Craig, L., Fisk, J. E., Montgomery, C., Murphy, P. N., & Wareing, M. (2010). Is emotional intelligence impaired in ecstasy-polydrug users? *Journal of Psychopharmacology, 24*(2), 221-231.
39. Crawford, J. R., & Henry, J. D. (2004). The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample. *British journal of clinical psychology, 43*(3), 245-265.

40. Curran, S. L., Andrykowski, M. A., & Studts, J. L. (1995). Short form of the Profile of Mood States (POMS-SF): Psychometric information. *Psychological assessment, 7*(1), 80–83.
41. Davies, M., Stankov, L., & Roberts, R. D. (1998). Emotional intelligence: In search of an elusive construct. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*(4), 989–1015.
42. Davis, S. K., & Humphrey, N. (2012). The influence of emotional intelligence (EI) on coping and mental health in adolescence: Divergent roles for trait and ability EI. *Journal of adolescence, 35*(5), 1369-1379.
43. Dawda, D., & Hart, S. D. (2000). Assessing emotional intelligence: reliability and validity of the Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i) in university students. *Personality and Individual Differences, 28*(4), 797–812.
44. Day, A. L., & Carroll, S. A. (2004). Using an ability-based measure of emotional intelligence to predict individual performance, group performance, and group citizenship behaviours. *Personality and Individual Differences, 36*(6), 1443–1458.
45. Dennis, T. A. (2007). Interactions between emotion regulation strategies and affective style: Implications for trait anxiety versus depressed mood. *Motivation and Emotion, 31*(3), 200–207.
46. Derksen, J., Kramer, I., & Katzko, M. (2002). Does a self-report measure for emotional intelligence assess something different than general intelligence?. *Personality and individual differences, 32*(1), 37-48.
47. Di Fabio, A., & Saklofske, D. H. (2014). Comparing ability and self-report trait emotional intelligence, fluid intelligence, and personality traits in career decision. *Personality and Individual Differences, 64*, 174-178.
48. Drobnjaković, E., Dinić, B., & Mihić, L. (2017). Distinktivnost u okviru pozitivnog i negativnog afekta: validacija srpske adaptacije inventara za procenu pozitivnog i negativnog afekta (PANAS). *Primenjena psihologija, 10*(2), 203-225.

49. Dunn, E. W., Brackett, M. A., Ashton-James, C., Schneiderman, E., & Salovey, P. (2007). On emotionally intelligent time travel: Individual differences in affective forecasting ability. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(1), 85-93.
50. Elliott, A. C., & Woodward, W. A. (2007). *Statistical analysis quick reference guidebook: With SPSS examples*. Sage.
51. Elliott, R. (2012). Emotion-focused therapy. In Sanders Pete (ed): *The tribes of the person-centred nation: An introduction to the schools of therapy related to the person-centred approach* (pp.103-130). Ross-on-Wye: PCCS Books
52. Engelberg, E., & Sjöberg, L. (2004). Emotional intelligence, affect intensity, and social adjustment. *Personality and Individual Differences*, 37(3), 533-542.
53. Extremera, N., & Rey, L. (2015). The moderator role of emotion regulation ability in the link between stress and well-being. *Frontiers in psychology*, 6.
54. Farrelly, D., & Austin, E. J. (2007). Ability EI as an intelligence? Associations of the MSCEIT with performance on emotion processing and social tasks and with cognitive ability. *Cognition & Emotion*, 21(5), 1043-1063.
55. Fernández-Berrocal, P., & Extremera, N. (2016). Ability emotional intelligence, depression, and well-being. *Emotion Review*, 8(4), 311-315.
56. Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage publications.
57. Fiori, M. (2009). A new look at emotional intelligence: A dual-process framework. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 21-44.
58. Fiori, M., & Antonakis, J. (2011). The ability model of emotional intelligence: Searching for valid measures. *Personality and individual differences*, 50(3), 329-334.
59. Fiori, M., & Antonakis, J. (2012). Selective attention to emotional stimuli: What IQ and openness do, and emotional intelligence does not. *Intelligence*, 40(3), 245-254.
60. França, L. A., & Monico, L. D. S. M. (2017). The role of emotional intelligence in job satisfaction of individuals. *International Journal of Developmental and Educational Psychology. Revista INFAD de Psicología.*, 7(1), 203-212.

61. Furnham, A., McClelland, A., & Mansi, A. (2012). Selecting your boss: Sex, age, IQ and EQ factors. *Personality and individual differences*, 53(5), 552-556.
62. Garnefski, N., & Kraaij, V. (2006). Cognitive emotion regulation questionnaire – development of a short 18-item version (CERQ-short). *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1045-1053.
63. Garnefski, N., & Kraaij, V. (2007). The Cognitive Emotion Regulation Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, 23(3), 141-149.
64. Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311-1327.
65. Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2002). *Manual for the use of the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire*. Leiderdorp: Datec.
66. Goldenberg, I., Matheson, K., & Mantler, J. (2006). The assessment of emotional intelligence: A comparison of performance-based and self-report methodologies. *Journal of personality assessment*, 86(1), 33-45.
67. Goldin, P. R., McRae, K., Ramel, W., & Gross, J. J. (2008). The neural bases of emotion regulation: Reappraisal and suppression of negative emotion. *Biological Psychiatry*, 63(6), 577-586.
68. Goldman, R. N., Greenberg, L. S., & Angus, L. (2006). The effects of adding emotion-focused interventions to the client-centered relationship conditions in the treatment of depression. *Psychotherapy Research*, 16(5), 537-549.
69. Gorn, G., Tuan Pham, M., & Yatming Sin, L. (2001). When Arousal Influences Ad Evaluation and Valence Does Not (and Vice Versa). *Journal of Consumer Psychology*, 11(1), 43-55.
70. Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of psychopathology and behavioral assessment*, 26(1), 41-54.

71. Greenberg, L. S. (2004). Emotion-focused therapy. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 11(1), 3-16.
72. Gresham, D., & Gullone, E. (2012). Emotion regulation strategy use in children and adolescents: The explanatory roles of personality and attachment. *Personality and Individual Differences*, 52(5), 616-621.
73. Greven, C., Chamorro-Premuzic, T., Arteche, A., & Furnham, A. (2008). A hierarchical integration of dispositional determinants of general health in students: The Big Five, trait emotional intelligence and humour styles. *Personality and Individual Differences*, 44(7), 1562-1573.
74. Gross, J. J. (1998). Antecedent- and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237.
75. Gross, J. J. (2001). Emotion regulation in adulthood: Timing is everything. *Current Directions in Psychological Science*, 10(6), 214-219.
76. Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291.
77. Gross, J. J. (2008). Emotion regulation. In: M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 497-512). New York: The Guilford Press.
78. Gross, J. J., & Jazaieri, H. (2014). Emotion, emotion regulation, and psychopathology: An affective science perspective. *Clinical Psychological Science*, 2(4), 387-401.
79. Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348-362.
80. Gross, J. J., & Levenson, R. W. (1993). Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(6), 970-986.

81. Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. In: J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 3–24). New York: The Guilford Press.
82. Gross, J. J., Sutton, S. K., & Ketelaar, T. (1998). Relations between affect and personality: Support for the affect-level and affective-reactivity views. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(3), 279–288.
83. Gugliandolo, M. C., Costa, S., Cuzzocrea, F., Larcan, R., & Petrides, K. V. (2015). Trait emotional intelligence and behavioral problems among adolescents: A cross-informant design. *Personality and Individual Differences*, 74, 16–21.
84. Gyurak, A., Gross, J. J., & Etkin, A. (2011). Explicit and implicit emotion regulation: A dual-process framework. *Cognition & Emotion*, 25(3), 400–412.
85. Hemenover, S. H. (2003). Individual differences in rate of affect change: Studies in affective chronometry. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(1), 121–131.
86. Herres, J., Ewing, E. S. K., & Kobak, R. (2016). Emotional reactivity to negative adult and peer events and the maintenance of adolescent depressive symptoms: a daily diary design. *Journal of abnormal child psychology*, 44(3), 471–481.
87. Hoerger, M., Chapman, B. P., Epstein, R. M., & Duberstein, P. R. (2012). Emotional intelligence: a theoretical framework for individual differences in affective forecasting. *Emotion*, 12(4), 716.
88. Hunt, M. G. (1998). The only way out is through: Emotional processing and recovery after a depressing life event. *Behaviour Research and Therapy*, 36(4), 361–384.
89. Izard, C. E., Woodburn, E. M., Finlon, K. J., Krauthamer-Ewing, E. S., Grossman, S. R., & Seidenfeld, A. (2011). Emotion knowledge, emotion utilization, and emotion regulation. *Emotion Review*, 3(1), 44–52.
90. Jaffe, M., Gullone, E., & Hughes, E. K. (2010). The roles of temperamental dispositions and perceived parenting behaviours in the use of two emotion

- regulation strategies in late childhood. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31(1), 47-59.
91. John, O. P., & Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72(6), 1301-1334.
 92. Jolić Marjanović, Z. D. (2014). *Savremeni pristupi proceni inteligencije: prediktivna valjanost testova socio-emocionalne i praktične inteligencije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
 93. Jolić-Marjanović, Z., & Altaras-Dimitrijević, A. (2014). Reliability, construct and criterion-related validity of the Serbian adaptation of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue). *Psihologija*, 47(2), 249-262.
 94. Joseph, D. L., & Newman, D. A. (2010). Emotional intelligence: an integrative meta-analysis and cascading model. *Journal of Applied Psychology*, 95(1), 54-78
 95. Kafetsios, K., & Loumakou, M. (2007). A comparative evaluation of the effects of trait emotional intelligence and emotion regulation on affect at work and job satisfaction. *International Journal of Work Organisation and Emotion*, 2(1), 71-87.
 96. Karim, J., & Weisz, R. (2010). Cross-cultural research on the reliability and validity of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). *Cross-Cultural Research*, 44(4), 374-404.
 97. Kensinger, E. A., & Schacter, D. L. (2006). Processing emotional pictures and words: effects of valence and arousal. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 6(2), 110-126.
 98. Kirk, B. A., Schutte, N. S., & Hine, D. W. (2008). Development and preliminary validation of an emotional self-efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, 45(5), 432-436.
 99. Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T. & Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
 100. Kong, D. T. (2014). Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT/MEIS) and overall, verbal, and nonverbal intelligence: Meta-

- analytic evidence and critical contingencies. *Personality and Individual Differences*, 66, 171-175.
101. Kujačić, D., Međedović, J., & Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*, 48(1), 45-59.
 102. Laborde, S., Dosseville, F., & Allen, M. S. (2016). Emotional intelligence in sport and exercise: A systematic review. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 26(8), 862-874.
 103. Lana, A., Baizán, E. M., Faya-Ornia, G., & López, M. L. (2015). Emotional intelligence and health risk behaviors in nursing students. *Journal of Nursing Education*, 54(8), 464-467.
 104. Lanciano, T., Curci, A., Kafetsios, K., Elia, L., & Zammuner, V. L. (2012). Attachment and dysfunctional rumination: The mediating role of Emotional Intelligence abilities. *Personality and individual differences*, 53(6), 753-758.
 105. Landy, F. J. (2005). Some historical and scientific issues related to research on emotional intelligence. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 411-424.
 106. Larsen, R. J., & Ketelaar, T. (1989). Extraversion, neuroticism and susceptibility to positive and negative mood induction procedures. *Personality and Individual Differences*, 10(12), 1221-1228.
 107. Liu, Y., Li, Q. L., Dong, L. Y., & Wen, B. C. (2013). Combination clustering analysis method and its application. *Journal of Applied Sciences*, 13(8), 1251-1255.
 108. Livingstone, H. A., & Day, A. L. (2005). Comparing the construct and criterion-related validity of ability-based and mixed-model measures of emotional intelligence. *Educational and Psychological Measurement*, 65(5), 757-779.
 109. Livingstone, K., Harper, S., & Gillanders, D. (2009). An exploration of emotion regulation in psychosis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 16(5), 418-430.

110. Locke, E. A. (2005). Why emotional intelligence is an invalid concept. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 425-431.
111. Lopes, P. N., Grewal, D., Kadis, J., Gall, M., & Salovey, P. (2006). Evidence that emotional intelligence is related to job performance and affect and attitudes at work. *Psicothema*, 18, 132-138
112. Lopes, P. N., Salovey, P., & Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality, and the perceived quality of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 641-658.
113. Lyons, J. B., & Schneider, T. R. (2005). The influence of emotional intelligence on performance. *Personality and Individual Differences*, 39(4), 693-703.
114. MacCann, C. (2010). Further examination of emotional intelligence as a standard intelligence: A latent variable analysis of fluid intelligence, crystallized intelligence, and emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 490-496.
115. MacCann, C., & Roberts, R. D. (2008). New paradigms for assessing emotional intelligence: Theory and data. *Emotion*, 8(4), 540-551.
116. MacCann, C., & Roberts, R. D. (2008). New paradigms for assessing emotional intelligence: theory and data. *Emotion*, 8(4), 540-551.
117. MacCann, C., Fogarty, G. J., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2011). Coping mediates the relationship between emotional intelligence (EI) and academic achievement. *Contemporary Educational Psychology*, 36(1), 60-70.
118. MacCann, C., Joseph, D. L., Newman, D. A., & Roberts, R. D. (2014). Emotional intelligence is a second-stratum factor of intelligence: Evidence from hierarchical and bifactor models. *Emotion*, 14(2), 358-374.
119. MacCann, C., Pearce, N., & Roberts, R. (2011). Emotional intelligence as assessed by situational judgment and emotion recognition tests: Building the nomological net. *Psihologijske teme*, 20(3), 393-412.
120. MacCann, C., Roberts, R. D., Matthews, G., & Zeidner, M. (2004). Consensus scoring and empirical option weighting of performance-based

- Emotional Intelligence (EI) tests. *Personality and Individual Differences*, 36(3), 645–662.
121. Malterer, M. B., Glass, S. J., & Newman, J. P. (2008). Psychopathy and trait emotional intelligence. *Personality and individual differences*, 44(3), 735-745.
 122. Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of personality and social psychology*, 35(2), 63–78.
 123. Martin, M. A., & Metha, A. (1997). Recall of early childhood memories through musical mood induction. *The Arts in Psychotherapy*, 24(5), 447–454.
 124. Matthews, G., Emo, A. K., Funke, G., Zeidner, M., Roberts, R. D., Costa Jr, P. T., & Schulze, R. (2006). Emotional intelligence, personality, and task-induced stress. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 12(2), 96–107.
 125. Matthews, G., Emo, A. K., Funke, G., Zeidner, M., Roberts, R. D., Costa, P. T., & Schulze, R. (2006). Emotional intelligence, personality, and task-induced stress. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 12(2), 96–107.
 126. Mauss, I. B., Bunge, S. A., & Gross, J. J. (2007). Automatic emotion regulation. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 146–167.
 127. Mauss, I. B., Cook, C. L., & Gross, J. J. (2007). Automatic emotion regulation during anger provocation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(5), 698–711.
 128. Mavroveli, S., Petrides, K. V., Rieffe, C., & Bakker, F. (2007). Trait emotional intelligence, psychological well-being and peer-rated social competence in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, 25(2), 263-275.
 129. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433–442.
 130. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators* (pp. 3–31). New York: Basic Books.
 131. Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27(4), 267–298.

132. Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2016). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 8(4), 290-300.
133. Mayer, J. D., Gayle, M., Meehan, M. E., & Haarman, A.-K. (1990). Toward better specification of the mood-congruency effect in recall. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26(6), 465-480.
134. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2000). Models of emotional intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *The handbook of intelligence* (pp. 396- 420). New York: Cambridge University Press.
135. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2002). *Mayer-Salovey-Caruso emotional intelligence test: User's manual*. MHS.
136. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). TARGET ARTICLES: "Emotional intelligence: Theory, findings, and implications." *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215.
137. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2008). Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, 63(6), 503-517.
138. McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2004). A contemplated revision of the NEO Five-Factor Inventory. *Personality and Individual Differences*, 36(3), 587-596.
139. McRae, K., Hughes, B., Chopra, S., Gabrieli, J. D. E., Gross, J. J., & Ochsner, K. N. (2010). The neural bases of distraction and reappraisal. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(2), 248-262.
140. Mestre, J. M., MacCann, C., Guil, R., & Roberts, R. D. (2016). Models of cognitive ability and emotion can better inform contemporary emotional intelligence frameworks. *Emotion Review*, 8(4), 322-330.
141. Meyer, T., Smeets, T., Giesbrecht, T., & Merckelbach, H. (2012). The efficiency of reappraisal and expressive suppression in regulating everyday affective experiences. *Psychiatry Research*, 200(2-3), 964-969.
142. Mikolajczak, M., Balon, N., Ruosi, M., & Kotsou, I. (2012). Sensitive but not sentimental: Emotionally intelligent people can put their emotions aside when necessary. *Personality and Individual Differences*, 52(4), 537-540.

143. Mikolajczak, M., Bodarwé, K., Laloyaux, O., Hansenne, M., & Nelis, D. (2010). Association between frontal EEG asymmetries and emotional intelligence among adults. *Personality and Individual Differences, 48*(2), 177-181.
144. Mikolajczak, M., Brasseur, S., & Fantini-Hauwel, C. (2014). Measuring intrapersonal and interpersonal EQ: the short profile of emotional competence (S-PEC). *Personality and individual differences, 65*, 42-46.
145. Mikolajczak, M., Luminet, O., & Menil (2006). Predicting resistance to stress: Incremental validity of trait emotional intelligence over alexithymia and optimism. *Psicothema, 18*(1), 79-88.
146. Mikolajczak, M., Luminet, O., Leroy, C., & Roy, E. (2007). Psychometric properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire: Factor structure, reliability, construct, and incremental validity in a French-speaking population. *Journal of Personality Assessment, 88*(3), 338-353.
147. Mikolajczak, M., Menil, C., & Luminet, O. (2007). Explaining the protective effect of trait emotional intelligence regarding occupational stress: Exploration of emotional labour processes. *Journal of Research in Personality, 41*(5), 1107-1117.
148. Mikolajczak, M., Nelis, D., Hansenne, M., & Quidbach, J. (2008). If you can regulate sadness, you can probably regulate shame: Associations between trait emotional intelligence, emotion regulation and coping efficiency across discrete emotions. *Personality and Individual Differences, 44*(6), 1356-1368.
149. Mikolajczak, M., Petrides, K. V., & Hurry, J. (2009). Adolescents choosing self-harm as an emotion regulation strategy: The protective role of trait emotional intelligence. *British Journal of Clinical Psychology, 48*(2), 181-193.
150. Mikolajczak, M., Petrides, K. V., Coumans, N., & Luminet, O. (2009). The moderating effect of trait emotional intelligence on mood deterioration following laboratory-induced stress. *International Journal of Clinical and Health Psychology, 9*(3), 455-477.

151. Mikolajczak, M., Roy, E., Luminet, O., Fillée, C., & de Timary, P. (2007). The moderating impact of emotional intelligence on free cortisol responses to stress. *Psychoneuroendocrinology*, 32(8), 1000-1012.
152. Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16(2), 361-388.
153. Newcombe, M. J., & Ashkanasy, N. M. (2002). The role of affect and affective congruence in perceptions of leaders: an experimental study. *The Leadership Quarterly*, 13(5), 601-614.
154. Nock, M. K., Wedig, M. M., Holmberg, E. B., & Hooley, J. M. (2008). The emotion reactivity scale: development, evaluation, and relation to self-injurious thoughts and behaviors. *Behavior therapy*, 39(2), 107-116.
155. O'Connor, R. M., & Little, I. S. (2003). Revisiting the predictive validity of emotional intelligence: self-report versus ability-based measures. *Personality and Individual Differences*, 35(8), 1893-1902.
156. Ochsner, K. N., Bunge, S. A., Gross, J. J., & Gabrieli, J. D. E. (2002). Rethinking feelings: An fMRI study of the cognitive regulation of emotion. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 14(8), 1215-1229.
157. O'Leary, K., Small, B. J., Panaite, V., Bylsma, L. M., & Rottenberg, J. (2017). Sleep quality in healthy and mood-disordered persons predicts daily life emotional reactivity. *Cognition and Emotion*, 31(3), 435-443.
158. Pallant, J. (2013). *SPSS survival manual*. McGraw-Hill Education (UK).
159. Parker, J. D., Summerfeldt, L. J., Hogan, M. J., & Majeski, S. A. (2004). Emotional intelligence and academic success: Examining the transition from high school to university. *Personality and individual differences*, 36(1), 163-172.
160. Parker, J. D., Taylor, R. N., Eastabrook, J. M., Schell, S. L., & Wood, L. M. (2008). Problem gambling in adolescence: Relationships with internet misuse, gaming abuse and emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 45(2), 174-180.

161. Pavani, J. B., Le Vigouroux, S., Kop, J. L., Congard, A., & Dauvier, B. (2016). Affect and affect regulation strategies reciprocally influence each other in daily life: The case of positive reappraisal, problem-focused coping, appreciation and rumination. *Journal of Happiness Studies*, 17(5), 2077-2095.
162. Peeters, F., Nicolson, N. A., Berkhof, J., Delespaul, P., & deVries, M. (2003). Effects of daily events on mood states in major depressive disorder. *Journal of abnormal psychology*, 112(2), 203–211.
163. Peña-Sarrionandia, A., Mikolajczak, M., & Gross, J. J. (2015). Integrating emotion regulation and emotional intelligence traditions: a meta-analysis. *Frontiers in psychology*, 6, Article ID 160.
164. Pérez, J. C., Petrides, K. V., & Furnham, A. (2005). Measuring trait emotional intelligence. In: Schulze, R., & Roberts, R. D. (Eds.) *Emotional intelligence: An international handbook* (181-201). Hogrefe Publishing.
165. Pérez-González, J. C., & Sanchez-Ruiz, M. J. (2014). Trait emotional intelligence anchored within the Big Five, Big Two and Big One frameworks. *Personality and Individual Differences*, 65, 53-58.
166. Petrides, K. V. (2009). Psychometric properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue). *Assessing Emotional Intelligence*, 85–101.
167. Petrides, K. V. (2009). Psychometric properties of the trait emotional intelligence questionnaire (TEIQue). In *Assessing emotional intelligence* (pp. 85-101). Springer US.
168. Petrides, K. V., & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 29(2), 313–320.
169. Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15(6), 425–448.
170. Petrides, K. V., & Furnham, A. (2003). Trait emotional intelligence: behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction. *European Journal of Personality*, 17(1), 39–57.

171. Petrides, K. V., & Furnham, A. (2006). The role of trait emotional intelligence in a gender-specific model of organizational variables. *Journal of Applied Social Psychology, 36*(2), 552-569.
172. Petrides, K. V., Frederickson, N., & Furnham, A. (2004). The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school. *Personality and individual differences, 36*(2), 277-293.
173. Petrides, K. V., Gómez, M. G., & Pérez-González, J. C. (2017). Pathways into psychopathology: Modeling the effects of trait emotional intelligence, mindfulness, and irrational beliefs in a clinical sample. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 24*(5), 1130-1141.
174. Petrides, K. V., Mikolajczak, M., Mavroveli, S., Sanchez-Ruiz, M. J., Furnham, A., & Pérez-González, J. C. (2016). Developments in trait emotional intelligence research. *Emotion Review, 8*(4), 335-341.
175. Petrides, K. V., Pérez-González, J. C., & Furnham, A. (2007). On the criterion and incremental validity of trait emotional intelligence. *Cognition & Emotion, 21*(1), 26-55.
176. Petrides, K. V., Pita, R., & Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British journal of psychology, 98*(2), 273-289.
177. Petrides, K. V., Vernon, P. A., Schermer, J. A., Ligthart, L., Boomsma, D. I., & Veselka, L. (2010). Relationships between trait emotional intelligence and the Big Five in the Netherlands. *Personality and Individual Differences, 48*(8), 906-910.
178. Petrides, K.V. (2011). Ability and trait emotional intelligence. In Chamorro-Premuzic, T., Von Stumm, S., & Furnham, A. (Eds.) *The Wiley-Blackwell handbook of individual differences* (Vol. 3). John Wiley & Sons. (656-678)
179. Platsidou, M. (2010). Trait emotional intelligence of Greek special education teachers in relation to burnout and job satisfaction. *School Psychology International, 31*(1), 60-76.

180. Popov, S. (2010). Relacije kognitivne emocionalne regulacije, osobina ličnosti i afektiviteta. *Primenjena psihologija*, 3(1), 59-76
181. Popov, S., Janičić, B., & Dinić, B. (2016). Validation of the Serbian adaptation of the emotion regulation questionnaire (ERQ). *Primenjena psihologija*, 9(1), 63-81.
182. Raftery, J. N., & Bizer, G. Y. (2009). Negative feedback and performance: The moderating effect of emotion regulation. *Personality and Individual Differences*, 47(5), 481-486.
183. Ramos, N. S., Fernandez-Berrocal, P., & Extremera, N. (2007). Perceived emotional intelligence facilitates cognitive-emotional processes of adaptation to an acute stressor. *Cognition and emotion*, 21(4), 758-772.
184. Rasch, D., & Guiard, V. (2004). The robustness of parametric statistical methods. *Psychology Science*, 46(2), 175-208.
185. Ray, R. D., Ochsner, K. N., Cooper, J. C., Robertson, E. R., Gabrieli, J. D. E., & Gross, J. J. (2005). Individual differences in trait rumination and the neural systems supporting cognitive reappraisal. *Cognitive, Affective & Behavioral Neuroscience*, 5(2), 156-168.
186. Rice, T. R., & Hoffman, L. (2014). Defense mechanisms and implicit emotion regulation: a comparison of a psychodynamic construct with one from contemporary neuroscience. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 62(4), 693-708.
187. Richards, J. M., & Gross, J. J. (2000). Emotion regulation and memory: The cognitive costs of keeping one's cool. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 410-424.
188. Rivers, S. E., Brackett, M. A., Omori, M., Sickler, C., Bertoli, M. C., & Salovey, P. (2013). Emotion skills as a protective factor for risky behaviors among college students. *Journal of College Student Development*, 54(2), 172-183.
189. Roberts, R. D., Zeidner, M., & Matthews, G. (2001). Does emotional intelligence meet traditional standards for an intelligence? Some new data and conclusions. *Emotion*, 1(3), 196-231.

190. Robinson, M. D. (2007). Personality, affective processing, and self-regulation: Toward process-based views of Extraversion, Neuroticism, and Agreeableness. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 223-235.
191. Robinson, M. S., & Alloy, L. B. (2003). Negative cognitive styles and stress-reactive rumination interact to predict depression: A prospective study. *Cognitive Therapy and Research*, 27(3), 275-291.
192. Rottenberg, J., & Ray, R. D., & Gross, J. J. (2007). Emotion elicitation using films. In J. A. Coan & J. J. B. Allen (Eds.), *The handbook of emotion elicitation and assessment*. (pp. 9-28). London: Oxford University Press
193. Rusting, C. L., & Larsen, R. J. (1997). Extraversion, neuroticism, and susceptibility to positive and negative affect: A test of two theoretical models. *Personality and Individual Differences*, 22(5), 607-612.
194. Saklofske, D. H., Austin, E. J., & Minski, P. S. (2003). Factor structure and validity of a trait emotional intelligence measure. *Personality and Individual Differences*, 34(4), 707-721.
195. Saklofske, D. H., Austin, E. J., Galloway, J., & Davidson, K. (2007). Individual difference correlates of health-related behaviours: Preliminary evidence for links between emotional intelligence and coping. *Personality and Individual Differences*, 42(3), 491-502.
196. Saklofske, D. H., Austin, E. J., Rohr, B. A., & Andrews, J. J. (2007). Personality, emotional intelligence and exercise. *Journal of Health Psychology*, 12(6), 937-948.
197. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, cognition and personality*, 9(3), 185-211.
198. Salovey, P., Bedell, B. T., Detweiler, J. B., & Mayer, J. D. (1999). Coping intelligently: Emotional intelligence and the coping process. In C. R. Snyder (Ed.), *Coping: The psychology of what works* (pp. 141-164). New York: Oxford University Press
199. Salovey, P., Stroud, L. R., Woolery, A., & Epel, E. S. (2002). Perceived emotional intelligence, stress reactivity, and symptom reports: Further

- explorations using the trait meta-mood scale. *Psychology and health*, 17(5), 611-627.
200. Salovey, P., Woolery, A., & Mayer, J. D. (2001). Emotional intelligence: Conceptualization and measurement. *Blackwell handbook of social psychology: Interpersonal processes*, 279-307.
201. Salters-Pedneault, K., Roemer, L., Tull, M. T., Rucker, L., & Mennin, D. S. (2006). Evidence of broad deficits in emotion regulation associated with chronic worry and generalized anxiety disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 30(4), 469-480.
202. Sánchez-Álvarez, N., Extremera, N., & Fernández-Berrocal, P. (2016). The relation between emotional intelligence and subjective well-being: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology*, 11(3), 276-285.
203. Saxena, P., Dubey A., & Pandey R. (2011). Role of emotion regulation difficulties in predicting mental health and well-being. *SIS J.Proj. Psy. & Ment. Health*, 18, 147-155.
204. Schlegel, K., Grandjean, D., & Scherer, K. R. (2014). Introducing the Geneva emotion recognition test: an example of Rasch-based test development. *Psychological Assessment*, 26(2), 666.
205. Schlochtermeier, L. H., Kuchinke, L., Pehrs, C., Urton, K., Kappelhoff, H., & Jacobs, A. M. (2013). Emotional picture and word processing: an fMRI study on effects of stimulus complexity. *PLoS One*, 8(2), e55619.
206. Schulte, M. J., Ree, M. J., & Carretta, T. R. (2004). Emotional intelligence: not much more than g and personality. *Personality and Individual Differences*, 37(5), 1059-1068.
207. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Bobik, C., Coston, T. D., Greeson, C., Jedlicka, C., ... Wendorf, G. (2001). Emotional Intelligence and interpersonal relations. *The Journal of Social Psychology*, 141(4), 523-536.
208. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a

- measure of emotional intelligence. *Personality and individual differences*, 25(2), 167-177.
209. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Bhullar, N., & Rooke, S. E. (2007). A meta-analytic investigation of the relationship between emotional intelligence and health. *Personality and Individual Differences*, 42(6), 921-933.
210. Schutte, N. S., Manes, R. R., & Malouff, J. M. (2009). Antecedent-focused emotion regulation, response modulation and well-being. *Current Psychology*, 28(1), 21-31.
211. Sevdalis, N., Petrides, K. V., & Harvey, N. (2007). Trait emotional intelligence and decision-related emotions. *Personality and Individual Differences*, 42(7), 1347-1358.
212. Shahzad, S., Begum, N., & Khan, A. (2013). Understanding emotions in adolescents: linkage of trait emotional intelligence with aggression. *Asian J. Soc. Sci. Hum*, 2, 386-394.
213. Shapero, B. G., Abramson, L. Y., & Alloy, L. B. (2016). Emotional reactivity and internalizing symptoms: Moderating role of emotion regulation. *Cognitive therapy and research*, 40(3), 328-340.
214. Sheppes, G., Scheibe, S., Suri, G., & Gross, J. J. (2011). Emotion-regulation choice. *Psychological Science*, 22(11), 1391-1396.
215. Scherer, K. R., & Scherer U. (2011). Assessing the ability to recognize facial and vocal expressions of emotion: Construction and validation of the emotion recognition index. *Journal of Nonverbal Behavior*, 35, 305-326.
216. Siegling, A. B., Furnham, A., & Petrides, K. V. (2015). Trait emotional intelligence and personality: Gender-invariant linkages across different measures of the Big Five. *Journal of psychoeducational assessment*, 33(1), 57-67.
217. Śmieja, M., Mrozowicz, & M., Kobylńska D. (2011). Emotional intelligence and emotion regulation strategies. *Studia Psychologiczne*, 49(5), 55-64.

218. Solanki, D., & Lane, A. M. (2010). Relationships between exercise as a mood regulation strategy and trait emotional intelligence. *Asian journal of sports medicine*, 1(4), 195-200
219. Stanimirov, K. & Mijatović, L. (2017). The role of emotion regulation strategies in objective and subjective quality of life. Book of abstracts, 23rd Ramiro and Zoran Bujas days, 6-8.4.2017., Zagreb, Croatia, Department of Psychology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb and Croatian Psychological Association, p. 199.
220. Suls, J., Martin, R., & David, J. P. (1998). Person-environment fit and its limits: Agreeableness, neuroticism, and emotional reactivity to interpersonal conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 88-98.
221. Swami, M. K., Mathur, D. M., & Pushp, B. K. (2013). Emotional intelligence, perceived stress and burnout among resident doctors: An assessment of the relationship. *The National Medical Journal of India*, 26(4), 210-213
222. Szüle, B. (2016). Introduction to data analysis. Budapest: Corvinus University of Budapest, Faculty of Economics.
223. Thode, H. C. (2002). *Testing for normality* (Vol. 164). CRC press.
224. Totterdell, P., & Holman, D. (2003). Emotion regulation in customer service roles: testing a model of emotional labor. *Journal of occupational health psychology*, 8(1), 55-73
225. Tsaousis, I., & Nikolaou, I. (2005). Exploring the relationship of emotional intelligence with physical and psychological health functioning. *Stress and health*, 21(2), 77-86.
226. Urry, H. L. (2010). Seeing, thinking, and feeling: Emotion-regulating effects of gaze-directed cognitive reappraisal. *Emotion*, 10(1), 125-135.
227. Uy, C. C., Jeffrey, I. A., Wilson, M., Aluru, V., Madan, A., Lu, Y., & Raghavan, P. (2013). Autonomic Mechanisms of Emotional Reactivity and Regulation. *PSYCH*, 04(08), 669-675.

228. Van der Zee, K., Thijs, M., & Schakel, L. (2002). The relationship of emotional intelligence with academic intelligence and the Big Five. *European Journal of Personality, 16*(2), 103-125.
229. Västfjäll, D. (2002). Emotion induction through music: A review of the musical mood induction procedure. *Musicae Scientiae, 5*(1 suppl), 173-211.
230. Velasco, C., Fernández, I., Páez, D., & Campos, M. (2006). Perceived emotional intelligence, alexithymia, coping and emotional regulation. *Psicothema, 18*, 89-94.
231. Vernon, P. A., Villani, V. C., Schermer, J. A., & Petrides, K. V. (2008). Phenotypic and genetic associations between the Big Five and trait emotional intelligence. *Twin Research and Human Genetics, 11*(5), 524-530.
232. Watson, D., & Clark, A., L. (1994). *The PANAS-X manual for the positive and negative affect schedule-expanded form*. The University of Iowa.
233. Web, T. L., Miles, E., & Sheeran, P. (2012). Dealing with feeling: a metaanalysis of the effectiveness of the strategies derived from the process model of emotional regulation. *Psychological Bulletin, 138*(4), 775-808.
234. Wenzlaff, R. M., Wegner, D. M., & Klein, S. B. (1991). The role of thought suppression in the bonding of thought and mood. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(4), 500-508.
235. Weston, R., & Gore Jr, P. A. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The counseling psychologist, 34*(5), 719-751.
236. Whelton, W. J. (2004). Emotional processes in psychotherapy: Evidence across therapeutic modalities. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 11*(1), 58-71.
237. Williams, C., Daley, D., Burnside, E., & Hammond-Rowley, S. (2010). Can trait Emotional Intelligence and objective measures of emotional ability predict psychopathology across the transition to secondary school? *Personality and Individual Differences, 48*(2), 161-165.
238. Yik, M., Russell, J. A., & Steiger, J. H. (2011). A 12-point circumplex structure of core affect. *Emotion, 11*(4), 705-731.

239. Yontef, G. & Jacobs, L. (2010). Gestalt Therapy. In Corsini, R. and Wedding, D. (Eds.). *Current Psychotherapies*, 9th Edition (pp. 342-382). Belmont, CA: Brooks/Cole-Thompson Learning.
240. Zampetakis, L. A., & Moustakis, V. S. (2010). An exploratory research on the factors stimulating corporate entrepreneurship in the Greek public sector. *International Journal of Manpower*, 31(8), 871-887.
241. Zampetakis, L. A., Beldekos, P., & Moustakis, V. S. (2009). "Day-to-day" entrepreneurship within organisations: The role of trait Emotional Intelligence and perceived organisational support. *European Management Journal*, 27(3), 165-175.
242. Zeidner, M., & Kloda, I. (2013). Emotional intelligence (EI), conflict resolution patterns, and relationship satisfaction: Actor and partner effects revisited. *Personality and Individual Differences*, 54(2), 278-283.
243. Zeidner, M., & Matthews, G. (2016). Ability emotional intelligence and mental health: Social support as a mediator. *Personality and Individual Differences*, 99, 196-199.
244. Zeidner, M., Shani-Zinovich, I., Matthews, G., & Roberts, R. D. (2005). Assessing emotional intelligence in gifted and non-gifted high school students: Outcomes depend on the measure. *Intelligence*, 33(4), 369-391.
245. Zelkowitz, R. L., & Cole, D. A. (2016). Measures of emotion reactivity and emotion regulation: Convergent and discriminant validity. *Personality and Individual Differences*, 102, 123-132.

Prilog 1

IZJAVA O SAGLASNOSTI ZA UČESTVOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Ispitanik ima pravo da u svakom trenutku odustane od daljeg istraživanja.

U skladu sa Kodeksom etike Društva psihologa Srbije, ukoliko ispitanik odustane od učešća u daljem istraživanju, svi podaci prikupljeni u ranijim fazama će na njegov zahtev biti obrisani.

Ispitanik ima pravo da se informiše o rezultatima istraživanja.

Informisan/a sam o prirodi istraživanja i mogućim neugodnostima koje ono može da izazove.

Saglasan/a sam da se podaci koje ću dati tokom istraživanja koriste u istraživačke i isključivo u te svrhe. Obavezujem se da informacije o prikazanom sadržaju neću prenositi drugim osobama.

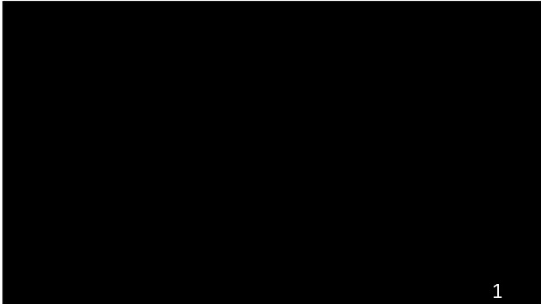
Datum: _____

Ime i prezime: _____

Broj indeksa: _____

Prilog 2

SEKVENCE STIMULUSA 1 - STUDIJA 1

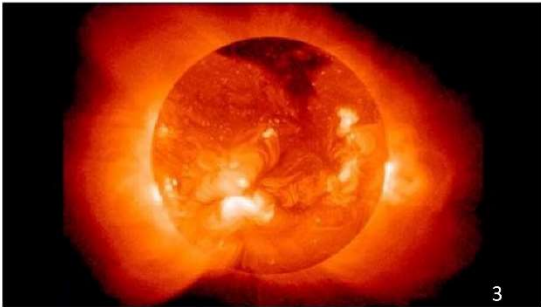
Sunce emituje širok spektar elektromagnetnih zraka različite talasne dužine.

Ultraljubičasta radijacija može izazvati oštećenja površinskog sloja kože i vezivnog tkiva.

Srbija spada u teritorije gde je sunčevo zračenje veoma visoko.

Prema nekim istraživanjima, taj intenzitet je čak za 30% veći nego što je prosek u Evropi.

2

Ako neko samo tri puta u detinjstvu izgori na suncu, u velikom je riziku da u nekom trenutku života oboli od melanoma, malignog tumora kože.

Najnovija istraživanja pokazuju da je dovoljno da koža samo pocrveni i da se njene određene ćelije oštete!

4

Lekari ukazuju na rizike dodatnog izlaganja kože ultravioletnim zracima u solarijumima. Rizik za nastanak karcinoma povećava se za čak 75%, ukoliko je osoba u adolescenciji i ranoj mladosti često odlazila u solarijume.

6

Rano otkrivanje i rani tretman potencijalno opasnih mladeža uglavnom garantuje izlečenje. Nažalost, u Srbiji ne postoji dovoljno razvijena svest o opasnosti promena na mladežima, o čemu svedoče uznapredovali oblici melanoma sa kojima se lekari najčešće susreću.

7

8

9

Melanom je maligni tumor melanocita, ćelija kože odgovornih za stvaranje melanina.

U ranoj fazi se ćelije tumora nalaze u najpovršnijim slojevima kože, a vremenom se šire ka limfnim i krvnim sudovima preko kojih se mogu proširiti do limfnih čvorova i unutrašnjih organa.

10

Melanom se javlja na koži, ali i na sluzokožama, noktima ili u oku. U kod 30% obolelih od melanoma, tumor se javlja u već postojećem mladežu, a kod 70% pacijenata na prethodno potpuno neizmenjenoj koži. Najčešće su smeđe ili crne boje, ali ponekad mogu biti bez pigmenta, crvene ili boje kože.

11

12

Prvi znak melanoma je promena mladeža – pigmentacije u veličini, obliku ili boji. Takođe, može se javiti kao potpuno nova pigmentacija. Kod muškaraca se najčešće javlja na leđima, između lopatica, na licu i vratu.

Kod žena najčešći je na potkolenicama.

13

14

15

Ovo su najčešća mesta javljanja – melanom može da se javi bilo gde na koži i sluznicama.

Ukoliko se otkrije u ranoj fazi, velike su šanse za oporavak, ali ukoliko bolest uznapreduje, i otkrije se u kasnoj fazi, prognoze nisu tako dobre.

16

17

18

Ukoliko je melanom zahvatio limfne čvorove, govorimo o III stadijumu bolesti, a kada se bolest proširi u unutrašnje organe (pluća, jetra, limfni čvorovi u trbušnoj duplji) govorimo o IV stadijumu, koji zahteva sistemsku terapiju (hemioterapija).

19

20

21

Melanom je brza i agresivna maligna bolest sa visokom stopom smrtnosti.

U poslednjih 20 godina je znatno povećan broj obolelih od ove bolesti.

Rizik pojave se povećava sa godinama, ali često se javlja kod mladih, inače zdravih osoba, a može se javiti i kod dece.

22

23

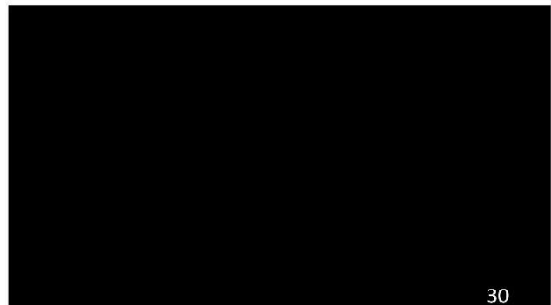

24

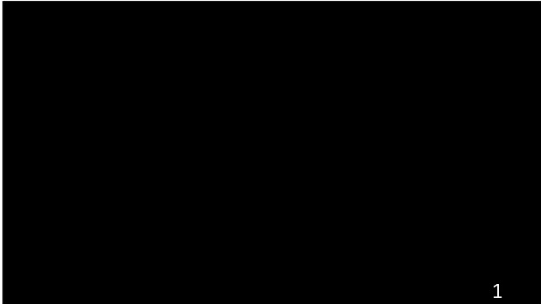
Melanom je najmaligniji tumor kože, kao i jedan od najmalignijih tumora uopšte.

26

Prilog 3

SEKVENCA STIMULUSA 2 - STUDIJA 1

Trovanje radijacijom je pojava prouzrokovana jonizujućim zračenjem koja se kod ljudi i životinja manifestuje putem oštećenja organa i tkiva.

2

Prava snaga radijacije i njeni efekti pokazali su se 1945.godine, nakon eksplozija u Hirošimi i Nagasakiju. Krajem 20.veka su razvijeni bolji načini zaštite i detektovanja radijacije, ali se prava nemoć pokazala 1986.godine tokom Černobilske katastrofe.

3

Jedan od načina trovanja radijacijom je putem eksplozije nuklearne bombe, pri čemu se stvara infracrveni toplotni talas koji sagoreva ljudsku kožu i sve osetljive delove tela (oči, usne, periferne delove čula sluha i sl.)

7

8

Na fotografiji koja sledi se vide efekti dejstva nuklearne bombe.
Termalna radijacija je sagorela kožu žene u šarama koje odgovaraju njenoj odeći.

9

10

Hronični radijacijski sindrom, kao jedan od oblika trovanja radijacijom, se najčešće javlja kod radnika u nuklearnim postrojenjima i elektranama.
Izlaganje radijaciji povećava rizik od kancera, tumora i mutacija.
Kasnija oboljenja se dovode u direktnu vezu sa trovanjem radijacijom.

11

Nakon izlaganja kože akutnim dozama radijacije, prvi simptomi koji se javljaju na površinskom sloju kože su slični izlaganju visokim temperaturama: crvenilo, opekotine i ljuštenje kože.

12

Kasnije se ovi simptomi pojačavaju i transformišu u otvorene rane koje se veoma teško leče.
Iako koža ima jak sistem regeneracije, dolazi do pojave težih oblika nekroze čija površina zavisi od površine kože izložene radijaciji, ali i od jačine same radijacije.

16

Na fotografijama koje će uslediti biće prikazane promene na koži pacijenta Olega B., koji je bio angažovan tokom čišćenja nuklearnih postrojenja nakon katastrofe u Černobilu.
Oleg je prve simptome kancera kože dobio punih 25 godina kasnije.

17

19

20

Olegov sin boluje od papilarnog karcinoma štitne žlezde, a ista bolest je samo tokom prvih 10 godina nakon katastrofe pokosila skoro 2000 dece na području Belorusije.

21

22

Olegova bolest iz meseca u mesec napreduje, zahvatajući sve veću površinu njegove kože, a prognoze lekara nisu ni najmanje optimistične.

23

24

Oleg svoje poslednje dane provodi u bolu i agoniji.
Nažalost, ista sudbina najverovatnije čeka i njegovog
sina.

26

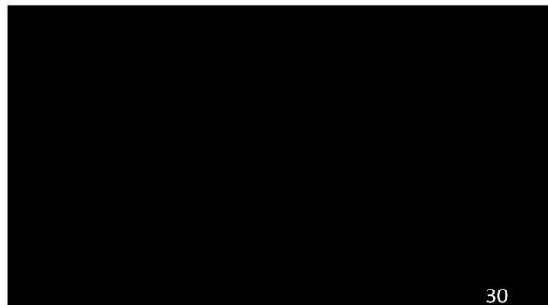
27

28

29

30

Prilog 4

STIMULUS 1 - STUDIJA 2

Zdravlje

Jedan mladež je možda drugačiji

Štetnom uticaju ultraljubičastog zračenja Sunca izloženi su svi ljudi. Posebno je ugroženo zdravlje dece i mladih, jer je svaka opekotina od sunca u detinjstvu potencijalno žarište raka kože.

"Svaka opekotina u detinjstvu predstavlja višestruko veći rizik nastanka melanoma u kasnijem životu. To je kumulativni efekat kože, koja "pamti" od ranog detinjstva. Pojavu malignog melanoma imamo i kod dece, a poslednjih godina je drastično povećan broj obolelih mladih od 30 godina", tvrdi dr. Popović. Ako neko samo tri puta u detinjstvu izgori na suncu, u velikom je riziku da u nekom trenutku života oboli od melanoma. Najnovija istraživanja pokazuju da je dovoljno da koža samo pocrveni i da se određene njene ćelije oštete! Lekari ukazuju na rizike dodatnog izlaganja kože ultravioletnim zracima u solarijumima. Rizik za nastanak karcinoma povećava se za čak 75 procenata, ukoliko je osoba u adolescenciji i ranoj mladosti do tamnijeg tena dolazila u solarijumima.

Izlaganje suncu nikako se ne preporučuje od 10 do 16 sati tokom letnjeg perioda. Zaštitni faktori se moraju naneti na kožu pola sata pre izlaganja ultraljubičastom zračenju, a ne treba zaboraviti ni da je rizik veliki i zimi, jer se oko 80 posto sunčevih zraka odbija od snega, savetuju dermatolozi. Prema podacima ankete, provedene tokom prošlogodišnje kampanje Gradskog zavoda za zaštitu zdravlja, samo dva procenta građana Beograda redovno i propisno koristi zaštitne kreme za sunčanje, dok preko 50 procenata stanovništva nikada ne upotrebljava ove preparate.

Visoka smrtnost od melanoma

Rak kože je izuzetno opasna bolest, a broj obolelih se u poslednjih 20 godina utrostručio, ističu dermatolozi. Ako se melanom otkrije u ranoj fazi, moguće je lečiti ga, naglašavaju stručnjaci i pozivaju građane na redovne dermatološke preglede. "Iako lekari u celom svetu intenzivno rade na lečenju karcinoma kože, do danas nisu uspeali da ustanove terapiju koja može dovesti do sigurnog izlečenja. Otkrivanjem u ranoj fazi je moguće spasiti jedan ljudski život. Ali ako pacijent dođe u nekoj od kasnijih faza sa metastazama, jer je melanom najzloćudniji karcinom u hu-

manoj patologiji, tada je već kasno. On se tako brzo širi da pacijentu najčešće ostaje svega šest do devet meseci života. Sama imunoterapija, kao trenutno najefikasniji vid tretmana košta 30.000 evra i nju plaća sam pacijent. Međutim, pacijent tada prolazi kroz izuzetno teške psihičke procese u životu, jer ova bolest nosi jako puno drugih posledica i na kraju je opet smrtan ishod", kaže Ivana Popović, dermatolog na Kliničkom centru u Beogradu.

Štetnom uticaju ultraljubičastog zračenja Sunca izloženi su svi ljudi. Posebno je ugroženo zdravlje dece i mladih, jer je svaka opekotina od sunca u detinjstvu potencijalno žarište raka kože.

"Svaka opekotina u detinjstvu predstavlja višestruko veći rizik nastanka melanoma u kasnijem životu. To je kumulativni efekat kože, koja "pamti" od ranog detinjstva. Pojavu malignog melanoma imamo i kod dece, a poslednjih godina je drastično povećan broj obolelih mladih od 30 godina", tvrdi dr. Popović. Ako neko samo tri puta u detinjstvu izgori na suncu, u velikom je riziku da u nekom trenutku života oboli od melanoma. Najnovija istraživanja pokazuju da je dovoljno da koža samo pocrveni i da se određene njene ćelije oštete! Lekari ukazuju na rizike dodatnog izlaganja kože ultravioletnim zracima u solarijumima. Rizik za nastanak karcinoma povećava se za čak 75 procenata, ukoliko je osoba u adolescenciji i ranoj mladosti do tamnijeg tena dolazila u solarijumima.

Izlaganje suncu nikako se ne preporučuje od 10 do 16 sati tokom letnjeg perioda. Zaštitni faktori se moraju naneti na kožu pola sata pre izlaganja ultraljubičastom zračenju, a ne treba zaboraviti ni da je rizik veliki i zimi, jer se oko 80 posto sunčevih zraka odbija od snega, savetuju dermatolozi. Prema podacima ankete, provedene tokom prošlogodišnje kampanje Gradskog zavoda za zaštitu zdravlja, samo dva procenta građana Beograda redovno i propisno koristi zaštitne kreme za sunčanje, dok preko 50 procenata stanovništva nikada ne upotrebljava ove preparate.

Kreme za sunčanje ne pružaju nikakvu "potpunu" zaštitu

Iz straha od toga da će izgoreti na suncu potrošači širom Evrope izdvajaju značajna sredstva za zaštitne preparate, ali kreme za sunčanje imaju svojih granica.

Kod sunčanja mnogi zaboravljaju da i krema sa najboljim zaštitnim faktorom ne štiti od oboljenja raka kože, naglašava dermatolog Goran Vidojević: "Ako se ljudi namažu kremom za zaštitu od sunca tada misle sa su zaštićeni i da mogu ostati duže na suncu, no to je pogrešno. Cilj kreme za sunčanje je da se smanji opasnost od oboljenja raka, ali ne i da ljudi mogu ostati duže na suncu"

Pod pritiscima Evropske unije, proizvođači će ubuduće odustajati od natpisa poput "sunblocker" ili "stopototna zaštita" - do idućeg leta takvi proizvodi više neće smeti da se nalaze na tržištu. Najbolja zaštita od raka kože nisu kreme za sunčanje, nego izbegavanje izloženosti sunčevim zracima tokom dana.

Jedan mladež je možda drugačiji

"Svako od nas ima mnogo mladeža na telu. Kod pojedinih pacijenata koji su dolazili na pregled, jedan mladež se posebno izdvajao od ostalih. Vrlo se često dešava da promene koje pacijenti i sami uoče pre dolaska u ordinaciju dovedu do osećanja straha i pomisli na najgore, i da zabrinutost ipak bude opravdana" - ističe dr Milena Vujović, dermatolog na Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu. "Najčešće su situacije kada pacijenti na telu primele jednu ili više tamnijih tačaka i takvu situaciju ne shvate ozbiljno i ne obrate se lekaru. Melanom se javlja na koži, ali i na sluzokožama, noktima ili u oku. U oko 30% obolelih od melanoma kože tumor se javlja u već postojećem mladežu, a kod 70% pacijenata na prethodno potpuno neizmenjenoj koži. Najčešće su smeđe ili crne boje, ali retko mogu biti bez pigmenta, crvene ili boje kože. Prvi znak melanoma je

promena mladeža - pigmentacije u veličini, obliku ili boji. Kada se posle godinu ili dve na istom mestu pojavi izraslina u obliku bradavice, pacijenti se jave po prvi put, uglavnom uznemireni. U 90% slučajeva se dijagnostikuje melanom, zloćudni tumor pigmentiranih ćelija kože, i tada nastaje pakao - ukoliko se nakon hirurške intervencije pojavi novi crni mladež, slede naredne operacije, hemoterapija i teška borba za život. U ovoj fazi bolest postaje izuzetno otporna: ukoliko je melanom zahvatio limfne čvorove, govori o III stadijumu bolesti, a kada se bolest proširi u unutrašnje organe (pluća, jetra, limfni čvorovi u trbušnoj duplji) govori o IV stadijumu, koja zahteva sistemsku terapiju, i uprkos tome često dovodi do smrtnog ishoda.

Lekari dodatno upozoravaju da Srbija spada u teritorije gde je sunčevo zračenje veoma visoko. Prema nekim istraživanjima, taj intenzitet je čak za 25% veći nego što je prosek u Evropi. Nažalost, u našoj sredini ne postoji dobro razvijena svest o potencijalnoj opasnosti izlaganja sunčevim zracima, o čemu svedoče uznapredovali melanomi sa kojima se lekari najčešće susreću. Stručnjaci naglašavaju da je melanom najmaligniji tumor kože kao i jedan od najmalignijih tumora uopšte i pozivaju građane da se i za najmanju promenu na koži obrate lekaru. Oko 100.000 ljudi širom sveta umre godišnje od oboljenja raka kože, procenjuje Svetska zdravstvena organizacija, i ovaj broj je u konstatnom porastu.

D.Vidojević

Prilog 5

STIMULUS 2 - STUDIJA 2

Zdravlje

Černobil 29 godina kasnije: patnja u tišini

Černobil je mali grad u Ukrajini u kojem je nekada živelo i radilo oko 3.500 ljudi. Nalazi se na samoj granici sa Belorusijom i sve do 26. aprila 1986. godine bio je potpuno nepoznat svetu, da bi nakon nesreće postao simbol za jednu od najstrašnijih katastrofa u ljudskoj istoriji.

Nuklearna elektrana u kojoj se zbila nesreća nije bila smeštena u samom Černobilu, već oko 18 km severozapadno od grada. Havarija je izazvala radioaktivno zračenje od koje je trajalo deset dana. Radioaktivni oblak prekrpio je delove Ukrajine, SSSR-a i Evrope izazvavši različite vrste trovanja od kojih su najgora bila trovanja cezijumom i jodom.

Bilans eksplozije bio je užasan - preko 600.000 mrtvih (mada se o tačnom broju žrtava i danas raspravlja) i milioni obolelih od leukemije, raka tiroidne žlezde i drugih još neistraženih kancerogenih oboljenja. U prvim satima nakon eksplozije osoblje centrale i ekipe prve pomoći koje su bile prisutne na licu mesta, bili su izloženi jakoj radijaciji čiji su izvori bili delovi zapaljenog reaktora, radioaktivni oblak i skladište radioaktivnog materijala. Zbog visokih doza primljene radijacije preko 1000 ljudi je smešteno u bolnice od kojih je skoro par stotina preminulo u narednih desetak dana.

Trovanje radijacijom je pojava prouzrokovana jonizujućim zračenjem koja se kod ljudi i životinja manifestuje kroz oštećivanje organa i tkiva. Nakon izlaganja kože akutnim dozama radijacije prvi simptomi koji se javljaju na površinskom sloju kože su slični izlaganju visokim temperaturama: crvenilo, opekotine i ljuštenje kože.

Kasnije se ovi simptomi pojačavaju i transformišu u otvorene rane koje se veoma teško leče. Iako koža ima jak sistem regeneracije, dolazi do pojave težih oblika nekroze čija površina zavisi od površine kože izložene radijaciji ali i od jačine same radijacije. Naime, do prvih manifestacija ovog oboljenja dolazi nakon što infracrveni toplotni talasi zahvate ljudsku kožu i sve osetljive delove ljudskog tela (oči, usne, periferne delove sistema sluha itd.), a zatim se drastično povećavaju rizici od pojave malignih oboljenja i mutacija.

Svi dele istu tešku sudbinu

Najbliže naseljeno mesto od nuklearne elektrane Černobil bio je grad Pripjat. Njegovi su stanovnici zauvek evakuisani, a danas je većina njih teško bolesna. Ipak, za njih je Pripjat još uvek njihov pravi dom. Nakon što je eksplodirao četvrti reaktorski blok u atomskoj elektrani, ovo mesto je postalo svetski simbol nuklearne katastrofe. Pripjat je i bio sagrađen upravo s ciljem da udomi zaposlene u atomskoj elektrani. U njemu je tada živelo skoro 50.000 ljudi, koji su u roku od 36 sati nakon eksplozije kompletno u velikoj brzini evakuisani. Niko nije smeo ništa da ponese sa sobom, niti da se vrati.

Među njima se nalazio i inženjer Viktor Hajdak sa porodicom. On će sledećeg meseca napuniti 70 godina. Na njegovoj propusnici za Černobil je fotografija mladog i zdravog čoveka. Danas je Viktor Hajdak samo sena toga. On priča da je već preživeo dva srčana udara i dve operacije raka. Nekada je težio oko stotinu kilograma, a sada samo 61. "Osećam se loše, brojim dane i mesece koji mi još preostaju od života", kaže on. Taj iscrpljeni čovek sedi u dnevnom boravku svog stana u Kijevu. Ovdje je evakuisan nakon nesreće zajedno s još hiljadama stanovnika Pripjata. U 40 kvadrata, Viktor Hajdak živi zajedno sa svojom suprugom Lidijom, najmlađim sinom Nikolajem i tročlanom porodicom svoje ćerke.

On i njegova dva starija sina pomagali su kod raskrčivanja nakon eksplozije u Černobilu. Danas su sva trojica teško bolesna, a tu sudbinu dele sa još nekoliko hiljada njih. Viktor priča da je u istoj zgradi stanovalo 36 porodica. Danas je živo još samo 11 muškaraca, od kojih su četvorica teško bolesna, a skoro svi imaju rak. Kada je pre dve godine čekao na operaciju raka kože, njegova porodica je prikupljala novac kod rodbine kako bi mogli da plate troškove lečenja. Nakon dugogodišnjeg iscrpnog lečenja koje je uključivalo hemoterapiju, radijacionu terapiju, korišćenje citostatika i sl., prognoze nisu sjajne: velika površina kože ovog pacijenta je zahvaćena malignim ćelijama, uz prognoze lekara koje su sve manje optimistične.

Bolest je obeležila i nove generacije

Najmladi Viktorov sin, Nikolaj se tek rodio kada je reaktor eksplodirao. Već kao beba je morao da prođe brojne terapije zbog oboljenja od izuzetno malignog papilarnog karcinoma štitne žlezde. Ova bolest je samo tokom prvih 10 godina nakon katastrofe pokosila skoro 2000 dece u regionu. "Još uvek sam bolestan, ali da bih živio i preživeo pokušavam da stalno ne mislim na to", veli Nikolaj.

Broj obolelih raste. Tokom poslednjih 15 godina njihov broj se udvostručio. Rak štitne žlezde se otkriva u međuvremenu i kod mladih ljudi, ljudi koji su bili deca u vreme kada se katastrofa dogodila: "Danas je broj obolelih od raka štitne žlezde među mladom populacijom puno viši nego pre nesreće. Svake godine zabeležimo par stotina novih slučajeva."

Posledice nuklearne katastrofe ne očajaju samo oni koji su se u tom trenutku nalazili u blizini. I njihovi potomci nose

u sebi genetske deformacije. Nikolaj u naručju drži svoju dvogodišnju nećaku. I ona je bolesna. Mala Katja već sa 18 meseci ima dijabetes. Njeni roditelji su bili šokirani tom vešću. Katjina majka Irina je očajna: "Doktor nam je rekao da ta bolest ima genetske korene. Ali u našoj porodici niko nije imao dijabetes. Zato lekar ne isključuje mogućnost da je to posledica Černobila."

Aleksander Naumov sa Instituta za onkologiju ukrajinske Nacionalne akademije očekuje još groznije kasne posledice Černobila: u četvrtj i petoj generaciji na svet bi mogli doći ljudimutanti, bez imuniteta i mogućnosti razmnožavanja. U ovoj ustanovi se istražuju uticaji radioaktivnosti na ljudski organizam i traže se rešenja kako da se posledice radijacije što više umanje. Uprkos naporima, patnje obolelih nakon katastrofe u Černobilu su iz dana u dan sve veće.

D.Živković

Prilog 6

Rezultati hijerarhijske regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=154) i empatijske uznemirenosti (N=152) predviđa putem Velikih pet (blok 1) i faktora crte EI (blok 2) – studija 1

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,24	-2,79	0,01	-0,16	-1,67	0,10
Ekstraverzija	0,08	0,99	0,32	0,01	0,16	0,88
Otvorenost	0,09	1,14	0,26	0,03	0,36	0,72
Saradljivost	0,06	0,72	0,48	-0,03	-0,34	0,74
Savesnost	0,07	0,86	0,39	0,02	0,21	0,83
R ²		0,12			0,03	
F		4,07**			0,95	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,26	-2,52	0,01	-0,03	-0,22	0,82
Ekstraverzija	0,07	0,72	0,47	0,03	0,25	0,80
Otvorenost	0,07	0,83	0,41	-0,01	-0,14	0,89
Saradljivost	0,05	0,52	0,60	-0,10	-1,01	0,31
Savesnost	0,07	0,77	0,44	-0,01	-0,16	0,87
Dobrobit	-0,07	-0,55	0,58	0,07	0,53	0,60
Samokontrola	-0,05	-0,53	0,60	0,18	1,63	0,10
Emocionalnost	0,16	1,54	0,13	0,13	1,25	0,21
Socijabilnost	0,02	0,17	0,87	-0,04	-0,31	0,75
R ²		0,14			0,08	
R ² change		0,02			0,05	
F		2,55**			1,45	
F change		0,69			2,05	

*p<0,05; **p<0,01

Prilog 7

Rezultati hijerarhijske regresione analize – provera modela kojim se emocionalna reaktivnost u situacijama uznemirenosti (N=102) i empatijske uznemirenosti (N=88) predviđa putem Velikih pet (blok 1) i faktora crte EI (blok 2) – studija 2

varijabla	Uznemirenost			Empatijska uznemirenost		
	β	t	p	β	t	p
Blok 1						
Neuroticizam	-0,29	-2,63	0,01	-0,07	-0,60	0,55
Ekstraverzija	0,11	1,04	0,30	0,10	0,82	0,41
Otvorenost	-0,15	-1,53	0,13	-0,07	-0,64	0,52
Saradljivost	0,16	1,60	0,11	0,12	1,13	0,26
Savesnost	0,00	0,03	0,98	-0,18	-1,55	0,13
R ²		0,19			0,05	
F		4,39**			0,89	
Blok 2						
Neuroticizam	-0,04	-0,31	0,76	0,12	0,90	0,37
Ekstraverzija	0,05	0,39	0,70	-0,03	-0,26	0,80
Otvorenost	-0,09	-1,05	0,30	-0,08	-0,74	0,46
Saradljivost	0,15	1,56	0,12	0,15	1,10	0,28
Savesnost	0,11	1,12	0,27	-0,29	-2,60	0,01
Dobrobit	0,65	4,83	0,00	0,55	4,08	0,00
Samokontrola	-0,09	-0,73	0,47	0,13	0,99	0,33
Emocionalnost	-0,26	-2,51	0,01	-0,31	-2,19	0,03
Socijabilnost	-0,24	-2,12	0,04	0,12	0,85	0,40
R ²		0,40			0,27	
R ² change		0,21			0,22	
F		6,74**			3,241**	
F change		8,06**			5,92**	

*p<0,05; **p<0,01

BIOGRAFIJA AUTORA

Luka Mijatović je rođen 1981. godine u Pančevu, gde je završio osnovnu i srednju školu. Studije psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu završio je 2009. godine, odbranivši diplomski rad „Povezanost rodnih uloga i uspešnosti/podbacivanja darovitih učenika“ pod mentorstvom prof. Dragana Popadića. Tokom studija je bio demonstrator na predmetu Mentalno testiranje dece (2006-2008).

Pedagoškim radom je počeo da se bavi 2010. godine kao psiholog i nastavnik građanskog vaspitanja u srednjoj elektrotehničkoj školi „Nikola Tesla“ u Pančevu. Iste godine zasniva radni odnos na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu u svojstvu saradnika u nastavi, a od 2012. godine i asistenta. Tokom radnog iskustva je bio angažovan na predmetima iz oblasti psihologije ometenosti (Psihologija slepih i slabovidih, Teorijske osnove savetovanja u rehabilitaciji, Osnovne veštine savetovanja u rehabilitaciji), a zatim i na opštim psihološkim predmetima (Uvod u opštu psihologiju, Psihologija ličnosti).

Autor i koautor je nekoliko radova i većeg broja saopštenja iz različitih psiholoških oblasti.

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: Luka Mijatović

Broj indeksa: 11P0001

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada;
- da disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 15.01.2018.

Potpis autora

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'L. Mijatović', written over a horizontal line.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Luka Mijatović

Broj indeksa: 11P0001

Studijski program: doktorske studije psihologije

Naslov rada: Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost

Mentor: prof. dr Ana Altaras-Dimitrijević

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjena u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 15.01.2018.

Potpis autora

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupnu u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo - nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo - nekomercijalno - bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo - nekomercijalno - deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo - bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo - deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci.

Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

U Beogradu, 15.01.2018.

Potpis autora

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. **Autorstvo - nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
3. **Autorstvo - nekomercijalno - bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.
4. **Autorstvo - nekomercijalno - deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.
5. **Autorstvo - bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
6. **Autorstvo - deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.